

Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen

Keep it quiet! Family secrets in the aftermath of WWII

Det snakker vi ikke om!

Familiehemmeligheter etter krigen

Utkast til de fleste personlige beretningene er skrevet av Vest-Agder-museets ansatte Birgit Gautschi, Marius Kolkin, Arve Lindvig, Judith Seland Nilsen, Kathrin Pabst og Gunhild Aaby, og deretter gjennomgått og godkjent av informantene selv.

Dette gjelder ikke historiene til Jan Jørg Tomstad og Morten Rimstad Bentsen. Disse har skrevet sin historie selv.

Utgitt av Vest-Agder-museet 2022

Redaktører: Kathrin Pabst og Gunhild Aaby

Design: Janne Grundetjern

Forsidefoto: Utlånt av Endre Wrånes

Trykk: Sindland & Jacobsen

Papir:

Innmat: 130 gr Amber Graphic

Omslag: 200 gr Amber Graphic

Opplag: 700

ISBN: 978-82-91178-88-2

Språkvask: Torborg Igland

Engelsk oversettelse: Erik Aalvik Evensen og Einar Tore Larssen

Vest-Agder-museet IKS

Oddeøyveien 21

4610 Kristiansand

vestagdermuseum.no

Publikasjonen og utstillingen er støttet av Stiftelsen Fritt Ord.

Det må ikke kopieres fra denne publikasjonen
uten tillatelse fra Vest-Agder-museet.

Det snakker vi ikke om!

Familiehemmeligheter etter krigen

21 personlige beretninger
om det å bære på en arv
– kjent eller ukjent –
fra andre verdenskrig.

Boken er en utstillingskatalog
til vandreutstillingen
«Det snakker vi ikke om!»,
basert på Vest-Agder-museets
dokumentasjonsprosjekt
ved samme navn,
2020-2022.

Innhold

Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen Av Kathrin Pabst, prosjektleder	11
Identity on the Line	21
Det historiske bakteppet Av Endre Wrånes, militærhistoriker	23
DE PERSONLIGE BERETNINGENE	33
DATTER, 83 ÅR: «Under krigen sto man overfor mange vanskelige valg. Min far valgte rett, men hva hadde jeg sagt hvis han valgte feil?»	34
DATTER, 79 ÅR: «Hadde det enda vært over da krigen var slutt! Men nei, da begynte den nye krigen»	40
BARNEBARN, 32 ÅR: «Skam og skyld har endret form, men er der fortsatt»	46
BJØRN, SØNN, 77 ÅR: «Jeg ble tidlig opplært til aldri å fortelle at jeg kom fra Tyskland»	54
SØNN, 77 ÅR: «Jeg fikk tidlig vite at min far var tysk jagerflyger. Det ble ikke holdt hemmelig, alle visste det»	60
FOSTERBROR, 85 ÅR: «Ja, du vet han har tyskerblod i seg»	66
DATTER, 62 ÅR: «Jeg virker åpen og sosial, men innerst inne har jeg alltid vært ensom»	70
MOR, 94 ÅR: «Jeg har aldri vært en tyskertøs, kun en kvinne som elsket en tysk mann»	76
BARNEBARN, 33 ÅR: «Følg hjertet, følg kjærligheten, det er det som teller»	82

OLAV, SØNN, 81 ÅR: «Politisk gikk familiene på gårdene hver sin vei»	86
SØNN, 79 ÅR: «Noen blir helter, mens andre blir drittsekker»	92
TOR MARTIN, SØNN, 82 ÅR: «Kanskje var det best for alle at vi lot fortid være fortid?»	96
BARNEBARN, 48 ÅR: «Jeg fikk et annet bilde av bestefar, men det har ikke endret mitt syn på han»	100
MORTEN RIMSTAD BENTSEN, BARNEBARN, 43 ÅR: «Det å ha en bestefar som forteller mye, er det ikke alle som har»	106
DATTER, 55 ÅR: «Det var noe som skjedde i Norge under krigen, noe grusomt»	114
SØNN, 79 ÅR: «Jeg er overrasket over at vi er så få etterkommere som beklager det foreldrene våre rotet seg bort i, eller målbevisst gikk inn i under 2. verdenskrig»	120
DATTER, 79 ÅR: «Hvordan kan man bearbeide noe hvis man ikke vet hva det egentlig handler om? Det er umulig»	126
JAN JØRG TOMSTAD, SØNN, 68 ÅR: «Far var villig til å ofre sitt liv og sin fremtid i kampen for å oppnå den frihet vi har i dag»	132
SØNN, 77 ÅR: «Jeg skulle gjerne visst mer om hva familien gjorde under krigen, men vi snakket ikke om det»	140
OLAF, 87 ÅR: «Lite er blitt skrevet om livet på Borhaug under krigen. Vi bodde jo i en festning, tett på tyskerne»	144
LISE GUNN ESKELAND, GRANDNIESE, 55 ÅR: «Hva er det som gjør at en far ikke engang ønsker å få kista med sin sønn tilbake?»	150

Contents

Keep it quiet! Family secrets in the aftermath of WWII By Kathrin Pabst, project leader	161	OLAV, SON, AGE 81: «Politically the families on these farms went separate ways»	219
Identity on the Line	171	SON, AGE 79: «Some end up as heroes, others as shitbags»	222
The historical background. By Endre Wrånes, military historian	173	TOR MARTIN, SON, AGE 82: «Maybe it was best for everyone that we let past be past?»	224
THE PERSONAL NARRATIVES	183	GRANDDAUGHTER, AGE 48: «I got another picture of my grandfather, but this has not changed my opinion of him»	226
DAUGHTER, AGE 83: «During the war one was faced with many difficult choices. My father chose the right thing, but what would I have said if he had made the wrong choice?»	185	MORTEN RIMSTAD BENTSEN, GRANDSON, AGE 43: «Not everyone is fortunate enough to have a relative who liberally shares his story»	232
DAUGHTER, AGE 79: «Had it just been over when the war ended! But no, then the new war started»	188	DAUGHTER, AGE 55: «Something happened in Norway during the war, something terrible»	236
GRANDDAUGHTER, AGE 32: «Shame and guilt have changed forms, but they are still there»	192	SON, AGE 79: «I'm surprised that we are so few descendants who feel sorry for what our parents stumbled into, or deliberately joined during the World War II»	242
BJØRN, SON, AGE 77: «From my early years I was taught never to tell anyone that I came from Germany»	198	DAUGHTER, AGE 79: «How can one process something if one doesn't really know what it is about? It is impossible»	246
SON, AGE 77: «Quite early I was told that my father was a German fighter pilot. Everyone knew that»	202	JAN JØRG TOMSTAD, SON, AGE 68: «My father was willing to sacrifice his own life and future in the battle for our freedom»	250
FOSTER-BROTHER, AGE 85: «Well, you know, he has got German blood running in his veins»	204	SON, AGE 77: «I would have liked to know more about my family's doings during the war, but we never talked about it»	256
DAUGHTER, AGE 62: «I seem to be open and sociable, but in my heart I have always felt lonely»	206	OLAF, AGE 87: «Little has been written about life at Borhaug during the war. After all, we lived in a fortress, close to the Germans»	258
MOTHER AND GRANDMOTHER, AGE 94: «I have never been a German-tramp, just a woman who loved a German»	210	LISE GUNN ESKELAND, GRANDNIECE, AGE 55: «What is it that makes a father not even wanting to have his son's coffin back home?»	260
GRANDCHILD, AGE 33: «Follow your heart, and love, that is the only thing that matters»	214		

Det snakker vi ikke om!

Familiehemmeligheter etter krigen

Langtidskonsekvensene av andre verdenskrig i Norge, innad i familiene

KATHRIN PABST, PH.D., PROSJEKTLEDER

Bakgrunn og utgangspunkt for prosjektet

Mellom 1940 og 1945 ble hundretusenvis av tyske soldater beordret til Norge for å okkupere et land med en befolkning på knappe 3 millioner mennesker. På et tidspunkt befant det seg rundt 500 000 tyske soldater i landet. Det vil si at opptil én av seks personer i Norge var tysk, og i noen deler av landet var andelen enda høyere. I løpet av de fem årene krigen varte, møtte de tyske soldatene det norske lokalsamfunnet på ulike måter. De rekrutterte politiske sympatisører, og de straffet sine motstandere hardt og brutalt. De ansatte nordmenn for å bygge militære anlegg eller veier, og de ble forelsket i norske jenter og giftet seg med dem. Da okkupasjonen var slutt i 1945, forlot tyskerne Norge. Men de hadde satt merker etter seg, og nærmere 80 år senere er det fremdeles mange som strever med langtidsvirkningene av det som skjedde under krigen.

Dommen over dem som hadde samarbeidet med tyskerne kunne være hard, både fra

myndighetene og lokalsamfunnet. Mange kvinner som hadde hatt et forhold til en tysk soldat, ble skamklistet og avvist av familiene sine og nærmiljøet. Mange av de tyske soldatenes barn ble brennmerket som «tyskerunger», og plassert i særskilte institusjoner. Andre relasjoner med okkupasjonsmakten kunne derimot bli fortiet i det offentlige ordskiftet, slik som det høye antallet bedrifter og enkeltpersoner som hadde arbeidet for tyskerne eller skaffet dem varer og materialer de trengte.

Historien om andre verdenskrig bidrar fremdeles til å forme folks oppfatning av seg selv, sin familiehistorie og identitet. I noen familier er det den dag i dag, to til tre generasjoner senere, utfordrende å snakke om hva som skjedde. Dette gjelder spesielt dersom familiemedlemmer var på «feil side» under krigen. De som hjalp okkupasjonsmakten, eller innledet et forhold til de fremmede soldatene, som kunne betraktes som uanstendige eller forræderske. Men også de på «riktig side» kunne streve med ettervirkningene av krigen, eksempelvis etter fangeopphold og tortur. Andre opplevde at de ikke fikk

VESTAGDERMUSEET

DET SNAKKER VI IKKE OM!

Familiehemmeligheter etter krigen

Er du etterkommer av en tysker eller noen som arbeidet for tyskerne? Hvordan har krigen satt sine spor i deg og din familie?

Hvilke historier fortelles – og hvilke forties?

Vi planlegger en ny utstilling om hvordan hendelser og valg under krigen fortsatt preger oss i dag. Ønsker du å bidra med din historie, håper vi at du vil ta kontakt.

Alle henvendelser behandles konfidensielt.

Kontakt oss på hemmelig@vestagdermuseum.no eller prosjektleder Kathrin Pabst på tlf. 932 46 157

VESTAGDERMUSEET
VI FORTELLER DIN HISTORIE

Denne annonsen ble publisert i sosiale medier og lokalaviser januar 2020.

DESIGN: PER GRIMSGAARD

den anerkjennelsen de hadde fortjent for innsatsen under krigen, og de store belastningene dette medførte blant annet for krigsseilerne har etter hvert blitt velkjent.

Det er dette som er kjernen i Vest-Agder-museets dokumentasjons- og utstillingsprosjekt «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen», og det er dette beretningene i denne boka handler om: Personlige forsøk på å håndtere det som skjedde i løpet av disse fem okkupasjonsårene, ikke bare av generasjonen som opplevde hendelsene selv, men også deres barn og barnebarn.¹

Om arbeidsprosessen og kontakten med informantene²

Prosjektet startet opp i januar 2020, med publiseringen av en annonse i aviser og sosiale medier. I annonsen spurte vi: Er du etterkommer av en tysker eller noen som har jobbet for tyskerne? Hvordan har krigen satt sine spor i deg og din familie? Og: Hvilke historier fortelles – og hvilke forties?

Vi tok utgangspunkt i at det var en grunn til at familiene hadde holdt enkelte historier hemmelige, og at det ikke ville være forsvarlig å henvende seg direkte til enkeltpersoner og be dem dele sine personlige historier. Forskning fra andre land og fagfelt tilsier at traumer kan være i sving når tidsvitner og etterkommere velger å ikke snakke om hva som har hendt, og at ringvirkninger av å begynne å åpne opp kan være store. Dermed valgte vi å avvente og kun jobbe med historier som informanter

aktivt har ønsket å dele med oss. Kun i ett tilfelle, helt mot slutten av prosjektet, har vi henvendt oss direkte til en informant, vel vitende om at han hadde delt historien med offentligheten tidligere.

Hver henvendelse som har kommet inn til museet, har vi fordelt mellom museumsansatte i en prosjektgruppe. Hver informant er blitt fulgt opp av én bestemt ansatt til et to til tre timer langt intervju, enten ansikt til ansikt, eller via den digitale plattformen Zoom. Deretter ble samtalen sammenfattet i en tekst på to til fire sider og sendt til informanten for innspill, rettelser og til slutt skriftlig godkjenning. To av informantene valgte å skrive sin historie selv.

Som teoretisk utgangspunkt for arbeidet har vi valgt den tyske filosofen Axel Honneths tilnærming til anerkjennelse. I sitt hovedverk «Kampf um Anerkennung» fra 1992 konstruerer Honneth en samfunnsteori som tar utgangspunkt i menneskers grunnleggende behov for å bli respektert og anerkjent på tre nivåer: som et elskverdig menneske av sine nærmeste, som borger i en stat som behandler en slik man selv mener er rettferdig og som del av en gruppe, et samfunn, som setter pris på de unike egenskaper, ferdigheter og erfaringer man har. Å dele en personlig beretning, sitt syn og sine egne erfaringer om en historisk hendelse som var viktig for mange, med et museum, kan i beste fall komme flere til gode: en selv, museet som kan formidle et mer nyansert bilde av fortiden og besøkende som kanskje gjenkjenner seg i historien.³

Her ved museet har vi ønsket en ekte og autentisk kontakt med informanten i og etter samtalen. Vi ønsket å gi informaten en stemme i historiefortellingen, på hans eller hennes egne premisser og i tråd med lovpålagte rettigheter og krav informanter har i møte med et offentlig museum.⁴ Og vi ønsket å bruke utstillingen som formidlingskanal for å nå ut til et publikum som skulle bli berørt og engasjert i informantenes opplevelser.

Annonsen vår i aviser og sosiale medier førte til at 31 mennesker tok kontakt med oss, blant dem kvinner som hadde hatt et forhold til en tysk soldat, deres barn og barnebarn, etterkommere av NS-medlemmer og etterkommere av tyske soldater. Flere historier vitner om traumatiske hendelser under og etter krigen, som har satt tydelige spor i familiene. 21 av informantene har gitt oss lov til å gjenfortelle historiene, de fleste under løfte om anonymitet.⁵

Historiene på de etterfølgende sidene handler om erfaringene fra elleve menn og ti kvinner fra hele landet, mellom 32 og 94 år gamle. Alle tre generasjoner er representert, med en sterk overvekt av andre generasjon. En informant er fra første generasjon, dvs. at hun var voksen og tok selvstendige valg under krigen. 15 informanter er fra annen generasjon, dvs. barn av dem som var voksne under krigen, og fem informanter er tredjegerasjon, dvs. barnebarn av første generasjon. I ett tilfelle har vi kunnet snakke med tre generasjoner fra én familie. Kun tre informanter ønsket

å stå frem med fullt navn. Fem andre informanter har tillatt at vi bruker deres fornavn; alle andre ønsket å være anonyme.

Hva forteller historiene oss?

Forsøker man å komme frem til mer generelle utsagn om vårt innsamlede materiale, ser man at kun en fjerdedel av informantene mener at krigen ikke har hatt større negative konsekvenser for deres eget liv, mens resten har fortalt om til dels massive utfordringer i oppveksten og senere i livet. Også flere av informantene som ikke hadde opplevd negative konsekvenser på kroppen, følte seg til en viss grad merket av krigen.

Historiene viser at hemmelighold og fortielse har spilt en vesentlig rolle for hvilke konsekvenser førstegenerasjons opplevelser kan ha for barn og barnebarn. Jo mer åpen foreldre og besteforeldre var, jo lettere var det å forholde seg til det som hadde skjedd. Utfordringene startet ofte når man ikke visste hva som hadde hendt, men kunne «sansse» at noe ble fortiet. Dette enten fordi foreldre eller besteforeldre signaliserte dette indirekte gjennom sin adferd, eller fordi reaksjonen man selv fikk i lokalsamfunnet tilsa det. For eksempel kunne man høre kommentarer fra naboer eller bekjente i byen som man ikke forstod; kommentarer som lot en skjønne at noe «galt» hadde skjedd i ens egen familie, uten å vite hva det dreide seg om. Forskning bekrefter hvor viktig det er for utviklingen av ens egen identitet at man vet hva eller hvem som har preget en. Får man ikke

all informasjon man trenger for å kunne sette sammen et bilde av hvem man er, kan dette oppleves som fravær av respekt og anerkjennelse, og tilsvarende sårende.⁶

Vi har også sett hvor viktig lokalsamfunnet var for langtidskonsekvensene av krigen. Nærmiljøet kunne enten akseptere og støtte eller straffe og ekskludere. Visste «alle» i bygda hva som hadde hendt og aksepterte det som forståelig – for eksempel at en ung kvinne hadde forelsket seg i en tysk soldat og ventet hans barn – var langtidskonsekvensene svært begrenset for både kvinnen og ungen. Måtte man derimot håndtere ikke bare hendelsene i seg selv – at man hadde forelsket seg i en tysk soldat som kanskje døde eller ble sendt ut av landet – men i tillegg straff og til dels utestengelse fra lokalsamfunnet, ble de negative konsekvensene store, for en selv og barnet.

Ut fra vårt materiale, som riktignok er verken representativt eller svært omfattende, peker to aspekter seg ut som viktige: Krigen har hatt tydelige langtidskonsekvenser for barn og barnebarn om:

- a) tidsvitnene har hatt krevende opplevelser de ikke kunne eller ville dele, eller
- b) lokalsamfunnet ble til en straffende instans.

Intergenerasjonell overføring

Et siste aspekt skal nevnes her, som er interessant når man jobber med krigens langtidsvirkninger. Forskningsresultater fra fagfeltene psykologi, epigenetikk

og nevrovitenskap, som har jobbet de siste tiårene med såkalt inter- eller transgenerasjonell overføring, tilsier at «noe» kan overføres fra en generasjon til en annen, enten innad i samme familie eller i samfunnet, fra medlemmer av en generasjon til medlemmer av den neste. Dette «noe» overføres, som oftest i form av minner om konkrete hendelser eller opplevelser, og det kan overføres via adferd eller et genetisk avtrykk. Minner som overføres kan forandre form og innhold over tid, avhengig av blant annet livsomstendigheter eller psykologiske og biologiske faktorer, som er unike for hver person og hver situasjon.

Når traumatiske eller potensielt traumatiserende opplevelser ligger til grunn, det vil si opplevelser som man opplevde som livstruende eller så negative at de har påvirket ens liv over lang tid, kan overføringen være spesielt utpreget.⁷ Dette gjelder blant annet for mennesker som har vært utsatt for krig, flukt, folkemord, tvangsforflytning eller totalitære regimer – og for deres etterkommere.⁸

Noen refleksjoner etter å ha gjennomført intervjuene

Vest-Agder-museets slagord er «Vi forteller din historie», og dette inkluderer de vanskelige, sensitive og tabubelagte historiene, som ennå ikke har blitt fortalt. Slike historier har vi jobbet med de siste femten årene, og vi har etter hvert opparbeidet oss rutiner for all kontakt med informanter og besøkende. Vi visste godt at både intervjusituasjonen og utstillingen

kunne trigge følelser, som igjen kunne føre til sterke reaksjoner.⁹ Likevel har vi erfart mye nytt i arbeidsprosessen.

Vi har blant annet opplevd at flere informanter har trukket seg etter at vi hadde gjennomført intervjuene og sendt dem til informanten for innspill eller godkjenning. Kontakten var altså godt etablert, og samarbeidet var i gang. Når vi spurte om hva som var grunnen for at man ikke ønsket å gå videre likevel, ga en informant tydelig uttrykk for at han først nå, da han leste historien sin svart på hvitt, forstod hvor mye krigens hendelser preger ham den dag i dag. Påkjenningen var så stor at vedkommende ba oss om å skaffe en psykolog, for at han skulle komme seg videre. To av de andre som trakk seg, ønsket å verne om familiemedlemmer som de mente ikke ville ønske at historien skulle komme frem, selv ikke i anonymisert form. Og i ett tilfelle fikk vi høre at vi ikke hadde klart å oppsummere kompleksiteten og ringvirkningene av krigens hendelser på en god nok måte.

Selv om vi hadde tatt forholdsregler og forsøkt å forberede oss best mulig til intervjuene og gjengivelsen av historiene, ble vi overrasket over hvor tabubelagt krigen fortsatt var innad i noen familier, og hvor mye tausheten hadde påvirket barn og barnebarn på en negativ måte.

Oppsummering

Sentrale deler av vår felles historie forblir mangelfulle når tidsvitner ikke kan eller

Intervjuene tok mellom to og tre timer hver.

FOTO: ARVE LINDVIG

vil fortelle om sine opplevelser, spesielt når disse opplevelsene avviker fra den rådende historiefortellingen. Nyansene blir da for sparsomme, mangfoldet mangler, og dette kan i forlengelsen føre til at mange ikke gjenkjenner seg i historieformidlingen til museer og andre kulturinstitusjoner. Det er derfor viktig å få frem personlige beretninger som ennå ikke er fortalt; som viktige brikker i vår felles historiefortelling, brikker som bidrar til en mer nyansert og mangfoldig fremstilling.

Dette forutsetter at vi anerkjenner at noen historier er for sensitive, for personlige

og for private til at man har villet dele dem. De berører et menneskes innerste indre og relasjonene til dem som står en nærmest. Om de er knyttet til negative følelser som skam, skyld eller sinne, er de enda vanskeligere å snakke om. Slike historier trenger en transformering, som gjør det mulig å dele dem med andre, og transformeringen har flere trinn, som alle må tas med omhu. Her kan museer, som institusjoner som har kredibilitet i samfunnet og fokus på vår felles kulturarv, spille en viktig rolle. Om vi går riktig frem, vil vi kanskje kunne fungere som tilretteleggere og transformatorer av historier som ellers, om de forble hemmelige, kunne forplantet seg fra generasjon til generasjon.

Andre verdenskrig har vært en historisk hendelse med komplekse konsekvenser og ringvirkninger på tre ulike plan: for de berørtes egen identitetsutvikling, dynamikken innad i familiene og for samfunnet som helhet. I dette prosjektet har vi kommet inn på alle tre plan, selv om hovedfokuset har vært på det første og andre planet: betydningen av krigens hendelser for barn og barnebarn, og for familierelasjonene.

Her er det mye forskning som gjenstår. Etter vårt skjønn har intergenerasjonell overføring hittil ikke blitt tilstrekkelig belyst og integrert i museenes arbeid, og det er på høy tid at dette endres. Spesielt de historiske hendelsene, som har ført til krevende og traumatiske

opplevelser for de involverte, har åpenbare langtidskonsekvenser for etterkommerne. Mekanismene som er i sving vet vi ennå ikke nok om, samtidig som de er viktige for at museer kan møte informanter og besøkende på en god måte. For å forstå sammenhenger og bruke ny kunnskap fullt ut, er det viktig å spille på lag med, og å lære av fagfelt som psykologi og nevrovitenskap, som har jobbet med dette lenge.

Her ved museet vil vi jobbe videre med intergenerasjonell overføring fra én generasjon til den neste. Vi har lært mye av våre informanter, og vi er takknemlige for at de har delt så velvillig sine personlige opplevelser. Basert på det vi har fått høre, vil vi se nærmere på hva som nøyaktig overføres mellom generasjonene og hvilke mekanismer som er i sving. Et oppfølgende forskningsprosjekt vil handle om hemmelighold og fortielse, og langtidskonsekvenser av dette for individer, familierelasjoner og samfunnet.

Referanser:

- ¹ For mer informasjon om prosjektet og dets funn, se Pabst 2021. Dette avsnittet er, som også noen av de andre, en forkortet versjon av respektive deler i nevnte artikkelen.
- ² Honneth, 2003; Honneth & Holm-Hansen, 2008; Deranty, 2009; Lysaker, 2010.
- ³ Honneth & Rössler, 2008, s. 10, 142. Se også Pabst, 2016, s. 196-198.
- ⁴ Pabst, 2016.
- ⁵ Det var kun to ansatte som kjente informantenes identitet: den som gjennomførte intervjuet og undertegnende, prosjektlederen. Når etiske utfordringer dukket opp underveis og ble diskutert i prosjektgruppen, skjedde dette alltid i allmenne ord som gjorde det umulig å identifisere informanten.
- ⁶ Rzeszutek, Lis-Turlejska, Pięta, Karlsen, Backus, Florek, Lisowska, Pankowski & Szumiał, 2020, s. 9 – 13.
- ⁷ Fagfelt som psykologi har lenge hatt fokus på hvordan traumatiske hendelser kan påvirke enkeltpersoners liv, også mange tiår etter at hendelsen har funnet sted, se for eks. Shalev et.al., 2000; Danieli, 1998; Van der Kolk, 2015; Wolynn, 2017. Se også Yehuda & Lehrner, 2018.
- ⁸ F.eks. Bode, 2004; Bode, 2009; Aleksejevitsj, 2013; Smith-Solbakken & Wallin-Weihe, 2018; Rickhard, 2020. Se også Assmann, 2016.
- ⁹ Pabst, 2015; Pabst 2019.

Litteraturliste:

- Aleksijevitsj, S. (2016). *De siste vitnene*. Oslo: Kagge Forlag AS.
- Assmann, A (2016). *Shadows of Trauma. Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press.
- Bode, S. (2004). *Die vergessene Generation. Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Bode, S. (2009). *Kriegsenkel. Die Erben der vergessenen Generation*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Danieli, Y. (Red.) (1998). *Intergenerational Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. New York: Plenum Press.
- Deranty, J.-P. (2009). *Beyond communication: a critical study of Axel Honneth's social philosophy* (Vol. 7). Leiden: Brill.
- Honneth, A. (2003). *Behovet for anerkendelse: En tekstsamling*. København: Hans Reitzel.
- Honneth, A., & Holm-Hansen, L. (2008). *Kamp om anerkjennelse: Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*. Oslo: Pax.
- Honneth, A. & B. Rössler (Red.) (2008). *Von Person zu Person: Zur Moralität persönlicher Beziehungen*. (s. 168–210). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

- Lysaker, O. (2010). *Sårbar kropp – verdig liv: Anerkjennelseskampers eksistensielle kosmopolitikk*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Pabst, K. (2015). Med fokus på de besøkenes følelser. Jo mer disponering, jo mer læring? In: *Nytt Blikk. Årsskrift fra Stiftelsen Arkivet 2015*, p. 60 - 73.
- Pabst, K. (2016). *Mange hensyn å ta – mange behov å avveie. Arbeidet med følsomme tema på museum*. Oslo: Museumsforlaget.
- Pabst, K. (2019). The individual's needs versus the needs of a broader public. A short introduction to a central moral challenge museum employees could face when working with contested, sensitive histories. In: Deutschland, ICOM (Hrsg.): *Difficult Issues: Proceedings of the ICOM international conference 2017*. Heidelberg: arthistoricum.net 2019 (Beiträge zur Museologie, Band 7).
- Pabst, K. (2021). «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen»: Et blikk på krigens langtidskonsekvenser i et tre-generasjoners perspektiv. I T. Bjerkås, T. V. H. Hagen & G. Aaby (Red.), *Tid for anerkjennelse. Andre verdenskrig i fortid og i nåtid* (Kap. 4, s. 79–104). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.148.ch4> Lisens: CC-BY-NC 4.0
- Rickhard, B. (2020). *Det var hjem vi sjøfolk skulle. 15 samtaler med krigsseilerbarn*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Rzeszutek, M., Lis-Turlejska, M., Pięta, M., Karlsen, M., Backus, H., Florek, W., Lisowska, K., Pankowski, D., & Szumiał, S. (2020). Knowledge about traumatic World War II experiences among ancestors and subjective well-being of young adults: A person-centred perspective. *PloS one*, 15(8), e0237859. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237859>
- Shalev, A., Yehuda, R. & McFarlane, A. (Red.) (2000). *International Handbook of Human Response to Trauma*. New York: Plenum Publishers.
- Smith-Solbakken, M. & Wallin-Weihe, H.-J. (2018). Post-traumatic stress reactions in a long-term and several generation perspectives. *Multicultural Studies*, 2018 (1), 119-14. <https://doi.org/10.23734/mcs.2018.1.119.141>
- Stratigakos, D. (2020). *Hitler's Northern Utopia. Building the New Order in Occupied Norway*. Oxfordshire: Princeton University Press.
- Van der Kolk, B. (2015). *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma*. New York: Penguin books.
- Wolynn, M. (2017). *It Didn't Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle*. New York: Penguin books.
- Yehuda, R., & Lehrner, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: putative role of epigenetic mechanisms. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 17(3), 243–257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>

«Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen» er ikke bare et separat dokumentasjons- og utstillingsprosjekt, men også en del av et større internasjonalt prosjekt, delfinansiert av EU. Dette ved at den tyske okkupasjonen blir ansett som en midlertidig migrasjon av tyske soldater fra 1940-1945.

«**Identity on the Line (I-ON)**» er et samarbeidsprosjekt mellom seks kulturhistoriske museer og et universitet fra syv europeiske land – Norge, Danmark, Sverige, Polen, Litauen, Slovenia og Kroatia. Sammen utforsker partnerne langtidskonsekvensene av ulike migrasjonsprosesser, påtvungne eller frivillige, som har funnet sted i Europa i løpet av de siste 100 årene. Ved å intervju tidligere migranter og deres etterkommere, på tvers av landene og migrasjonsprosesser, håper vi å finne fellestrekk som går igjen i fortellingene. Hva betyr migrasjon for et menneskes følelse av å høre til eller å ikke høre til? Og hvordan påvirker migrasjon også etterfølgende generasjoner?

Sett under ett dekker de syv migrasjonsprosessene erfaringer fra soldater og krigsbarn, fra minoriteter og urbefolkninger, fra grønlandere innenfor det danske storsamfunnet, multietniske emigranter på leting etter røtter, og en blandet gruppe av migranter som kollektivt har blitt fratatt sin identitet og sine grunnleggende menneskerettigheter.

Hver partnerinstitusjon har produsert en egen utstilling i sitt hjemland, og sammen har vi utarbeidet en felles utstilling, en artikkelsamling, filmer, guidete turer til minnesteder, opplegg for skoler, samt en lengre rekke seminarer og forelesninger. I alt er det foretatt 164 dybdeintervjuer, med en varighet på to til femten timer hver. Alle land har brukt de samme intervjuguidene, og det omfattende materialet som er samlet inn, har også blitt brukt som utgangspunktet for vitenskapelige artikler.

Her kan man finne mer informasjon om «**Identity on the Line**»: www.i-on.museum

Følg gjerne prosjektet i sosiale medier eller bestill vårt nyhetsbrev!

Det historiske bakteppet

ENDRE WRÅNES, MILITÆRHISTORIKER

Norge og Tyskland

– to land, ulike erfaringer

Under første verdenskrig, i perioden 1914 til 1918, var Norge, som sjøfarende nasjon, avhengig av samarbeid med den maritime stormakten Storbritannia. Norge var en «nøytral alliert» og tapte omkring 915 skip og 2000 sjøfolk på grunn av miner og tyske ubåter. Men ingen fremmede soldater satte sine føtter på norsk jord, og tilførselen av forsyninger til Norge ble opprettholdt. Norsk nøytralitet hadde virket etter formålet.

Tyskland var en av tapermaktene i krigen 1914-18. Alliert blokade hadde lammet tysk sjøkrigføring og skapt hungersnød i Tyskland. Både krigen og den påfølgende freden ble krevende. Tyskland ble gitt hovedansvar for krigen, måtte avstå territorier og ble pålagt å betale enorme krigserstatninger. I den turbulente mellomkrigstiden gikk det unge tyske demokratiet tapt.

Da andre verdenskrig nærmet seg, hadde nordmenn og tyskere svært ulike erfaringer i bagasjen. En hel generasjon tyskere hadde fått en hard skole i skyttergravene under første verdenskrig, opplevd fiendemaktenes harde krav i fredsslutningen og et vaklende demokrati i etterkrigstiden.

9. april 1940. Tyskland angriper Norge og Danmark

Den tyske angrepsplanen var dristig og baserte seg på overraskelse. Tyskernes største bekymring var ikke det norske forsvaret, men at den tyske invasjonsflåten skulle bli oppdaget av den britiske marinen. Til tross for alvorlige skipstap, blant annet av krysseren «Blücher» i Oslofjorden, var det tyske angrepet i det store og det hele vellykket.

I Kristiansand ble det gjort motstand mot angriperne fra kystfortet på Odderøya. Granater fra tyske krigsskip gikk over øya og slo ned i byen. Flere bygninger ble ødelagt og et tyvetalls norske militære og sivile ble drept. Norske styrker trakk seg tilbake oppover Setesdal og overga seg uten kamp etter få dager. Under kampene mellom tyske, norske og allierte styrker i Norge i april-juni 1940 ble flere norske byer bombet i grus av tyske fly. Dette for å ramme motstanderens tropper og forsyninger. 853 norske soldater falt i forsvaret av Norge i 1940.

Hvorfor angrep Tyskland Norge i 1940?

Ved krigsutbruddet i 1939 erklærte Norge seg igjen nøytralt. Sjøfart var Norges viktigste næringsvei og Storbritannia var viktigste handelspartner. En avtale inngått høsten 1939, ga Storbritannia disposisjonsrett over ca. 40 prosent av den norske flåten. Igjen ble norske fartøyer angrepet av tyske ubåter.

Tyske kystartillerister på Odderøya i Kristiansand i 1940. FOTO UTLÅNT AV ENDRE WRÅNES

Tyskland var avhengig av å importere jernmalm fra Nord-Sverige til sin krigsindustri. Når Østersjøen var islagt, ble malmen skipet ut fra Narvik.

Tyskland ville sikre denne tilførselen, mens de allierte ville stoppe den. For Tyskland var det også viktig å unngå gjentakelse av situasjonen under første verdenskrig. Ved å okkupere Norge fikk Tyskland et fortrinn i krigen mot Storbritannia, som det hadde manglet under første verdenskrig.

Hitler fryktet alliert maktovertakelse i Norge og Sverige og konsekvensene det ville

få for den tyske krigføringen. Dette ser ut til å ha vært utslagsgivende for det tyske angrepet 9. april 1940.

Okkupasjonsstyrkene

De tyske militæret, Wehrmacht, utgjorde en okkupasjonsstyrke på opptil 400.000 mann i Norge. På Agder var det forlagt nesten 20.000 tyske soldater. Agder hadde en sivil befolkning på ca. 160.000. Det tyske forsvaret i landsdelen var et invasjonforsvar, der også kontroll over skipsleden var viktig. Styrkene var derfor, med noen unntak, forlagt langs kystlinjen. De viktigste enkeltobjektene var

Kristiansand havn og Lista flyplass. Her var også antallet tyske soldater størst. Tyskerne hadde en verdenskrig å vinne. En vellykket alliert invasjon i Skandinavia kunne bety at Tyskland ble utflankert i nord. De tyske militære bygde brakker og forsvarsverk i stort omfang, med norske penger, norske leveranser og norsk arbeidskraft. Tyske militære interesser satte et sterkt preg på økonomi, næringsliv og arbeidsliv.

Haagkonvensjonen ga en okkupasjonsmakt rett til å rekvirere firmaer og arbeidskraft til å bygge militære boliger. Men det ble også

*Rikskommissær Josef Terboven.
FOTO: RIKSARKIVET*

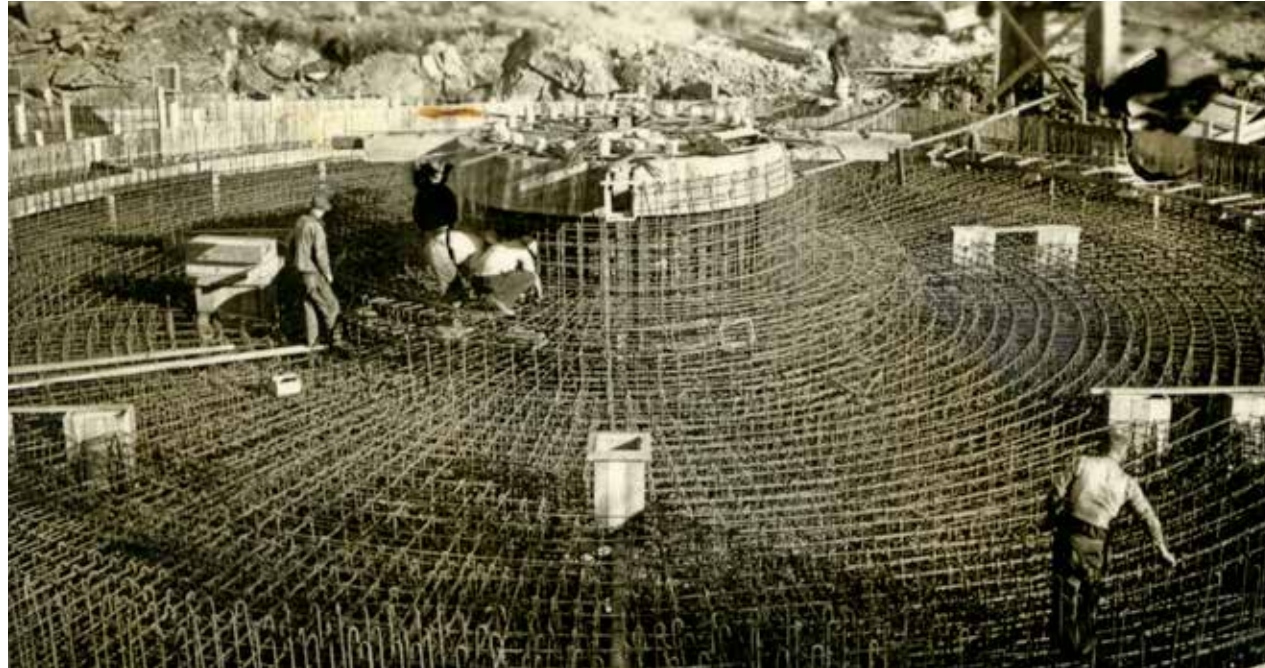
bygget forsvarsverk i stor stil. Om huset ditt stod i veien for en kanonstilling, risikerte du at huset ble revet. Men du fikk erstatning for det. Det var en ordning som ikke var alle forunt i verdenskrigen.

Kollektivt betraktet var Wehrmacht en garantist for Hitlers diktatur. Tyske militære styrker ble brukt ved arrestasjoner og i kamp mot motstandsbevegelsen. I hovedtrekk oppførte likevel de tyske soldatene seg korrekt mot den norske sivilbefolkningen. Det var også tyske soldater som var involvert i samarbeid med norsk motstandsbevegelse på Agder og som betalte en høy personlig pris for det.

«Arbeid slik at du vinner nordmennene for meg»

Dette var Adolf Hitlers ord til Josef Terboven i 1940, før han ble sendt som rikskommissær til Norge. De nordiske folk var plassert høyt i det nazistiske rasehierarkiet. Nordmenn skulle vinnes for det germanske fellesskap og den tyske sak. Det skulle vise seg å bli en vanskelig oppgave.

Selv om statusen som germanere ga nordmenn fordeler, glemte en ofte fra tysk side, eller ignorerte, at Norge hadde sin egen historie. Norge ble styrt av Terboven som rikskommissær. Det ble etablert et kontrollapparat etter mønster fra Tyskland, der det tyske sikkerhetspolitiet spilte en viktig rolle. Det ble innført sensur, og motstandere av regimet ble forfulgt. Alle partier ble forbudt, bortsett fra Nasjonal

Norske arbeidere bygger kanonstilling på «Batterie Vara» ved Kristiansand i 1941.

FOTO: RIKSARKIVET

Samling (NS), ledet av Vidkun Quisling. Men Quislings parti hadde liten støtte i den norske befolkningen og hos Terboven.

Fra 1941 tok det tyske nærværet i Norge form av en klassisk okkupasjon, med folkelig motstand rettet mot fremmede undertrykkere. De første motstandsfolkene ble henrettet i 1941. I 1942 ble bygda Telavåg brent til grunnen, etter at tyske politifolk ble drept i skuddveksling med norske agenter. Innbyggerne ble deportert, 31 overlevde ikke oppholdet i tyske leirer. Terbovens harde linje førte til økt motstand i befolkningen.

Ledende personligheter i den tyske marinen, som ønsket stabilitet rundt sine baser i Norge, var på kollisjonskurs med Terboven. De mente at Tyskland fra starten burde ha støttet et norsk styre under Quisling. Hitler beholdt imidlertid Terboven som Tysklands øverste sivile representant i Norge helt til krigsslutt.

I tysk tjeneste

Partiet Nasjonal Samling regjerte på tysk nåde og hadde 44.000 medlemmer i 1943. Hirten var partiets politiske tropper og ble organisert militært. Til sammen var omkring 8000 innrullert i Hirten.

Norske arbeidere fra firmaet Betongbygg bygger vei til «Batterie Vara» i 1941.

FOTO: STATSARKIVET I KRISTIANSAND

Det norske politiet ble nazifisert. Norsk politi utførte arrestasjoner av flyktninger, politiske motstandere, krigsfanger og jøder. Omtrent 30 prosent av politifolkene var i 1942 NS-medlemmer. Sett med tyske øyne var etaten likevel aldri fullt pålitelig. Over 5000 nordmenn ble frontkjempere på tysk side. De fleste tjenestegjorde som soldater i Waffen-SS i Sovjetunionen. Ca. 750 av disse falt.

De skipene som befant seg i Norge 9. april 1940 inngikk i hjemmeflåten. Under krigen fraktet de livsviktige forsyninger til det norske samfunnet. Fartøyene ble også

brukt i transportoppdrag for den tyske okkupasjonsmakten. Allierte fly og skip angrep fartøyer langs norskekysten og over 600 norske hjemmeseilere ble drept i løpet av krigen. I tillegg kommer omkomne passasjerer.

I Agderfylkene arbeidet flere tusen nordmenn på tyske anlegg, både som frivillige og som tvangsutskrevne etter den tids innførte lover. Okkupasjonsmakten var avhengig av norsk arbeidskraft for å få realisert sine planer. Flere norske firmaer ble opprettet for å utnytte «byggeboomen» og tjene penger på den tyske byggeaktiviteten.

Store dimensjoner - «Batterie Varø» ved Kristiansand. Kystfortet skulle sperre Skagerrak og ble i hovedsak bygget av norske arbeidere. FOTO: STEINAR FURU

De første krigsfangene kom til Agder i 1942. Disse utgjorde en mindre del av arbeidskreftene som ble satt inn på tyske anlegg i landsdelen. En av de største skipskatastrofene i norsk historie fant sted ved Lindesnes, da allierte fly senket skipet «Palatia». Nesten tusen sovjetiske krigsfanger omkom.

I alliert tjeneste

Omkring 80.000 nordmenn flyktet til eller ble strandet i utlandet under andre verdenskrig. Den norske eksilregjeringen i Storbritannia stilte i samarbeid med de allierte opp norske militære avdelinger i

utlandet. Ved krigens slutt bestod de norske «utestyrkene» av 28.000 menn og kvinner. I 1945 hadde den norske marinen en mannskapsstyrke på ca. 7500. Marinen mistet 27 fartøyer og hadde omkring 650 falne. Luftforsvaret hadde en mannskapsstyrke på 2700 og 228 falne. Hæren talte på det meste 4000 mann og hadde 165 falne og 12 savnede.

Den norske handelsflåten og de norske sjøfolkenes innsats var Norges viktigste bidrag til de alliertes krigføring under andre verdenskrig. Særlig viktig var farten på Storbritannia, fram til USA kom

Krigsseilerne og den norske handelsflåten ga det største norske bidraget til den allierte krigsinnsatsen. D/S Hestmanden seilte under begge verdenskriger og er i dag innredet som Norsk krigsseilermuseum. FOTO: VEST-AGDER-MUSEET

med i krigen. Fra høsten 1941 disponerte Storbritannia tre firedeler av alle norske fartøyer. Fra årsskiftet 1942/43 var hele den norske handelsflåten en del av den allierte krigsinnsatsen.

De norske fartøyene var mål for fiendemaktenes ubåter, og ca. 3000 norske sjøfolk mistet livet i utenriksfart under krigen. I tillegg omkom mange utenlandske statsborgere på norske skip.

I Nürnbergdomstolen, etter krigen, ble admiral Karl Dönitz, sjef for det tyske ubåtvåpenet 1939-1943 og hele den tyske

marinen 1943-45, dømt for å ha planlagt og startet en unødvendig krig. Dönitz ble imidlertid frikjent for å ha drevet ubåtkrig mot allierte handelsskip. Grunnen var at handelsskipene var deltakere i striden. De var oftest bevæpnet og brukte radio til å rapportere tyske posisjoner. Uvarslede tyske ubåtangrep mot nøytrale handelsskip, i erklærte krigssoner, var ifølge tribunalet et brudd på Londonavtalen av 1936. Men fordi de allierte hadde handlet på samme måte, ble Dönitz ikke dømt for dette.

I Sverige ble det trent norske hæravdelinger som av hensyn til svensk nøytralitet, ble kalt

politistyrker. Disse hadde ved krigens slutt en mannskapsstyrke på 13.000, og hadde 25 falne under operasjoner i Finnmark. På Agder, som i andre deler av landet, ble det etablert motstandsorganisasjoner som bygget opp militær kapasitet og drev etterretning mot tyske anlegg og aktiviteter. Milorg var den største av disse.

«Alt er relativt» - Albert Einstein

Andre verdenskrig kostet 75-85 millioner mennesker livet. Krigen utmerket seg med å ha et stort antall sivile døde. Her spilte virkningen av moderne våpen, folkemord, bombing av byer, massakrer og overgrep mot sivile, samt sult og sykdom inn.

På samfunnsnivå slapp Norge relativt billig fra verdenshistoriens største væpnede konflikt, andre verdenskrig, med totalt noe over 10.000 døde, både ute og hjemme. Sammenliknet med andre deler av Europa var den tyske okkupasjonen av Norge ikke spesielt hard. Om en ikke deltok i motstand mot regimet, hadde de fleste nordmenn god mulighet til å komme gjennom krigen uten å lide overlast. Men her må det tas forbehold, ikke alle grupper hadde den muligheten. 773 norske jøder ble deportert til tyske dødsleirer, de fleste til Auschwitz. Kun 38 overlevde. Også sigøynere, opposisjonelle og motstandsfolk ble forfulgt og drept. På personnivå, hos de som ble rammet av krigshandlinger eller forfølgelse, var ikke lidelsene mindre enn andre steder.

Totalt ble i overkant av 400 nordmenn henrettet av okkupasjonsmakten og

Quisling-regimet, 130 døde i fangenskap, og mer enn 2000 politiske fanger og deltakere i motstandsbevegelsen døde. Blant den øvrige sivilbefolkningen mistet totalt 1779 livet av ulike grunner i løpet av krigsårene. Tapene til de militære norske styrkene under hele krigen var 2000, derav 765 i hæren, 923 i marinen og 312 i flyvåpenet. Dette inkluderer kampene i Norge i 1940. Disse tallene står i kontrast til antallet døde blant krigsfangene som ble brakt til Norge av okkupasjonsmakten for å arbeide på tyske anlegg i Norge. Av 100.000 sovjetiske fanger i Norge, døde omkring 15.000, mens det blant 4200 jugoslaviske krigsfanger var 2839 døde.

Norge hadde en gunstig beliggenhet i utkanten av Europa. I Sentral- og Øst-Europa førte Hitlers og Stalins politikk og krigføring til 14 millioner døde sivilister. Årsakene var mange, som menneskeskapt sult i Ukraina, tysk og sovjetisk ødeleggelse av Polen, tysk krigføring i Sovjetunionen, deriblant omringningen av Leningrad, Tysklands drap på nesten seks millioner jøder, terror mot sivilbefolkningen etter som frontene skiftet, samt drap og voldtekter i Tyskland ved krigens slutt.

Denne typen overgrep hørte til unntakene i vest. Strategisk bombing ble utført av de krigførende som hadde kapasiteten til det. Bombingen rettet seg også mot sivilsamfunnet. Tyskland, Japan og Sovjetunionen ble hardest rammet, med grovt anslått en halv million sivile drept hver. Norge opplevde relativt få

bombeangrep. Et av de større var et angrep mot Bergen havn i 1944, der nesten to hundre norske sivile, deriblant mange barn, ble drept.

Under retretten fra Finnmark og Nord-Troms i 1944-1945 brant tyske styrker ned 12 000 bolighus og tvangsevakuerte nesten 60 000 nordmenn. Dette var den «brente jords taktikk», der alt av nytteverdi for fienden ble ødelagt før tilbaketrekning. Skadene var enorme. Den tyske øverstkommanderende i nord, Lothar Rendulic, ble likevel frikjent i Nürnbergdomstolen. «Den brente jords taktikk» var tillatt når det var gode militære grunner for det og hadde i stor utstrekning blitt brukt på andre frontavsnitt, særlig Østfronten.

Freden

Tysk militær disiplin skulle vise seg å være et gode for den norske sivilbefolkningen, ikke minst i fredsdagene, da hundretusener av tyske soldater skulle avvæpnes. De tyske styrkene administrerte og avvæpnet i stor grad seg selv.

Etter krigen ble tyske soldater, under alliert og norsk oppsyn og i strid med Genèvekonvensjonene, brukt til å rydde minefelt. Vanlig praksis var at krigsfangene ble marsjert skulder ved skulder gjennom det nyryddede minefeltet. Oppimot 300 ble drept og enda flere såret i dette arbeidet i Norge i 1945. Flere av dødsfallene skjedde på Sørlandet, blant annet på Møvik.

I forhold til hvordan det var i andre land som hadde blitt okkupert av tyskerne, var det lite selvtukt i Norge i forbindelse med freden. Men noen grupper, for eksempel «tyskertøsene», kunne bli utsatt for både psykisk og fysisk vold i lokalsamfunnet. Etter krigen ble 2200 politifolk suspendert, mange på grunn av NS-medlemskap. 3300 nordmenn ble dømt for økonomisk landssvik etter krigen. Frivillig arbeid for den tyske okkupasjonsmakten, det man kalte «tyskerarbeid», utført av vanlige norske lønnstakere ble ikke kriminalisert, blant annet på grunn av det store omfanget. 25 nordmenn som hadde samarbeidet med okkupasjonsmakten ble henrettet etter den tyske kapitulasjonen.

DE
PERSONLIGE
BERETNINGENE

**«Under krigen sto man
overfor mange vanskelige valg.
Min far valgte rett, men
hva hadde jeg sagt hvis
han valgte feil?»**

Jeg var tre år gammel da krigen startet og åtte år da den sluttet. Jeg vokste opp med en tyskerleir like ved huset vårt, sammen med mine foreldre og mine søsken, som var tre og fire år eldre enn meg. Far var lærer.

Mitt første minne fra krigen er fra møteplassen ved postkassene. Der sto mor, nabokona og jeg 9. april da de svarte bombeflyene kom. Vi kikket opp og lurte på hva dette var, og det ble en spesiell stemning. Jeg husker ikke at jeg var redd, kanskje mer nysgjerrig. Jeg husker ikke mer fra denne dagen, men akkurat dette minnet sitter.

20. eller 21. mars i 1942, da jeg var fem år gammel, ble far arrestert. Jeg husker den dagen godt. Far hadde fått lov til å hogge ved oppi lia, og jeg var med ham i skogen. Jeg husker jeg ruslet rundt og så på de gamle trærne. Mens vi var der, kom min søster med beskjed til far om at han måtte komme hjem. Hjemme fikk han vite at han måtte melde seg på lensmannskontoret med en gang. Han visste nok hva det gjaldt, for lærerne hadde hatt møter og diskutert hva de skulle gjøre, de hadde jo fått kravene fra Quisling. Tyskerne tok sju lærere i området, blant dem min far. Han ble sendt til Kirkenes, via Arkivet i Kristiansand, Grini, Jørstadmoen, og så med skip fra Trondheim. Turen var vanskelig. Underveis til Kirkenes var de underlagt politistyrken, som var

mer voldelige. I Kirkenes var det hæren som hadde ansvaret, og da slapp de unna trakasseringen de opplevde fra politiet under reisen. Samtidig ble de satt til tvangsarbeid, og arbeid og mat var vanskelig. Far var borte et halvt år.

At far ble sendt av sted, gjorde livet hjemme vanskelig. Mor ble alene med ansvaret, og vi mistet inntekten. Jeg husker jeg var veldig bekymret for maten. Jeg spurte mor: Har vi nok mat? Ja, vi har nok mat, sa mor, men jeg fikk følelsen av at det ikke var helt sant. Det er sånne glimt jeg husker fra denne tida. Mor var hjemme hele tida far var borte. Hun jobbet ikke. Ei hun var tante til, bodde her i huset, og vi hadde en offiser som bodde i andre etasje i huset i perioder. Tyskerne rekvirerte jo det de ville ha. Jeg likte ham ikke, det er derfor jeg husker ham. Vi levde tett på tyskerne under hele krigen.

Leiren ved huset vårt kom fort opp. Det var veldig mange tyskere i bygda. Vi fikk ikke lov av foreldrene våre til å gå i nærheten av leiren. Vi måtte holde oss unna den. Den lå på et stort område. Hakekorsflagget hang på flaggstanga ved inngangen. Vi så det fra vinduet vårt. Veien til leiren gikk rett ved huset vårt, og det var mye trafikk der. Jeg satt mye ved kjøkkenvinduet og så på trafikken, men jeg var aldri redd for tyskerne i leiren. Jeg husker søstera mi satt under

Foreldrene deltar på 17. mai-feiring på Breidablikk i Lyngdal i 1941. Blendingsgardinene er nede, og på bordet står bilder av kongefamilien. Året etter ble faren arrestert. Livet ble vanskelig for dem som ble igjen hjemme. FOTO: PRIVAT

bordet og holdt seg for ørene når de sprenget i fjellet. Hun var jo fire år eldre enn meg og forsto nok mer enn meg hva det dreide seg om. Jeg husker ikke at jeg var så redd. Jeg ble jo skremt av vaktene, men det vendte man seg til. Men maten bekymret meg.

Senere har jeg tenkt at tyskerne i leiren oppførte seg bra. Jeg husker en av tyskerne viste meg noen bilder og gråt, det må ha vært i 1945. Han så helt ulykkelig ut. Det gjorde skikkelig inntrykk på meg. Den dagen forsto jeg at det fantes snille tyskere også. Hele livet har jeg husket dette.

Far kom hjem igjen i september samme år. Mor hadde fått beskjed på forhånd. Jeg husker jeg var usikker og spent da vi møtte ham. Jeg hadde jo ikke sett ham på flere måneder. Far fortalte ikke om opplevelsene sine, men sulten må ha vært stor. Verken han eller de andre i leiren glemte hvordan det var å være sulten. Da ungene mine var små, dro de til far og sa de ikke hadde fått mat hjemme. Det var jo ikke sant, men de visste nok at de alltid fikk mat av ham når de spurte. Det er mange reaksjoner på sult. Jeg tror dette var hans måte å reagere på sulten.

Hjemme hos oss og i bygda ble det snakket lite om det som hadde skjedd. Det ble nok en oppfatning etter krigen at nå må vi videre. Vi snakket ikke så mye om krigen i undervisningen på skolen heller. Jeg visste en del ting som jeg snappet opp, men de voksne snakket ikke med oss barna om det. Hvis far måtte fortelle noe om seg selv, gikk han over til å fortelle om de russiske

fangene som hadde det djevelsk vondt, når det gjaldt mat, klær, ja, alt. Det gjorde veldig inntrykk på far. Han hadde ikke lyst til å fortelle om seg selv. Mor snakket også veldig lite om tida far var borte, men hun hadde noen venninner som var i samme båt som henne, som hun snakket med. Hun sa lite til oss ungene, hun ville nok skjerme oss. Det var jo mer taushet da jeg vokste opp enn det det er i dag.

Jeg tror det var forholdvis få i bygda som var på feil side. Jeg husker de voksne brukte ordet «stripete», det var vanskelig å vite hvem man kunne stole på. Men det var en del tyskerjenter her i bygda. Alle visste hvem de var, men vi snakket ikke om det. Jeg tenker ofte at forholdene mellom de norske jentene og tyskerne blir romantisert. Mange jenter var jo veldig unge.

Krigen var en vanskelig tid for mange, og for mange jenter var det spennende med de tyske soldatene; jentene fikk røyk og presanger, og noen ble forelska. Det blir romanisert som den store kjærligheten, men for de fleste var det bare gøy.

Skamklippingen var skammelig. Det var mange som hadde gjort verre ting enn disse jentene. Ei kjekk jente jeg kjenner ble tvangsutskrevet til skrellejente. Jeg kjenner flere av jentene som gikk med tyskerne, det var kjekke, greie jenter. Jeg har ikke hørt om noen som er blitt dårlig behandlet her i bygda, men det har sikkert skjedd. Jeg kjenner mange av tyskerbarna også, det er jo kjekke folk.

Jeg husker den dag i dag sommeren 1945, rett etter frigjøringa. Sånn en sommer får vi ikke igjen. Vi ungene hadde det så gøy. Vi fikk større frihet og sprang i brakkene før de ble revet ned. Det var så mange fine bilder de hadde malt inne i dem, og vi var inne i enhver bunker vi kunne finne. Det var jo så spennende. Vi hadde det skikkelig gøy. Etter krigen ble materialene fra brakkene gjenbrukt, og i dag står det kun ei falleferdig brakke igjen.

Det var helt naturlig for meg at far ikke snakket om det han hadde opplevd. Det var ikke vanskelig for meg. Jeg hadde trygge foreldre, og jeg var nok mer beskyttet fordi jeg var så liten. Søstera mi, som var eldre, forsto nok mer og var reddere, men jeg tror nok ikke hun heller har hatt problemer med krigen i ettertid. Likevel har det alltid vært åpenhet etter krigen, men det var ikke åpenhet som i dag, vi snakket ikke om det å ha tatt feil valg. Og vi ungene lærte at det vi hørte, gikk vi aldri og pratet med andre om.

Jeg har tatt vare på brevene mine foreldre skrev til hverandre da far var i Kirkenes, men vi tre søsken har ikke lest brevene, slik er det hos oss. Jeg har sagt til søstera mi, når hun er hjemme fra Amerika, at der er brevene, men hun vil ikke lese dem. Broren min, som er en fornuftig mann, vil ikke lese dem. Jeg har ikke lest brevene, det blir for nært, det kommer for mange følelser. Datteren min har lest det meste, og jeg har lest litt for barnas skyld. Det er veldig ordinært det som står der. Brevene

ble jo sensurert, så de er veldig hverdagslige. De skrev ikke noe om tyskerne eller ting de visste ikke var lov.

Jeg har snakket med egne barn om krigen, og jeg har hjulpet både barn og barnebarn når de skulle skrive historier om krigen på skolen. Da kan de ha skrevet om bestefar. De vet jo det meste, de kjenner historien til far. Det er jo deres historie også.

Jeg er opptatt av at når man kommer i krig, må man ta mange vanskelige valg. Under krigen sto man overfor mange valg. Man visste ikke hva det ville føre til. Min far valgte rett, men hva hadde jeg sagt hvis han valgte feil? Det er ikke lett å vite. Mor støttet fars valg, men hun ble alene hjemme med ansvaret, og vi mistet inntekt. Konsekvensene ble store for vår familie.

«Jeg har ikke
lest brevene,
det blir for nært,
det kommer for
mange følelser.»

DATTER, 83 ÅR

«Hadde det enda vært over da krigen var slutt! Men nei, da begynte den nye krigen»

I 1942 kom de og arresterte min far. Det ble starten på det vanskelige, og det som kom til å prege han – og oss – resten av livet. Jeg var bare ett år gammel da de tok min far. Bakgrunnen for arrestasjonen var at han og en gjeng andre kommunister hadde drevet illegal virksomhet og smuglet våpen fra Evje til en motstandsgruppe i Kristiansand. Han ble satt i harde avhør på Evjemoen og Arkivet i Kristiansand og ble så sendt til Grini fangeleir utenfor Oslo. Derfra ble han sendt videre til fangeleirene Sachsenhausen, Natzweiler og Dachau – og kom ikke tilbake før etter at krigen var slutt. Han var en såkalt Nacht und Nebel-fange, en politisk fange, sendt til Tyskland for å «forsvinne». Men han forsvant ikke. Likevel var det mye av han som ikke kom tilbake. Han kom seg aldri igjen, verken fysisk eller psykisk.

Vi bodde på Evje da min far ble arrestert. Der hadde han etablert seg med egen frisørsalong. Han meldte seg inn i Norges Kommunistiske Parti (NKP) på 1930-tallet og forble kommunist til han døde i 1972, bare 59 år gammel. Etter arrestasjonen ble det vanskelig for familien vår. Det var mor, storesøster, storebror og jeg. Jeg tror vi overlevde på grunn av huseieren der vi leide. Han satte ut ei bønne med poteter til oss hver uke. Før krigen var slutt, flyttet vi tilbake til Kristiansand og bodde hos besteforeldrene mine. Jeg husker den dagen min far skulle komme hjem. Vi hadde store

forventninger. Jeg fikk ikke være med på stasjonen for å hente han, fordi jeg var for liten, bare fire år. Jeg hylte!

Så begynte den nye hverdagen. Og med den en ny krig, den kalde krigen. Og dermed «krigen» mot kommunistene i eget land. Min far fikk aldri noe hedersbevis og ære for innsatsen han gjorde under krigen, aldri noen oppreising. Tvert imot ble han regnet som en statsfiende. Alt han hadde bygd opp og etablert før krigen ble konfiskert og var borte. Han måtte begynne på nytt. Det var en kamp. Selv om han ikke var frisk, jobbet han hardt for å etablere seg og skaffe familien mat og hus, og han hadde blitt en hard mann. Mor fungerte som en avleder og sparte oss nok for mye. Hun meldte seg også inn i partiet etter krigen. Men selv om de var aktive i bevegelsen og i fagforeningsarbeid, ble det aldri snakket politikk hjemme. Det ble vi skjermet for.

Hendelsene i fangeleirene i Tyskland hadde satt varige spor i min far, men den manglende anerkjennelsen og mistroen han møtte etter krigen var kanskje det verste. Og det å vokse opp i et kommunisthjem i den antikommunistiske etterkrigstida, i McCarthy-tida, var vanskelig. Myndighetene fryktet vel kontaktnettet min far hadde opparbeidet seg med folk fra kommunistiske stater da han satt i fangeleirene under krigen. Daglig ble telefonen vår avlyttet.

Vi kunne høre et lite klikk når vi tok av røret. Min far var en dyktig taler og organisasjonsmann, men han nådde aldri opp i systemet, fordi han var kommunist. Jeg husker jeg var skamfull når det var

valg, og min mor og far sto og delte ut løpesedler for NKP.

Lite ante jeg da at dette også skulle få direkte følger for meg og søsknene mine.

Hjemkomsten: Ikke alle opplevde at innsatsen de hadde gjort under krigen ble anerkjent og feiret da de kom hjem etter fangenskap i tyske konsentrasjonsleirer. Illustrasjonsfoto, ikke direkte knyttet til personene som beskrives i historien.

FOTO: DAGFINN PETTERSEN/

VEST-AGDER-MUSEET/AGDERBILDER

men fikk avslag på avslag. I begynnelsen skjønte jeg ikke hva som skjedde, men etter hvert forsto jeg at vi var svartelistet. Det fantes lister over folk som ikke skulle få jobb. Etter lang tid fikk jeg endelig tilslag hos noen som ikke brydde seg om folkesnakk og politikk. Men det stoppet ikke med min generasjon. Da mine barn søkte på sine første jobber, opplevde også de noen merkelige avslag, og jeg fikk ad omveier vite at det skyldtes at deres bestefar hadde vært kommunist mens han levde. Og dette til tross for at verken de eller jeg har vært medlemmer av kommunistpartiet. En blir bitter av slikt.

Jeg fortalte dem ikke om det før mange år senere, da denne epoken var over og de var godt etablert. Det var for sårt.

Min far klarte aldri å åpne seg for oss barna og vise nærhet, følelser og kjærlighet. I familien var det alltid hans behov som kom først, og hans ord var lov. Vi måtte være helt stille når han skulle hvile og måtte også ellers trå varsomt. Han var hard og streng og hadde et voldsomt temperament. Og alltid

Røde flagg med hammermerket vaier i Kristiansand. I 1934 valgte Det norske Arbeiderparti hammeren som symbol – med sterk referanse til den sovjetiske hammer-og-sigd. Hammeren skulle symbolsk knuse hakekorset. Etter krigen – og etter at hakekorset var knust – opplevde mange kommunistiske motstandsfolk, på tross av deres viktige krigsinnsats, mistillit, overvåking, diskriminering og direkte forfølgelse fra det arbeiderpartistyrte Norge. FOTO: DAGFINN PETTERSEN/VEST-AGDER-MUSEET

skulle han forsvare seg. Vi hadde ikke noen pappa i ordets rette forstand. Han sørget for at vi hadde levebrød og at vi oppførte oss. Det var hans oppgave og den rollen han hadde overfor oss barna.

Men med barnebarna forandret alt seg. Jeg husker spesielt en gang. Min mor hadde sendt meg ut på kino, slik at jeg skulle få komme meg ut litt, og de skulle passe

barnebarnet. Da jeg kom hjem, kanskje litt tidligere enn beregnet, fant jeg min far på alle fire mens han lagde tøysegurglelyder mot magen til babyen. Da ble han flau, som om han hadde blitt tatt på fersken for en forbrytelse. Dette var ikke rollen hans overfor meg. Han unnskyldte seg med at babyen hadde vondt i magen og trakk seg tilbake. Jeg var lamslått. Slik hadde jeg aldri opplevd han. Men den omtanken og

«Den omtanken og interessen han aldri ga oss barna, klarte han nå å gi neste generasjon»

DATTER, 79 ÅR

interessen han aldri ga oss barna, klarte han nå å gi neste generasjon. Kanskje måtte han ha denne avstanden til krigen og det vanskelige for å åpne seg? Kanskje var det byrden av ansvar han hadde hatt for oss som nå slapp taket i forholdet til barnebarna? Vi merket også at sinnet hans forsvant da senvirkningene av oppholdet i fangeleirene slo inn, og livet hans ble preget av sykdom.

Min far snakket aldri om opplevelsene sine fra krigen. Men han bar dem med seg, dypt gjemt under skallet han bygde opp. Det var mye skuffelse og bitterhet, som fikk utslag i et sterkt engasjement utad og strenghet innad i familien.

Dette har også vært med på å forme den jeg er. Jeg har blitt tøff og har ikke vært redd for å stå opp og kjempe mot urettferdighet og for det jeg tror på gjennom

organisasjonsarbeid og aktiv handling. Og akkurat det tror jeg at jeg har fra min far. Men i motsetning til han, som var ødelagt av hendelsene under krigen, tror jeg ikke at barskheden og det som var igjen av bitterheten har gått ut over mine barn. Bitterheten stoppet hos meg, kanskje fordi jeg tok det ut i handlingsrettet engasjement. For meg betyr familien alt, og engasjementet lever videre i generasjonene etter meg.

For meg har det vært viktig å fortelle denne historien, fordi mange som vokser opp i dag ikke vet hva som skjedde etter krigen med familier med kommunist sympatier – hva som skjedde med folk som tenkte annerledes i glansperioden, i landsfaderen Gerhardsens Norge. Hadde det enda vært over da krigen var slutt! Men nei, da begynte den nye krigen. Den var så unødvendig, og den ødela så mange liv.

«Skam og skyld har endret form, men er der fortsatt»

BARNEBARN, 32 ÅR

Mine oldeforeldre og min oldefars bror eide butikker i en liten bygd på Vestlandet da krigen startet, og butikkene gikk bra. Mormoren min har alltid sagt at de meldte seg inn i NS fordi de var “redde for kommunistene”. Min mormor, som var ti da krigen startet, var med i Jentehirden. Hun har fortalt at det var som å gå i speideren. Med det har jeg forstått at hun ikke var klar over eller bevisst på at det var politisk orientert. Jeg visste ikke at hun også var med i NS før for noen år siden, da en slektning hentet arkivdokumentene om min slekt fra rettsoppgjøret. Der stod det at både min oldefars bror, min oldemor, min oldefar og de to eldste barna deres var medlemmer. Min mormor var det andre barnet i rekken.

Jeg har ikke sett disse dokumentene, da min slektning holder dem tett til brystet. Hun har kun fortalt at det var mange vitneutsagn fra andre i bygda om at mine oldeforeldre skal ha vært angivere, som fulgte med på det som skjedde i bygda for å rapportere det videre. Blant annet påstod noen at de hadde bevis på at min oldemor hadde rapportert noen som sang nasjonalsangen. Da krigen var slutt, ble min oldefar hentet av politiet og brakt til en leir. Han var heldig og ble løslatt etter kort tid på grunn av dårlig helse. Min mormor, som da var 15 år, ble nektet å ta eksamen på skolen av rektoren. Rektorens slekt har siden vært

mislikt av min slekt. Jeg husker jeg ble fortalt da jeg var liten at “den slekta liker vi ikke i vår familie”.

Min mormor ble også møtt med hånlige kommentarer fra folk i bygda, inkludert av politiet. Hun måtte dra alene til nærmeste store by for å be om å få ta eksamen der. Der ble hun møtt av en rektor som sa at hun fortjente å bli behandlet bedre enn hva hun ble i bygda hun bodde i. Han tok godt imot henne og lot henne ta eksamen. Min mormor måtte lese fagene som privatist og dro inn til byen og tok eksamen. Etter det var hun noen få år andre steder i landet og studerte. Men på grunn av sykdom, mistet hun mulighetene sine videre, og hun fikk tilbud om å overta sin onkels butikk i hjembygda. Hun valgte å takke ja og ble derfor boende der. Hun var en del av samfunnet, og samtidig var hun på siden av det. Hun giftet seg med en mann som fortalte henne at hun var en jævla nazi-unge som ingen andre ville ha. Dette må ha satt dype spor i henne.

Min mormor har ikke deltatt i 17. mai-feiringer etter krigen. Jeg tror det er fordi hun på et vis godtok stempelet som landsforræder, eller kanskje hun var redd for konsekvensene dersom hun gikk ut på gata den dagen? Kanskje ville det vekke noen minner fra tiden etter krigen? Hun har vært deprimerert store deler av sitt liv.

Som 15-åring var bestemoren medlem av Jentehirden, og familiemedlemmer ble med i Nasjonal Samling. Dette fikk store konsekvenser for dem etter krigen. Bildet viser Jentehirden under Hafrsfjorddagen 18. juli 1941 i Stavanger. Illustrasjonsfoto, ikke knyttet til personene som beskrives i historien. FOTO: HANS HENRIKSEN/STAVANGER BYARKIV

Jeg tror hun kjenner først og fremst en sorg over at hun på et vis mistet sitt eget liv. I tillegg tror jeg at hun etter krigen har kjent en maktesløshet i møte med livet. Hun har alltid forsvart valget foreldrene hennes tok under krigen. Hun har snakket utelukkende positivt om dem. Historien jeg har blitt fortalt er at andre straffet dem etter krigen fordi de som før hadde vært i lavere

samfunnsklasser da kunne heve seg over handelsfolkene; at det var som en nytelse å trække ned dem som før hadde vært øverst i samfunnet.

Jeg oppfatter min mormor som dømmende og arrogant. Jeg vet ikke om familien var slik fra før, eller om de ble slik som en reaksjon på straffen og skammen de ble

påført etter krigen. Jeg tror at arrogansen var en reaksjon på at hun kjente skam; at hun forsøkte å utligne smerten i skammen ved å heve seg over andre. Grunnen til at jeg tror det, er at hun også er dømmende mot sine egne barn og mot oss barnebarn. Jeg har alltid følt at hun er glad i meg, men samtidig måler hun meg med blikket, og hun gir meg aldri en klem uten å kommentere om jeg har gått opp eller ned i vekt.

Min mor ble født på 1950-tallet og vokste opp i etasjen over min mormors butikk, i samme bygd som min mormor vokste opp. Min mor har fortalt svært lite om oppveksten sin. Det eneste hun har fortalt som er knyttet til krigen, er at hvis hun følte at noen ikke likte henne, så visste hun aldri om det var på grunn av den hun var eller på grunn av det besteforeldrene hennes hadde gjort. Hun var sjenert og utilnærmelig for andre og opptatt av å gjøre alt riktig. Hun har også lett for å kritisere andre, og aller mest seg selv. Hun er opptatt av fasade og hva andre tenker om henne. Jeg har ofte følt at det er viktigere for henne hva andre tenker om meg og mine søsken, enn hva hun selv tenker og føler for oss.

At hun aldri har følt seg god nok, har gjort noe med henne, og med meg. Så lenge jeg kan huske har hun snakket seg selv ned. Hun var også mye sint da jeg var liten. I dag minner hun litt om min mormor i det at hun ofte er passiv og skuffet over livet. Hun får lett depressive tanker og det er lettere for

Blå uniform med enkeltspent jakke. Båtlue. Solkors på venstre arm. Gulhvitt skjorte m. blått slips.

Blå uniform med enkeltspent jakke m. belte. Båtlue. Solkors på venstre arm. Gulhvitt skjorte med blått skjerf.

Uniformer for Gjenteirden og Småhirden. «Gjenteirden» (Jenteirden) var en underorganisasjon innen NS Ungdomsfylking for jenter mellom 14 og 18 år. Illustrasjon fra NS Årbok for 1944.

henne å møte oss barn i det triste enn å ta del i våre gleder. Jeg har alltid følt at hun har vært glad i meg, men også at jeg skuffer henne. Jeg har aldri klart å gi henne det hun ønsket i livet sitt.

Illustrasjonsbilde fra frigjøringsdagene i Kristiansand i mai 1945, ikke knyttet til personene som beskrives i historien. FOTO: DAGFINN PETTERSEN/VEST-AGDER-MUSEET/AGDERBILDER

Ingen i min familie har noen gang snakket om dette på en åpen måte. Det meste vet jeg fordi jeg har stilt spørsmål. Historien om hva som har skjedd er alltid den samme, som en innøvd fortelling; en forsvarstale om handlingsvalg og en anklage mot andre som de mener har gjort feil.

En gang for flere år siden snakket jeg med min kusine om at noen i vår generasjon fortsatt skammer seg over å bære et etternavn fra våre oldeforeldre. Det var en fortrolig samtale om følelser. Hun fortalte det videre til sin søster, som fortalte det til sin far, og det endte i anklager og beskyldninger mot min mormor, og deretter mot meg, som ifølge min mor da var ansvarlig for min mormors smerte. Jeg tenker at jeg røsket opp i noe som de ikke ville høre noe mer om.

Alt dette har gjort mye med meg. Jeg ser tydelige linjer fra min bestemor til min mor og til meg. Både min mormor og min mor er svært opptatt av det å vise seg med rak rygg, alltid og uavhengig av hvordan vi har det inni oss. Min mor pleide å stikke fingeren sin inn i ryggen min og si «rett deg opp!», som om man derved kan beseire den innvendige skammen. Min mor rettferdiggjorde det med at hennes mor pleide å gjøre det på henne også. For meg er det et symbol på videreføring av skammen.

Jeg husker min mormor kritiserte tanten min en gang fordi hun ikke skjulte at hun var trøtt da hun var på besøk. Man skal

skjule at man er trøtt, og at man er sint. Man skal være høflig, flink og gjøre det beste ut av seg selv; vise verden at man er som de andre. Uttrykket “de andre” har min mor brukt svært mye, at jeg måtte gjøre som “de andre”. Jeg husker jeg i ungdommen ropte tilbake «hvem da “de andre”, hvem er disse andre!?!». Kanskje “de andre” er et videreført symbol på den sosiale skammen.

Jeg har selv følt at jeg har vært hindret fra å leve mitt eget liv, som om det andre mener og ønsker er viktigere enn hva jeg selv ønsker i mitt liv. Det har blitt til en skyldfølelse både overfor andre, og særlig mamma, som jeg aldri har klart å gi det hun ønsket i sitt liv, og også overfor meg selv.

Mine søsken, søskenbarn og jeg har bygget videre på den samme fasaden på et vis, med gode karakterer og gode jobber. Dette er også et gode. Vi har lært oss å bruke potensialet vårt, og vi har lært mye om struktur og orden. Ting skal være “skikkelig”.

Hvis jeg løfter blikket og ser på hva hendelsene under og i etterkant av krigen har gjort med min slekt, så tenker jeg at min mormors skam og skyld må ha vært så stor at hun valgte å bli sammen med en mann som forsterket det; hun fikk på et vis det hun følte hun fortjente, hun tok imot samfunnets straff. Hennes måte å kompensere på, med å bygge opp en fasade der hun på innsiden ble maktesløs og trist,

og utad rakk ned på andre, ble gitt videre til hennes datter. Jeg har selv blitt påvirket av dette, men jeg har gradvis jobbet meg ut av skammen og skylden; som jo ikke er min. Det tok lang tid og mange, mange refleksjoner over hvem man egentlig kan skamme seg over og en bevisstgjøring på at skylden og skammen stammer fra krigen, før jeg nå i stor grad har klart å fri meg fra mine forfedres skam og skyld.

Hvis det er én ting jeg hadde ønsket meg, så hadde det vært å få hendelsene under og etter krigen fortalt på en nyansert måte. Ingen forsvarstaler eller beskyldninger, men en ærlig og åpen samtale om hva som har hendt og hvordan de opplevde det. Hvorfor valgte mine oldeforeldre å forbli medlemmer av NS under okkupasjon? Valg er vanligvis mer komplekse enn hva historiene forteller. Hva har det gjort med dem at de ble sett ned på og spottet, isolert og beskyldt for noe som sannsynligvis ikke var så forferdelig som det ble fremstilt som rett etter krigen? De var kun passive medlemmer av et politisk parti.

Skylden de har båret er ute av proporsjoner, sammenlignet med det de faktisk var skyld i. Særlig for min mormor, som bare var 15 år. Hun hadde jo ikke selv valgt å melde seg inn i NS. Er det derfor ingen av dem har klart å innrømme noe skyld, fordi de ble beskyldt for noe så voldsomt, større enn hva noe menneske kan bære? Kanskje var det eneste de kunne gjøre for å overleve med en viss selvrespekt, å gå i forsvar? Jeg ønsker også en samtale om hva det gjør med

oss som aldri har opplevd krigen, men som likevel bærer følelser fra den. Hvordan har det formet oss? Hvordan former det mitt syn på meg selv i dag? Jeg skulle ønske vi kunne snakke om det, uten skam, forsvar, angrep og sinne.

Historiene til etterkommerne av NS-medlemmer mangler fortsatt i samfunnet vårt, og de mangler nyansene. Historiene handler ikke egentlig om helter eller skurker, men om mennesker som tok noen valg som i ettertid viste seg å straffe seg. Det trenger vi mer åpenhet om, og vi må snakke om følelsene handlingsvalgene førte til, både for de som var involvert og de som fikk oppleve langtidskonsekvensene av valgene. De som opplevde det, klarte nok ikke å ta innover seg alle følelsene. Jeg tror det var for smertefullt og for dypt.

Etter hvert ble det en del av personligheten og identiteten deres. Men for mange av de som lever i dag, og som er lengre nede i generasjonsrekkene, er smerten svekket og derfor mulig å snakke om. Det håper jeg at jeg kan bidra med ved å fortelle min historie.

«Jeg skulle ønske
vi kunne snakke om det,
uten skam, forsvar,
angrep og sinne»

BARNEBARN, 32 ÅR

«Jeg ble tidlig opplært til aldri å fortelle at jeg kom fra Tyskland»

Min farmor var norsk, men giftet seg med en tysker og flyttet til Tyskland i 1911. Derfor var min far tysk statsborger, selv om han hadde en norsk mor. Hun hadde snakket så mye norsk med han at han snakket språket flytende. Så deltok han som tysk soldat i felttoget mot Norge. Her traff han min mor, og hun ble fort gravid med meg. Det var ikke populært å få barn med en tysker, og hun måtte flytte et annet sted for å føde. Jeg ble født i oktober 1943. Tidlig i 1944 reiste mor med meg til min fars familie i Tyskland. Underveis ble alle mors eiendeler stjålet. Min mor døde av tyfus i september 1945, en måned før min far kom hjem fra fangenskap.

Etter at mor døde, bodde jeg sammen med min far, bestemor og min fars tante. Forholdene var vanskelige, og det var minimalt med mat. De første tre årene av mitt liv spiste jeg stort sett ikke noe annet enn poteter, som min familie stjal fra bøndene. En gang skulle min bestemor ta betalt for en fotografering av en russisk soldat i fotoatelieret som min tante hadde overtatt etter bestefar. Soldaten grov i lommen og tok opp et skittent lommetørkle som han ga til bestemor. I lommetørklet lå en klump med smør. Den beste betalingen de noen gang hadde fått.

I 1946 ettersøkte min bestefar fra Trysil meg, og jeg ble oppsporet av Frelsesarmeen.

Gjennom den norske militærmisjonen i Berlin ble det så tatt kontakt med min tyske familie. Jeg husker så vidt at jeg satt på fars skuldre på vei til undergrunnsbanen da han skulle levere meg i Hamburg for videresending til Norge. Etter en tid på sykehus i Hamburg, med kusma og meslinger, ble jeg sendt med Røde Kors-transport med båt til Norge. Vi kom til Porsgrunn, og der stod min mors søster på brygga og tok imot meg. Senere fortalte hun om den dagen. Båten var full av barn, snauklippte, skitne, lusete, med «pakkelapp» rundt halsen. Og så kom de med meg. Jeg hadde fine lyse krøller. De hadde ikke hatt hjerte til å klippe av meg det fine håret. På toget til Oslo fikk jeg kakao fra min tantes termos. Den kakaoen står fremdeles for meg som noe av det beste jeg har smakt.

I min oppvekst ble jeg tidlig opplært til aldri å fortelle at jeg kom fra Tyskland. Jeg fikk beskjed om å si «mamma» til min tante, og jeg måtte reise til min bestefar i Trysil for å lære norsk. Allerede som fireåring hadde jeg lært å holde på hemmeligheten om at jeg kom fra Tyskland, og at min mor hadde dødd der. I ettertid har jeg skjønt at disse dekkhistoriene var gode for meg. Jeg har hatt kamerater som ikke har hatt slike dekkhistorier, og som har gått og skutt seg i voksen alder fordi de ikke har klart mer. Jeg fikk senere som

voksen god kontakt med min far igjen. Jeg hadde jo hele tiden visst om ham og min tyske familie, selv om jeg hadde blitt fortalt av min tante at en ikke skulle snakke om slikt. Jeg besøkte ham flere ganger, og han kom ofte på besøk til Norge. På den tiden var det ikke lenger noen som brydde seg om mine familieforhold.

Problemene med å være «tyskerunge» har nok vært stedsbestemt. Da jeg var i Trysil, visste alle om meg, men jeg hadde samme etternavn som mange andre i slekta, og jeg merket aldri noen problemer. Selv om det var ei bygd hvor det var mange motstandsfolk, så var de veldig tolerante etter krigen.

Jeg har vanket i miljøer som har bestått av både frontkjempere og motstandsfolk. De hadde ikke noen problemer med hverandre, de kunne dele en øl et par ganger i uka, men de snakket lite om krigen. Jeg har overhodet ingen sympati for frontkjemperne, men samtidig, hvis du ikke har gjort noe annet enn å sloss for det du trodde på, på en noenlunde human måte, så har du gjort som mange andre gjorde i krig.

For noen år siden spurte redaktøren i lokalavisa om de kunne lage en artikkel om meg, og det at jeg var sønn av en tysk soldat. Etter at jeg gikk ut med min historie som «tyskerunge», har folk kommet bort til meg og sagt «Jeg har også vært tyskerunge» - og de har begynt å rette ryggen litt, og det er jammen steike meg på tide! Jeg har aldri behøvd å bøye ryggen, i hvert fall

Bjørn bodde de tre første årene av sitt liv i Tyskland, sammen med sin fars familie. Hans norske mor døde av tyfus høsten 1945. Her er han sammen med farmoren i Bad Freienwalde.

FOTO: PRIVAT

ikke for det. Etter å ha gått ut med at jeg var tyskerunge, har jeg fått mange positive tilbakemeldinger.

Jeg har også en del erfaringer med flyktninger. Jeg var jo på en måte flyktning selv, allerede i mors liv, på vei fra Hamar til Hegra. Jeg var absolutt flyktning da

«Problemene med å være «tyskerunge» har nok vært stedsbestemt»

BJØRN, SØNN, 77 ÅR

min mor tok meg med til Tyskland, og også da jeg ble sendt fra Tyskland tilbake til Norge i 1947. Jeg ser likhetstrekk med min flyktningssituasjon og mange av dagens flyktninger.

Jeg er redd for det som skjer i dag. Det ser ut som om folk har begynt å glemme

igjen. Jeg er forskrekket over at mye av tankegodset fra før og under krigen begynner å komme opp igjen, bare med litt andre fortegn. For eksempel hjemmefrontfolk som etter krigen foreslo å sende tyskerunger til Australia, fordi de hadde nazisme i blodet, og at dette kom til å gå i arv. Akkurat samme holdninger hadde

jo nazistene hatt til andre grupper før og under krigen.

Min bakgrunn som tyskerunge har ikke påvirket livet mitt i stor grad. Riktignok var min pleiemor, min mors søster, opptatt av at det kanskje ikke var alle som likte like godt at jeg var det jeg var. Hun var nok også opptatt av at jeg ikke skulle ha altfor mye omgang med alle i familien på grunn av det. Mulig at hun overbeskyttet litt, og kanskje har den holdningen gjort at jeg har blitt litt tilbakeholden med å ha mye kontakt med slekta som voksen. Samtidig har hun helt klart vært den viktigste personen i mitt liv. Min bestefar, som oppsporet meg og fikk meg til Norge, var også viktig. De bidro sterkt til at jeg vokste opp under gode og helt normale familieforhold.

Min bakgrunn har nok ført til at jeg har stor interesse for historie. Gjennom slektsforskning har jeg funnet ut mye om familien. Min bakgrunn har også gjort meg politisk aktiv i Arbeiderpartiet, men jeg har ikke vært fornøyd med at Aps innvandringspolitikk har hatt så mange likhetstrekk med den i Fremskrittspartiet.

Jeg har alltid vært klar over min tyske familie, men fordi ingen andre enn min familie var klar over dette, har jeg sluppet «billig» uten plager og skader i en ganske beskyttet tilværelse.

På den positive siden, jeg lærte svært tidlig å lese og å interessere meg for historie. Også

krigshistorie. Mine helter fra barndommen var aldri tyskere, men de som kjempet på den allierte siden, mot alt det nazismen stod for av rasehat og ekskludering.

Likevel er det ting som har plaget meg i alle årene helt til i dag:
En gang, tidlig i 50-årene, dukket det opp en annen «tyskerunge» i gården.

Han var en kraftig plugg, ett år eldre enn meg, som nyss hadde kommet til Norge fra Tyskland. Han snakket dårlig norsk, men var ivrig etter å bli kjent med de andre ungene. Hans dårlige norsk røpet ham og stemplet ham som tyskerunge. Vi flokket oss om ham, og jeg som var et hode mindre enn ham, grep ham i halsen og dyttet ham opp mot en vegg, mens jeg kalte ham nazist. Stakkaren gråt, og vi så ham aldri igjen. Jeg håper skammen over det jeg var med på vil følge meg så lenge jeg lever.

Museets prosjekt er viktig. Det skulle egentlig ha vært tatt opp mye tidligere, men kanskje det hadde vært vanskelig med den «eliten» som dominerte tidligere. Jeg tenker at min historie kan være nyttig for andre. Det er på tide å huske det som mange alt for tidlig glemte. Sånn som rettsoppjøret etter krigen. Jeg har ikke noe problem med at nazister ble arrestert etter krigen for det de hadde gjort, men straffen ble ikke alltid utmålt etter hva de hadde gjort. Kanskje kan man ved å fortelle historiene lære noe videre til nye generasjoner. For hvis vi ikke lærer av historien, så må vi lære den på nytt, og det gjør vi nå.

*Bjørn sammen med farmoren og et søskenbarn
i Bad Freienwalde i Tyskland, 1945.*

FOTO: PRIVAT

«Jeg fikk tidlig vite at min far var tysk jagerflyger. Det ble ikke holdt hemmelig, alle visste det»

SØNN, 77 ÅR

Min mor var 15 år da krigen begynte. Et par år senere hadde noen venninner fått seg jobb på Lista flystasjon, hvor de lokket med god betaling. Hun fikk jobb på kjøkkenet og ble etter hvert serveringsdame for flyverne. Hun forelsket seg i en av dem. Hun var flink til å synge, han spilte trekkspill, så de traff hverandre i musikken. Meningen var at de skulle gifte seg. Han kom fra Bayern og var katolsk, så det hadde nok ikke vært så enkelt. Men de rakk ikke å gifte seg. Han ble skutt ned da hun var én måned på vei med meg, og hun kom som 18-åring i en vanskelig situasjon. Etter fødselen måtte hun ut og tjene penger og reiste til Kristiansand, hvor hun fikk seg en huspost.

Jeg ble boende hos mine besteforeldre, men de var redde for at organisasjonen «Lebensborn» skulle komme og ta meg fra dem, jeg var jo sønnen til en tysker. Tanken om adopsjon ble sådd, og i samråd med de tyske myndighetene ble jeg værende hos besteforeldrene mine. Det var betryggende og godt. Rett før jeg fylte ett år ble jeg adoptert av mine besteforeldre, og de ble for meg mine foreldre. Deres datter, min mor, har jeg alltid bare kalt Tullemor. Hun ville ikke klart å tjene penger og passe på meg samtidig, men det var nok hardt for henne å etterlate meg hos dem som spedbarn. Jeg var jo det eneste hun hadde igjen etter min far, jagerflygeren.

Nabolaget aksepterte, etter det jeg forstår, at hun hadde vært «uheldig», og det var fint. Den aksepten gjorde at jeg aldri ble mobbet. Det var mange snille folk i bygda, og jeg vet om flere som har en tysk far, som jeg tror heller ikke ble mobbet. Tullemor ble aldri ansett som «tyskertøs» og var verken opptatt av naziideologier eller politikk. Hun var en vanlig tenåringsjente som likte at tyskerne var høflige, og at de var flinke til å lære henne tysk.

Min egen oppvekst hos besteforeldrene på småbruket var god. Jeg kalte dem mamma og pappa, som de jo var for meg. Vi hadde dyr og en kjøkkenhage, hvor de dyrket grønnsaker og bær. Vi hadde ingen overflod, men vi hadde det fint.

Hellet for Tullemor var at hun reiste av sted, til Kristiansand, og at hun etter hvert fant en ny mann som hun giftet seg med. Han hadde vært på den «andre siden». Han var en helt og hadde vært i Little Norway i Canada og i England. Den 8. april 1940 reiste han ut som førstereisgutt, og den 9. april kom krigen. Mannskapet bestemte at de skulle seile til Amerika for å delta i konvoifarten og seile ulikt materiell til England. Han speidet etter ubåter. Det var en forferdelig jobb. I Little Norway utdannet han seg til militærpoliti og ble korporal. Etter krigen kom han til Kjevik flystasjon, hvor han ryddet opp etter tyskerne. Der traff

Veggmaleri fra kantina på det tyske kystfortet på Nordberg på Lista, ca. 1942. Kunstneren, den tyske soldaten Rudolf Lüdtke, var utstasjonert på fortet under krigen. Han malte gemyttlige hverdagsscener med tyskere og lokalbefolkning i skjønn forening. Her er en av bygdas unge jenter i et romantisk forhold med en tysk marinegast. Illustrasjonsbilde, ikke knyttet til personene som beskrives i historien.

FOTO: LISTA MUSEUM/VEST-AGDER-MUSEET

«Jeg ønsket å vite mer om min tyske familie. Det hadde hele tiden ligget i bakhodet mitt»

SØNN, 77 ÅR

han Tullemor, og de giftet seg i 1950. Jeg var med i bryllupet, og ved hver anledning og i ferier kom de hjem.

De to fikk ingen barn. Etter at de begge hadde hatt en lang karriere i Luftforsvaret, flyttet de i 2007 tilbake til bygda. Det var godt å ha henne nærme igjen. Mamma og pappa var begge døde da, og Tullemor overtok på sett og vis morsrollen. Jeg var jo da voksen og hadde barn selv. Vi har hatt gjensidig glede og nytte av hverandre i alle disse årene, nå fire generasjoner. Jeg fikk tidlig vite at min far var tysk jagerflyger. Det ble ikke holdt hemmelig. Alle visste det. I 1985 forsøkte jeg første gang å komme i kontakt med familien i Tyskland. Jeg skrev et brev til den tyske ambassaden. Jeg visste navnet hans, at han hadde to brødre og en søster, og at de kom fra Bayern. Ambassaden informerte meg om hans innsats under krigen og at hans to

brødre og foreldre hadde gått bort. De sendte meg videre til «Einwohnermeldeamt», et registreringskontor for innbyggere i byen, hvor jeg fikk vite at søsteren hans var i live, men at hun ikke ønsket kontakt med meg. Hun var nok mistenksom overfor mine motiver, og jeg lot saken ligge.

20 år senere, i 2006, tok jeg på ny kontakt med registreringskontoret. Jeg ønsket å vite mer om min tyske familie. Det hadde hele tiden ligget i bakhodet mitt. Men familien ville fortsatt ikke ha kontakt. Jeg skrev da et mer personlig brev til dem, som jeg ba registreringskontoret om å formidle. Jeg forklarte min intensjon, at jeg kun ønsket å finne slekten min. Da kom det endelig en e-post fra datteren til søskenbarnet mitt som sa de ønsket å treffe meg. Jeg reiste ned sammen med min kone, og da vi kom fram, kom en eldre kvinne løpende bort til meg og spurte om

Flug Nr.	Start	Zielfeld	Start	Ziel des Fluges	Ort
1016	Westerås				
1017			3/10/41	Westerås	Lister
1018					
1019			7/10/41	Überführung	Aalborg
1020				Aalborg	Esthary
1021					
1022					
1023					
1024					
1025					
1026					
1027					
1028					
1029					
1030					
1031					
1032					
1033					
1034					
1035					

Denne håndskrevne flyjournalen etter faren finnes fortsatt. Her beskrives den tyske jagerpilotens siste flyvning og styrten på den nord-frisiske øya Föhr, nord i Tyskland, 9. april 1944.
FOTO: PRIVAT

jeg var sønnen til min far. Hun var en barndomsvenninne og var begeistret over å treffe hans sønn. Senere møtte jeg resten av min tyske familie, tre generasjoner. Vi ble godt mottatt, ble vist fotografier og severdigheter og ble tatt med til deres hjemsteder. Min tante, som da var død, hadde aldri fortalt dem at jeg hadde tatt kontakt 20 år tidligere, hun hadde holdt det hemmelig. Ingen visste at jeg eksisterte, og at min far hadde en etterkommer.

Siden da har vi møttes jevnlig, og vi har god kontakt. Jeg fikk brev, bilder, skolebevis, attester, det gamle trekkspillet til min far og hans håndskrevne flyjournal. Der står det skrevet om hans siste flyvning og styrten på øya Föhr, i Wyk, nord i Tyskland, med det nøyaktige tidspunktet.

Han rakk ikke å bli 22 år en gang, og ligger gravlagt på kirkegården der. I 2016 dro jeg med mine to sønner til graven. Krigsgraver blir stelt pent med i Tyskland og ikke slettet. Presten fikk høre at vi hadde vært der og tok oss med i sin tale til «Volkstrauertag», dagen for de falne. Hun kalte talen «Redende Steine», snakkende steiner (gravsteiner), og framhevet hvor viktig det er å ha et sted å gå til. For meg har det vært godt å se hvor jeg stammer fra og å finne mine røtter. På minnestøtten i hjembyen fant jeg navnet til min far og en bror. Her er han en helt, og jeg er heldig som fikk en flott familie i Tyskland.

Mine besteforeldre og adoptivforeldre har i ettertid sagt at jeg gjorde dagene

Den unge, norske serveringsjenta og den tyske flyveren møtte hverandre gjennom musikken. Hun var flink til å synge, og han spilte trekkspill. Mange år senere fikk sønnen kontakt med sin tyske familie og arvet et trekkspill etter ham.
FOTO: PRIVAT

meningsfylte for dem. Mamma sa ofte at hun ikke visste hva hun skulle gjort uten meg. Tulleemor har sagt det samme, nå på sine eldre dager. Etter at hun ble enke, har det vært en glede, trygghet og støtte for henne å ha «flokkens sin» rundt seg.

Mine tyske besteforeldre mistet alle sine tre sønner under eller som en følge av krigen. Kun en lillesøster overlevde og førte slekten videre.

«Ja, du vet han har tyskerblod i seg»

FOSTERBROR, 85 ÅR

Når jeg tenker på familiehemmeligheter som man ikke snakker om, tenker jeg først og fremst på tragedier. Min historie er ingen tragedie. Hemmeligholdelsen av detaljer vedrørende denne historien har ikke fått noen negative følger for oss. Ikke slik jeg ser det. Tvert imot har det knyttet oss mer sammen. For meg har hemmeligholdelsen handlet om å beskytte min bror.

Min bror kom til oss våren 1946. En av min mors bekjente hadde hatt ei jente boende hos seg. Denne jenta hadde fått en liten gutt, som nå var halvannet år og bodde på barnehjem. Mor ble spurt om vi ville la denne gutten bo hos oss. Da var jeg tolv år og søsteren min var ti. Vi hadde mast på mamma om vi ikke kunne få en bror eller søster til, og nå skulle vi altså få en. Vi ble så utrolig glade da han kom. Jeg kan huske at jeg syntes han var en veldig pen gutt. Krøllete hår og veldig blid. Han ble med en gang familiens midtpunkt, og vi var veldig stolte av ham. Faren til gutten var en tysk soldat, men det snakket vi ikke noe om.

Min bror bodde ikke hos oss hele tiden. Da han var ferdig med første klasse, flyttet han tilbake til sin mor. Jeg var ikke hjemme da han reiste, så min søster fulgte ham til Oslo. Det ble sagt at moren ville ha ham tilbake, men jeg mistenker at det var fordi min mor ikke orket å ha ham boende hos oss mer. Både jeg og min søster var veldig lite

hjemme i den perioden, så alt ansvaret falt på henne. Jeg tror nok hun var veldig sliten. Hele situasjonen må ha vært ganske slitsom. Men jeg husker jeg ble fryktelig ergerlig på henne for at hun ikke hadde fortalt meg at han skulle flytte. Men det var jo ikke sånn at vi ikke fikk sett ham mer. Han kom på besøk til oss flere ganger, og jeg var på besøk hos ham og moren hans. I den perioden han bodde med sin biologiske mor gikk han i klasse med en av kusinene mine. Det gjorde at vi hele tiden kunne følge med på hvordan det gikk med ham. Han fikk også et veldig godt forhold til min tante og hennes familie.

Etter at han var ferdig med framholdsskolen, flyttet han tilbake til oss. Jeg har alltid følt et spesielt ansvar for ham. Jeg maste på ham for at han skulle begynne i militæret og ta realskolen der, og etter det søke seg inn på Gøteborgteknikerens. Han gjorde som han fikk beskjed om. Lillebror hørte på storebror. Slik gikk årene. Min bror har bodd litt her og litt der, men jeg har alltid følt at han har vært en del av familien. Hvem hans biologiske far var, har egentlig ikke vært noe tema.

Jeg kan ikke huske at de fortalte at faren hans var tysk da han kom til oss. Dette var noe jeg fikk greie på etter hvert. Jeg vil tro mor visste det hele tiden. Moren til gutten var jo gift med denne tyske mannen, så noen hemmelighet var det ikke, men vi

Tyske soldater marsjerer ned Oslos paradegate, Karl Johan, 9. april 1940. Fem lange år under tysk okkupasjon begynner. Illustrasjonsfoto, ikke direkte knyttet til personene som beskrives i historien.

FOTO: HENRIKSEN & STEEN, VARDEN, PUBLIC DOMAIN, VIA WIKIMEDIA COMMONS

snakket aldri om det. Jeg følte at det var skambelagt. Alt som hadde med tyskere å gjøre var negativt, og jeg var redd for at dette skulle ha noe å si for hvordan min bror ble behandlet. Dette synet på tyskere satt så sterkt i kroppen etter krigen. Til og med hos min far, som hadde tatt inn barnet av en tysk soldat. Jeg husker en episode fra 1960-tallet. Jeg hadde leid ut bryggerhuset mitt til en tysk turist. Da far fikk greie på det spurte han: «Men ... kan du stole på han da?». Men for oss var det aldri noe problem at denne gutten som hadde kommet til oss, hadde en tysk far.

Jeg har spurt broren min om han opplevde noen episoder i barndommen som var vanskelige, men han svarte at han aldri

har følt noe mobbing eller erting på grunn av sin tyske far. Jeg tror at både naboene og folk på skolen visste, men de aksepterte det sånn som det var. Men jeg kan huske én episode. Det var en gang han hadde gjort noen spillopper hos en av naboene. Naboen ble ikke så sint, men sa til meg, som for å unnskyldte oppførselen hans: «Ja, du vet han har tyskerblod i seg». Det husker jeg veldig godt.

Før vi visste noe særlig om den biologiske faren hans, spurte jeg broren min om ikke vi kunne reise til Tyskland for å prøve å finne ut noe om ham og hans familie. Da svarte han at han har én mor og én far, og det holder. Her tror jeg han siktet til sine fosterforeldre, som han kalte mor og far. Så

«De fleste er jo litt kry av faren sin.
Nesten samme hva de gjør, så forsvarer vi dem.
Men her var det helt umulig. Alt var bare elendig»

FOSTERBROR, 85 ÅR

da lot jeg det ligge. Det var ikke før datteren hans begynte å undersøke at jeg tok opp denne tråden igjen. Etter at hun fortalte meg hva hun hadde funnet, begynte jeg å gjøre egne undersøkelser.

Det gjorde voldsomt inntrykk. Jeg var uvel i flere dager etterpå. Jeg visste at faren hadde hatt en ledende stilling for den tyske okkupasjonsmakten, men ikke at han hadde gjort så mye forferdelig. Det var vondt, spesielt når jeg tenkte på broren min.

De fleste er jo litt kry av faren sin. Nesten samme hva de gjør, så forsvarer vi dem. Men her var det helt umulig. Alt var bare elendig. Det å ta andres liv, det er jo noe av det verste en kan gjøre og forbundet med stor skam. Jeg ville ikke at broren min skulle lese noe om han. Dette må han selvfølgelig få bestemme selv, men jeg tror ikke han har noe godt av det. Det er én ting å høre om det, datteren har nok fortalt en del. Men noe annet å finne bilder og beskrivelser av disse grusomme handlingene. Jeg har snakket litt

med min bror om dette, og har anbefalt ham å la det ligge.

Jeg gjorde det for å skåne ham. Jeg tror det var derfor vi ikke snakket om hans biologiske far da han vokste opp også. Når jeg ser tilbake, tror jeg lærerne også beskyttet ham. Før han byttet navn, brukte han det tyske etternavnet til faren, men så lenge han gikk på barneskolen her hjemme, brukte læreren aldri det navnet. I stedet brukte han gårdsnavnet vårt.

Jeg synes det er viktig at disse historiene fortelles. At sannheten kommer frem. For meg har detaljer rundt hva den biologiske faren til broren min gjorde under krigen vært veldig sterke og vanskelige å bearbeide, men de har ikke endret synet jeg har på min bror. Jeg er derimot redd for hva de kan gjøre med hans eget selvbilde, eller hvordan andre vil se på ham hvis de får vite det. Derfor vil jeg ikke at denne historien skal kunne knyttes til oss. Det er veldig viktig for meg.

«Jeg virker åpen og sosial, men innerst inne har jeg alltid vært ensom»

På de følgende sidene forteller tre kvinner den samme historien fra hvert sitt perspektiv: mor (94 år), datter (62 år) og barnebarn (33 år).

Min mor var yngst i en søskenflokk på fem. Alle hennes søsken var aktive i motstandsbevegelsen, og en av dem mistet livet som følge av dette. 16 år gammel, i 1942, forelsket hun seg i en tysk soldat og viste seg offentlig med han. Hun ble kastet ut av foreldrenes hus og reiste til Oslo, hvor hun giftet seg med sin kjæreste. Etter frigjøringen ble begge først internert i en leir her i Norge og så sendt til Tyskland, hvor de bodde hos hans familie. De var lykkelige, men sultet, som så mange andre i etterkrigsårene.

I 1947 fikk de en liten gutt som var syk og trengte bedre levekår enn det var mulig å gi han i Tyskland. Min mor skilte seg, for å kunne reise med han til Norge, og de avtalte at hun skulle komme tilbake, så fort gutten ble frisk. Men det ble ingen retur. Selv om hun levde «på nåde» hos sine foreldre, ble hun advart mot å reise tilbake, og hun giftet seg etter hvert med en nordmann. Han adopterte gutten, men til gjengjeld måtte hun love at hun aldri mer ville snakke om sitt ekteskap med tyskeren. Alle i bygda visste det, men ingen andre snakket om det. Jeg fikk vite det tilfeldigvis da jeg var tjue, på en pub i byen, at min eldste bror bare var min halvbror. Til og med min beste venninne hadde visst det hele sitt liv, men hadde fått så streng beskjed om å ikke si noe til meg, at hun ikke hadde turt.

Jeg var sint og skuffet, men det tok likevel et helt år før jeg klarte å konfrontere min mor. Det var ikke vanlig å snakke om slikt i min familie, følelser hadde liten plass, og vi forholdt oss alle sammen til en ufarlig overflate som man ikke skulle røre ved. Min mor har alltid føyet seg og gjort det hun fikk beskjed om, utenom den ene gangen, da hun viste seg offentlig med sin tyske soldat. Og hun aksepterte etterpå plassen hun fikk tildelt av både sin familie, som den som hadde valgt feil og ikke riktig hørte til lenger, og senere av sin nye mann. Hun hadde lovet han at hun ikke skulle si noe, og det løftet holdt hun.

Nå skilte hun tydelig mellom sine to liv – livet før hun traff min far, og det etterpå – og fortrengte det første så godt hun kunne. Selv om min far visste at jeg visste, har jeg aldri snakket med han om det. Veldig langsomt ble det likevel mulig å nevne i bisetninger hva som hadde hendt, og min halvbror fikk etter hvert god kontakt med familien i Tyskland.

I min oppvekst har jeg ofte følt meg annerledes. Jeg har liksom ikke kunnet leve ut mine følelser, alt ble dysset ned og hysjet ned. Det var så mye under overflaten, men ingen rørte ved det; tausheten var altomfattende. Min mor gikk mye på tå hev på grunn av min far, og jeg kom verken fram til henne eller han. Vi snakket aldri om noe

Norske kvinner arrestert etter krigen, muligens fra Vestnesleiren i Mandal.

Behandlingen norske kvinner som forelsket seg i tyske soldater fikk etter krigen, var så tøff at mange ikke ønsket å snakke om det. Illustrasjonsfoto, som ikke kan knyttes til personene som beskrives i historien.

FOTO: GRIMSTAD BYS MUSEER (DA-1074), AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV

«Jeg har liksom ikke kunnet
leve ut mine følelser, alt ble dysset
ned og hysjet ned. Det var så
mye under overflaten, men
ingen rørte ved det; tausheten
var altomfattende»

DATTER, 62 ÅR

som var virkelig viktig, kun om dagligdagse ting. Jeg reagerte med sinne, opprørskhet og manglende respekt for autoriteter, men kun utad. Hjemme hadde jeg akseptert at tausheten var uangripelig. Følelsen av å vite at noe var galt uten å forstå hva det var, var vond.

Om sommeren, når jeg fikk lov til å være med min kusine til min mors søster, slo det

meg hvor annerledes det var der. Min tante snakket mye om sine opplevelser under krigen og motstandsbevegelsen hun hadde jobbet for. Det var heltehistorien, og den ble flittig delt. Ingen snakket om min mor. Alle var greie mot meg, men jeg har alltid følt meg som et vedheng, en som ikke var så velkommen som de andre. Men jeg har aldri visst hva som var grunnen til det. Senere forstod jeg at alle søskenbarna godt visste

hva som hadde hendt, bare ikke jeg. Kanskje jeg kunne ha håndtert alt bedre, om jeg hadde visst hva som var grunnen til at jeg følte meg annerledes, at det fantes en logisk forklaring.

Hvis jeg ser tilbake på mitt liv så langt, så tenker jeg at selve hendelsen, at min mor hadde vært gift med en tysker og min bror bare var min halvbror, ikke har betydd så mye. Det hadde ingenting med meg å gjøre. Men dette at jeg ikke fikk vite det, mens alle andre visste, og at det heller ikke ellers var rom for å prate om det som var viktig for enkelte i familien vår, det har preget meg sterkt. Slik sett har min mors «hemmelighet» hatt stor betydning for mitt liv, men kun fordi det har ført med seg enda mindre åpenhet enn den lille som var der fra før, i de tidligere generasjonene.

Fordi det var så vondt å føle seg annerledes, har jeg valgt det motsatte i min egen familie og med mine barn. Jeg snakker med dem om alt, og vi har et nært forhold. Men selv om vi innad i familien har det godt, har vi som familie holdt oss mye for oss selv. Vi har nok ikke vært en del av en stor slekt som har møttes regelmessig og som bryr seg om hverandre. Innerst inne føler jeg sterkt på at ingen helt får tilgang til meg, at jeg ikke slipper noen helt inn, ikke engang min egen mann.

Selv om jeg fremstår som utadvendt og åpen, er jeg innerst inne alene, og på et vis ensom. Jeg er veldig glad for at mine barn ser ut til å ha det annerledes. De holder sammen, og

spesielt min datter har også et tett forhold til min mor. De prater om alt, de to.

Jeg har lært mye av den vonde tiden, og jeg er glad for tilnærmingen jeg valgte overfor mine barn. Jeg er også stolt av min mor, som lever den dag i dag, med et klart hode og en forholdsvis frisk kropp. Hun er en sterk dame på sin måte, og hun har vært en bauta i familien i alle år. Jeg er også stolt av at jeg kommer fra en slekt med mange modige, sterke mennesker som har stått for sine verdier og det de trodde på. Selv om jeg aldri har hatt et nært forhold til mine slektninger, er det en god følelse.

Mitt budskap til dem som leser dette, er at åpenhet ikke kan overvurderes. Barn trenger kjærlighet og ærlighet og åpenhet. Følelsen av å være annerledes er vond, spesielt når man ikke vet hvor følelsen kommer fra. Ofte finnes en logisk forklaring, og den hjelper veldig. Og hemmeligheter som alle kjenner til, utenom en selv, er kanskje det verste. For det gjør noe med tilliten til de som står en nærmest og som burde ha sagt noe.

«Jeg har aldri vært en tyskertøs, kun en kvinne som elsket en tysk mann»

I krigsårene var jeg en ung jente. En kveld da jeg var på kino, snudde jeg meg i køen og så rett på en tysk soldat. Øyeblikket var så sterkt, det føltes som om han hadde en glorie over hodet. Vi kom i prat etter filmen og begynte å treffes i smug. Etter hvert orket jeg ikke mer hemmelighold og viste meg offentlig med ham. Mine foreldre kastet meg ut av huset, 16 år gammel, men jeg var heldig og fikk en huspost i Oslo. Vi fortsatte å treffe hverandre og ringforlovet oss i februar 1944.

Da krigen var slutt, ble vi sammen sendt til en leir, hvor vi så giftet oss, i mai 1945. Det var lykkelige måneder, selv om vi måtte jobbe hardt. I august 1945 ble vi sendt med en båt til Tyskland, over Nordsjøen. Vi var 3500 mennesker om bord, kvinner og menn strikt adskilt. Det var grusomme døgn om bord. Jeg husker kvinner som aborterte og miner som kunne eksplodere rundt oss. I Tyskland ble vi sendt fra sted til sted, fortsatt adskilt fra hverandre, til vi begge til slutt klarte å komme oss til den tyske byen han kom fra.

Alt var utbombet, og det var verken varme eller mat å få. Vi måtte jobbe hardt for russerne som kontrollerte området, og vi var konstant sultne og kalde. Men vi var så lykkelige, både vi to sammen og med hans familie; de var snille og gode mennesker som ville oss vel. I 1947 fikk vi en sønn.

Matmangelen var så stor at vi var redde for hans helse, og vi bestemte oss for at jeg skulle reise tilbake til Norge med ham, slik at han kunne få det han trengte. Vi måtte skille oss for at jeg skulle få reise, og vi avtalte at jeg skulle komme tilbake, så fort sønnen vår var blitt sterkere. Det var vanskelig å forlate ham, men vi følte at det var det vi måtte gjøre for at sønnen vår skulle overleve.

I Norge fikk jeg lov til å bo hos mine foreldre, men jeg måtte jobbe som deres hushjelp. Ingen ønsket meg velkommen. Mine søsken hadde jobbet for motstandsbevegelsen, og min ene bror ble drept som følge av det. Mine gjenlevende søsken behandlet meg som luft. Kun min svoger ga meg en varm klem, selv om også han hadde lidd sterkt under tyskerne. I bygda ble jeg behandlet som om jeg ikke eksisterte. Men jeg holdt ut for sønnen vår; han var det viktigste. Jeg lengtet hver dag etter min mann og livet i Tyskland. Det var grusomt å være borte fra ham. Likevel lot jeg meg overbevise av min mor om at sønnen vår ikke ville klare seg i Tyskland, og at jeg måtte tenke på ham og hans helse.

En mann fra bygda, som hadde vært interessert i meg lenge, ville gifte seg med meg og adoptere vår sønn som sin egen. Det var helt forferdelig å skrive brevet

Skrinet som inneholdt alle minnene den tyske soldaten og den norske kvinnen delte. Han tok vare på det resten av livet, selv om hun måtte dra tilbake til Norge noen år etter bryllupet. FOTO: PRIVAT

til min tyske mann, samtidig som jeg aksepterte alle betingelsene, for at min sønn skulle ha det bra.

Jeg giftet meg med min norske mann i 1950, og vi var gift i mer enn 50 år. Vi fikk to barn sammen, og han gjorde aldri forskjell på min første sønn og våre felles barn. Men samtidig var han så sjalu at jeg måtte gå på tå hev i alle år. Han ville ikke høre noen ting om mitt første ekteskap, og jeg fikk ikke lov til å snakke om det overhodet. Vi måtte si det til min sønn da han fylte 16, siden han ville reise og trengte pass. Frem til da hadde han vært tysk statsborger, og jeg måtte gå til politistasjonen for å ordne papirer til ham hver eneste måned. Etter at min sønn fikk vite om sin tyske far, spurte jeg ham om han hadde spørsmål, men det hadde han ikke. Mine andre barn har heller aldri spurt, før mange år senere. Hadde de gjort det, hadde jeg svart.

Jeg hadde mange tunge stunder og ingen å snakke med. Hvem skulle det vært, i den lille bygda, hvor alle visste hva jeg hadde gjort? Jeg hadde dette hatet i meg, at jeg var ingenting å samle på. Så jeg ble sta og lovet meg selv at jeg skulle komme meg gjennom dette alene. Jeg har jobbet hardt i alle år, for at vi skulle kunne ha et familieliv hvor alle ble ivaretatt. Jeg måtte stenge av en del i meg for å kunne klare det.

Først mange år senere fikk jeg venninner som jeg kunne fortelle om mitt første ekteskap. Da min sønn ble konfirmert,

smuglet jeg et brev med bilder av ham ut av huset og ba mine venner om å sende det til Tyskland. Det gjorde de, og fortalte at de fikk et svar tilbake som vitnet om en stor smerte hos min første mann. Jeg fikk vite at han hadde giftet seg på nytt, men at ekteskapet ikke var godt, akkurat som mitt. Rett før han døde ba han sin andre sønn om å passe på et skrin på loftet. Det inneholdt det som hadde vært aller viktigst for ham i hans liv. Hele skrinet var fylt med brev fra meg fra den tiden vi var sammen, og bilder av meg og oss. En tegning han hadde laget av meg under krigen hadde hengt på soveromsveggen hans hele livet.

Senere reiste jeg med min sønn til Tyskland, til den byen han var født. Vi var så lykkelige der, helt andre mennesker enn her hjemme i Norge. «Her skulle jeg ha levd», sa min sønn, og jeg tenkte det samme. Jeg likte kulturen, bygningene og menneskene, og jeg har aldri glemt vennligheten fra min tyske manns familie. I de siste årene tok jeg kontakt med dem igjen, og de ble så glade da de hørte fra meg.

Jeg har tenkt mye på mitt valg opp gjennom årene, og jeg vet at jeg aldri har vært en tyskertøs. Jeg har vært en norsk kvinne som forelsket seg i en tysk mann, og han elsket meg. Det er ingenting galt med det, og vi gjorde ingen noe vondt. Han var mitt livs kjærighet, og den dag i dag snakker jeg med ham. Det har jeg gjort siden jeg reiste fra ham.

Jeg vet at min datter, som ble født her i Norge, gjerne skulle ha visst om hva som har skjedd, og jeg kan bare beklage at det ikke ble snakket om det. Det var ingen kultur i vår familie for å gjøre det, og jeg turte ikke å risikere husfreden med min norske mann og dermed gjøre det vanskelig for alle. Jeg ble nok hardkokt etter hvert, følelsesløs, av å leve slik, og jeg visste jo ikke hva mine barn visste. Men jeg hadde svart om de hadde spurt, det hadde jeg. Senere har jeg snakket mye med mitt barnebarn, min datters datter. Hun ble helt betatt av min historie, og det ble flere etter hvert.

Jeg tror på at hemmeligheter kan påvirke de etterfølgende generasjoner, men jeg vet ikke helt hva det er som føres videre. Jeg forstår at min datter har følt på dette, og vi har snakket ut. Jeg fortalte henne alt jeg husker, så ærlig jeg kunne. Samtidig føler jeg sterkt på at kjærligheten til min første mann er noe som bare er min. Det er min historie, og den vil jeg verne om. Jeg kan dele den med noen, men kun med mennesker som står meg nær.

Mitt budskap til alle som leser dette, er at man må kjempe for kjærligheten. Jeg burde ha reist tilbake til Tyskland, og jeg har angret mange ganger på at jeg ikke gjorde det. Samtidig hadde jeg da ikke fått mine andre to barn, mine barnebarn og mitt oldebarn. Dem har jeg et veldig godt forhold til og ville aldri vært dem foruten. Så det kom noe godt ut av alt likevel.

«Kjærligheten til min
første mann er noe som
bare er min. Det er min
historie, og den vil
jeg verne om»

MOR, 94 ÅR

**«Følg hjertet,
følg kjærligheten,
det er det som teller»**

BARNEBARN, 33 ÅR

Slik jeg fikk historien fortalt, møtte min mormor en tysk soldat under andre verdenskrig. Han var utstasjonert i bygda der hun bodde sammen med sine foreldre. Han var en god del eldre enn henne. Hun var nok bare 16 år og ble veldig betatt og forelsket. Med tanke på at min familie var motstandsfolk, at min mormor hadde en søster som var svært aktiv og en bror som ble skutt, var jo ikke dette populært i det hele tatt. Min mor og jeg har tenkt mye over hva som fikk mormor til å ta det valget å vise seg offentlig med sin tyske soldat når hun visste at konsekvensene ville være enorme. Kanskje var det en slags opposisjon mot rollen hun hadde i familien, som yngste og den som kanskje fikk minst oppmerksomhet.

Hun valgte etter hvert å gifte seg med ham. Hun reiste med ham til Tyskland, og de fikk et barn. Levekårene var veldig vanskelige, og barnet, onkelen min, ble syk. Hun valgte da å reise hjem til Norge. Hun måtte skille seg fra sin mann og jobbet som hushjelp hos mine oldeforeldre. Så møtte hun min morfar, som adopterte min onkel, men som skal ha vært en veldig sjalu mann. I ettertid fikk jeg vite at han alltid hadde vært redd for å miste mormor til den tyske soldaten, og at det var derfor temaet ble dysset ned. Kanskje var tausheten også en måte min mormor viste min morfar respekt på.

Jeg var ganske gammel, 17 eller 18 år, da jeg hørte om alt dette for første gang. Da levde min morfar fortsatt, og det ble egentlig lagt lokk på alt som handlet om det. Men det hadde jo vært sånne små ting underveis, som når vi var på butikken og noen tyske turister spurte om noe. Plutselig svarte mormor på helt flytende tysk, og hun kan jo ikke engang engelsk. Det var noen andre småting også, ting hun sa om kjærlighet, for eksempel, som falt på plass da jeg fikk vite om hennes tyske mann.

Etter at morfar døde, har vi snakket mye om det, og hun fortalte om alt det følelsesmessige, at hennes tyske mann var hennes store kjærlighet, og at hun gjorde alt dette for å redde onkelen min. Jeg tror det var en befrielse å kunne snakke om det og en stor lettelse for henne. Kanskje var det en måte å bearbeide det på. Det som har gjort mest inntrykk på meg etter å ha fått barn selv, er valget hun har stått overfor, om hun skulle følge kjærligheten eller redde barnet sitt. Følelsen av at man velger å ofre alt; det setter jo ting veldig i perspektiv. Men kanskje også ferden hun har vært gjennom, i fangeleir, i arbeidstjenesten – det er jo egentlig som en film alt sammen. Jeg har den dag i dag problemer med å se at det er mormor dette handler om. Det er, som hun selv sier, som et annet liv, fremmed og ukjent.

Illustrasjonsbilde, ikke knyttet til personene som beskrives i historien. FOTO: SHUTTERSTOCK

«Jeg har alltid vært veldig glad i min mormor og har alltid kunnet snakke ganske åpent med henne. Men jeg vet at alt dette har gjort noe med min mor»

BARNEBARN, 33 ÅR

Jeg har alltid vært veldig glad i min mormor og har alltid kunnet snakke ganske åpent med henne. Men jeg vet at alt dette har gjort noe med min mor. Hun er jo en veldig åpen type som skal prate med alle, og jeg tror at det kanskje er en reaksjon på at følelser hjemme hos henne under oppveksten alltid ble dysset ned.

Hjemme hos oss har det alltid vært mye åpenhet, og jeg tror at hennes oppvekst har ført til at hun ville gjøre det helt annerledes med oss. Sånn sett har min mor klart å stoppe de negative konsekvensene av fortielsen, for hun har sørget for at det var helt annerledes hos oss, at vi har kunnet snakke om alt. Så jeg har ikke følt at dette har preget min mors forhold til oss barna på

en negativ måte, snarere tvert imot. Men jeg tror det har gjort noe med forholdet min mor hadde til min mormor, hun har følt seg ført bak lyset. Alle visste det jo, bare ikke min mor. Hun har nok følt seg mye utenfor på grunn av dette, og jeg tror hun har hatt mye sinne i seg. Og så var de jo aldri en del av resten av familien, søsknene til min mormor og deres barn.

Om ikke min mormor hadde fortalt så mye til meg senere, tror jeg at jeg også hadde hatt et helt annet forhold til historien og henne. Da hadde jeg ikke fått hennes perspektiv, ikke forstått hennes syn og følelsene som lå bak valgene. Da hadde jeg bare fått kalde fakta som jeg ikke hadde hatt noe forhold til. Det hadde bare ført til

enda flere spørsmål og muligens avstand, for min generasjon er veldig åpen, og vi forstår jo egentlig ikke hvorfor dette var noe man ikke kunne snakke om.

På et vis er alt dette fortsatt en del av meg. Jeg har også valgt å gå mine egne veier. Mormor har alltid sagt: «Følg hjertet ditt, følg kjærligheten, det er det som betyr noe, det er det som teller», og jeg valgte en mann som var femten år eldre, tross mye motstand og kritikk. Og da har det som mormor alltid har sagt, vært svært viktig for meg. Og så håper jeg jo at jeg har fått litt av styrken til mormor. Hun er en fantastisk sterk kvinne, som jeg alltid har sett opp til. Jeg er veldig stolt av henne, at hun valgte å ta sine egne valg og turte å stå for dem. Det står

respekt av å stå i det over så lang tid og å undertrykke sine egne følelser for et høyere mål. Slik sett har nok ikke hendelsene eller det som faktisk skjedde, spilt så stor rolle for meg. Det er følelsene bak, kjærligheten og styrken som kom frem, som er viktig. Positiviteten, for det er jo slik det har blitt vinklet. Det gode med kjærligheten, kjærlighetens styrke.

Hvis jeg har et budskap med å dele min historie, så må det være at åpenhet skaper forståelse for situasjoner og handlinger. Det å vite om følelsene bak valgene, gjør at man kan se den andres perspektiv. Ved å velge åpenhet, får man så mye igjen for familierelasjonene, og det kommer alle generasjoner til gode.

OLAV, SØNN, 81 ÅR

«Politisk gikk familiene på gårdene hver sin vei»

På de følgende sidene deler tre menn fra samme bygd sin historie med utgangspunkt i de samme hendelsene under krigen.

Jeg var ett år gammel da krigen begynte og seks da den sluttet og har noen minner fra krigsårene. Vi var ei grend med tre gårder her, med tre familier i nær slekt. Politisk gikk familiene på gårdene hver sin vei. Alle tre gårdene hadde tjenestefolk, det var alltid mange mennesker til stede. Jeg tror at historien om disse tre gårdene og disse tre familiene og den situasjonen de var i, bidrar til å vise det vanskelige mangfoldet som var under krigen.

Ingen av ektefellene til de som hadde vokst opp på gårdene her, var fra distriktet, og det tillegger jeg en viss vekt. Det hadde kommet til tre ektefeller fra helt forskjellige steder og miljøer. Under krigen tror jeg nok at kontakten mellom naboer og slektninger innskrenket seg noe, men ikke slik at vi barna merket noe. Det var feiring av barnebursdager, og søndagsskolen gikk på omgang mellom gårdene, men det var nok en spenning mellom familiene. De voksne var trolig forsiktige med hva de snakket om. Jeg hadde aldri noen følelse av at det var konflikter mellom de voksne under krigen, men det var spenninger, og de fortsatte også etter krigen. Men etter krigen fikk de en annen form.

Min far var herredsskogmester i denne og i to andre nærliggende kommuner fra begynnelsen av tredveårene. Han var konservativ og var med i Fedrelandslaget

før krigen. Han ble imidlertid ikke med i Nasjonal Samling (NS). I begynnelsen var jobben hans kommunal, men i 1943 ble herredsskogmestrene oppsagt i de kommunale stillingene og ansatt på nytt i statlige stillinger.

Den jobben herredsskogmestrene gjorde lokalt hadde stor betydning for at samfunnet skulle kunne fungere, også for tyskerne. Tyskerne trengte materialer til brakker og forsvarsanlegg, og ved var den viktigste energikilden for alle. Han var underordnet fylkesskogkontoret, som fikk pålegg om leveranser av tømmer fra landbruksdepartementet og tyske myndigheter. Påleggene ble fordelt til herredsskogmestrene, som så fordelte dem videre til skogeierne. Skogeierne protesterte ofte, og det ble en tungvinn og sen prosess før skogsdriften kunne settes i gang.

Skogsdriften ble bremsset av mangel på arbeidskraft, mat og klær, redskaper og hester. Det var mangel på alt, og herredsskogmestrene hadde viktige oppgaver i alle deler av skogsdriften. Fylkesskogkontoret hadde kontakt med tyske forstfolk i Organisasjon Todt i Kristiansand. Kontakten var viktig for å hjelpe herredsskogmestrene.

Far hadde en fysisk slitsom jobb med oppdrag rundt i distriktene. Han hadde

«Dette var et lite samfunn, hvor slektskap betydde forferdelig mye»

OLAV, SØNN, 81 ÅR

ikke bil, og reiste mye med buss. Busser som gikk på knottgeneratorer gikk sent. Han kom ofte sent hjem, noen ganger med drosje. Da krigen var slutt, var han mager som om han hadde vært i fangeleir. En eller to ganger i året kom det en tysk offiser og snakket med min far. Egentlig kom han vel for å kontrollere driften av gruvene, som var på naboens eiendom. Jeg husker at den tyske offiseren en gang så på meg, tok meg opp på fanget og begynte å gråte. Han hadde en sønn hjemme i Tyskland som var like gammel som meg, og som han aldri hadde sett.

I 1946 fikk far poliomyelitt. Han havnet i «jernlunge», pustemaskin, på sykehuset i Arendal, og døde. Så man kan nok si at det er nærliggende å tenke at krigen

var medvirkende til at jeg ble farløs som seksåring.

Jeg har alltid vært nysgjerrig på historien, og det har nok krigen vært medvirkende til. Det at jeg har jobbet meg så mye inn i hendelsene fra den tiden, har nok også gjort at jeg har fått et annet syn på historien enn det allmenne.

På den andre gården var begge foreldrene med i NS, allerede fra 1930-årene. Faren til bonden hadde gått konkurs og mistet gården i 30-årene, men sønnen hadde klart å kjøpe farsgården tilbake. Han hadde nok det med å berge gården som et av sine viktigste mål i livet. Han var en veldig godt likt person, og før krigen var han sentral i organisert frivillig virksomhet. Til tross for at han var

med i NS, følte folk seg trygge på ham. Så kom han i en situasjon hvor alt ble snudd på hodet. Han fikk pålegg fra fylkesmannen, som var i NS, om å ta jobben som lensmann. Hvis ikke ville de ta gården fra ham.

Han følte nok at han ikke hadde noe valg. Han fikk også ordre om å foreta arrestasjoner. I et tilfelle nektet han. Det førte til at politiet kom fra byen og hentet ham. De knuste vinduet i døra for å komme inn, dro ham ut av senga, kledde på ham, og tvang ham med ut for å foreta arrestasjonen. Alle hadde det tøft, men de to NS-medlemmene på nabogården hadde det ikke mindre tøft. Etter krigen ble han arrestert, fikk inndradd en del penger og ble sendt på tvangsarbeid til Suplandsfoss. Han kom imidlertid tilbake til bygda og ble raskt integrert igjen i lokalsamfunnet. Tilliten ble gjenopprettet. Det fantes andre NS-medlemmer som hadde større distanse til lokalsamfunnet enn det vår nabo hadde.

På den andre gården var de ikke medlemmer i noe, så vidt vi kjente til, men de eide gruver hvor det fantes råvarer som tyskerne trengte til sin krigsindustri. Forekomstene i fjellet på eiendommen var kjent av både norske og tyske myndigheter, og det ble ganske tidlig satt i gang utvinning av materialer for eksport til Tyskland. Dette var ikke noe som gårdeierne valgte, men noe som «bare skjedde». Det var en jurist eller advokat som hadde driftsansvaret.

Samtidig virket dette sterkt inn på hverdagen på gården, fordi deres «eldhus»

ble brukt til bearbeiding og pakking av produktet i trekasser. Tidlig i krigen var denne bonden og gårdsgutten hans blitt vervet av Milorg. Dette var selvsagt ukjent for naboene og andre i bygda helt frem til fredsdagene i 1945. Gruvene lå på hans grunn, og en av gruvene var et dagbrudd som ble drevet døgntinuerlig. Om natta var gruva opplyst av store lyskastere. I et landskap som ellers var mørklagt – blending var påbudt – fungerte lyskasterne ved gruva som fyrtårn for allierte flygere. Gruvelysene fungerte som peilepunkt ved flere slipp av utstyr til Milorg, og trolig også ved bombingene av fabrikkene på Herøya i Porsgrunn. Arbeidsfolkene i gruva var engstelige for at den skulle bli bombet.

Dobbeltrollen til denne naboen, eier og driver av en krigsviktig gruve, og samtidig viktig medlem av Milorg, førte til problemer etter krigen. Folk i bygda visste ikke om og hadde vanskelig for å godta at han virkelig var tilknyttet motstandsbevegelsen.

I grenda her hadde vi altså en familie tilknyttet Milorg (noe folk ikke visste), herredsskogmesteren, som alle visste hva gjorde og ekteparet som var medlemmer i NS. Dette var et lite samfunn, hvor slektskap betydde forferdelig mye. Bygda var full av slektninger. Slekt var en vesentlig del av strukturen i bygda, enda mer enn nå. Ellers var det lite kontakt mellom nordmenn og tyske soldater. Soldatene var stort sett disiplinerte. De gjorde jobben sin

Arbeids-bok for herredsskogmetre og skogopsynsmenn. Forlagt av Sam & Stearnsen A.S., Oslo.		
1945 Datum	For hvem arbeidet utført	Arbeidets art, arbeidstid, anvendt tid m. v.
April	forvining var jeg med og reise til Veggli for å skaffe høstfeller og kjøpe virke til N. S. B.	ste i byttet skogst
Mai 1.	Reist til for der å møte en byll forbmann - etter pålegg av fylkesstyret. Tyskerne - O.T. - skilte jeg igang med høst. 40 mann - polakere - skilte begge der. Jeg var der sammen med brors til den 4. mai men den kom bare 4 tysker O.T. Den 3. mai mottok vi nyhet at Mussolini og Hitler var døde. Og at oberstløytnant Dönnitz skal være Hitlers etterfølger.	
7.	Tyskerne kapitulerte over alle fronter, også i Norge hvor de har ca 400.000 menn. På ei vilje er følgende døde, utomdødt: Hitler, Terboven, Ribbentrop som var sjef for gestapo i Norge, og Mussolini (ble drept).	
8.	N.S. folk arresteres. Freden feires	
9	Også idag alle fløtt til Nops. N. S. B.	Divine arbeid i forbindelse med ved til jernbanen

Utdrag av arbeidsdagboken til informantens far, mai 1945. Den 8. mai noterte han: «N.S folk arresteres. Freden feires». FOTO: PRIVAT

og holdt seg mye sammen med sine egne, for eksempel som vakter ved jernbanen eller andre trafikkknutepunkter.

Bygda hadde en liten fangeleir med russere som drev med vedhogst. Tyske offiserer og vakter så ofte gjennom fingrene med at lokalbefolkningen delte mat eller sigaretter med dem. Det forteller vel mye om forholdene her oppe at da krigen var slutt, og NS-lensmannen ble arrestert, så prøvde min far å sette i gang underskriftskampanje til fordel for ham. Tror ikke det ble noe av, men at han forsøkte, sier noe om forholdene.

Jeg har nok gravd mer i fortida enn det som er vanlig. De andre er akkurat like ærlige som meg, men jeg har gravd fram mer historie. Jeg tror ikke det er noen familiehemmeligheter her som har med krigen å gjøre. Barneårene under krigen har nok bidratt til at jeg har fått interesse for historie og samfunn, men politisk oppfatning og standpunkt kan nok ikke tilskrives krigen.

Det er viktig å huske at mange nordmenn var «tysk-innstilte» for krigen. Det har kommet for dårlig fram, etter min oppfatning. Mange hadde fått et positivt forhold til Tyskland gjennom generasjoner, blant annet gjennom utdanning. Nasjonalsosialismen som oppstod, forskrekket jo, men samtidig var det jo her til lands en viss kunnskap om hvordan forholdene i Tyskland var i mellomkrigstiden. På 1920-tallet ble det sendt mange tyske barn som var direkte

utsultet til Norge for å bli «fetet opp». Det kom også noen hit til vår bygd. Og det kom også tyske barn hit i 1950-årene.

Jeg er av den oppfatning at hvis det skulle skrives noe historie om distriktet her som omfattet krigsårene, så burde det være en historie som dekker årene fra 1920 og til 1960. Altså ikke bare krigsperioden. Og det er jo sånn at mye av det som skjedde her under krigen, langt på vei var bestemt av hva som skjedde før krigen. Krigen sluttet i 1945, men ettervirkningene på lokalsamfunnet, med rasjonering og så videre, opphørte først rundt 1960.

Jeg tror det er svært viktig å ta opp temaet «Det snakker vi ikke om». Det er sikkert noen som vil føle at det er godt å få snakke, og som kanskje vil bli møtt med en viss forståelse.

«Noen blir helter, mens andre blir drittsekker»

Jeg ble født da krigen startet og var fem år gammel da den sluttet, og jeg husker ingenting fra krigen. Min far vokste opp her på gården. Han var bonde og «skaumann». Han var medlem av Nasjonal Samling (NS) allerede før krigen. De som var med i NS ble kalt nazister. Det er etter min mening å ta litt vel hardt i, for det var jo ikke det som var utgangspunktet for Nasjonal Samling, så vidt jeg har kunnet lese meg til. Folk i NS var forskjellige, og noen ble nok veldig ivrige nazister.

Her på gården hadde min farfar vært medlem i et tømmerlag som drev med oppkjøp og videresalg av tømmer. På slutten av 1920-tallet eller begynnelsen på 1930-tallet kom en økonomisk krise som førte til at min farfar måtte gi fra seg gården til et forsikringsselskap. De overtok hele eiendommen, og det var det vanskelig for familien å takle.

Min far klarte å få kjøpt gården tilbake, men han pådro seg stor gjeld. Han sleit veldig for å greie å beholde gården, spesielt de første årene. Mot slutten av krigen ble han tvunget til å bli NS-lensmann. Sånn jeg har fått det forklart, så ble far truet med at fylkesmannen ville ta gården fra ham hvis han ikke tok lensmannsjobben.

Etter krigen ble han dømt og sendt til en slags arbeidsleir; jeg tror det var

Suplandsfoss i Åmli. Seierherrene fra 1945 tok vel i og la nok på den del, så sikre som de var. Det er nok sånn mange ganger at noen blir helter, mens andre blir drittsekker. Jeg vet ikke hvor lenge min far sonet etter krigen, men til og med jeg har i noen år betalt ned på det lånet, etter at jeg overtok gården i 1968.

Min far fortalte ingenting etter krigen, og jeg spurte ikke. Jeg har aldri vært interessert i å sette meg inn i stoffet. At min far ikke sa noe, kan jeg jo i grunnen godt forstå. Det lille jeg vet om min far har jeg fått fra min nabo, som er veldig historieinteressert. Men egentlig har vi naboene her så å si aldri snakket om krigen, selv om vi bor tett sammen. Vi har hatt et veldig greit naboforhold her, men vi går ikke til hverandre. Vi har vel forskjellige interesser.

Jeg har alltid hatt det veldig fint. Jeg har vært med i ulike organisasjoner og vært inkludert. Vært med i bondelaget, styret i banken, skogeierlaget, ti år i overformynderiet osv. Jeg har blitt valgt inn, og det blir du jo ikke hvis du er uglesett.

Jeg har heller aldri pratet med mine barn om krigen. Har aldri følt at det var noe å prate om. Å si til ungene at bestefaren har vært medlem av NS eller har vært straffet

I den lille skogsbygda var relasjonene mellom gårdene tette. Selv om faren var medlem av NS og fikk en dom etter krigen, fikk ikke familien problemer med utestengelse i ettertid. De la krigen bak seg og snakket ikke mer om det. ILLUSTRASJONSBLIDE: SHUTTERSTOCK

«Min far fortalte ingenting etter krigen, og jeg spurte ikke. Jeg har aldri vært interessert i å sette meg inn i stoffet»

SØNN, 79 ÅR

for noe, det ville jeg ha følt litt skamfullt eller ubehagelig å snakke om, for å si det sånn. Jeg vet ikke om barna vet det. Jeg har ikke snakket om det. Jeg og kona har heller aldri snakket om det. Vi har ikke trengt å bearbeide noe for å bli ferdige med det, fordi vi allerede har vært ferdige. Jeg

har heller ingen følelse av at min identitet har noe med okkupasjonstida å gjøre.

Det prosjektet museet holder på med er viktig, og det er sikkert mange ting som har godt av å komme fram. Men for min del har hendelser under krigen aldri preget mitt liv.

**«Kanskje var det
best for alle at vi lot
fortid være fortid?»**

TOR MARTIN, SØNN, 82 ÅR

Jeg er født i 1938 og var seks år gammel da krigen sluttet, så jeg har ikke så mange minner selv fra det som skjedde. Det var ei gruve på eiendommen vår. Den var leid bort under krigen. Jeg har aldri hørt noe om misunnelse rundt det, men det var jo også en måte å tjene penger på tyskerne på. Råstoffet fra gruva gikk til dem. Det var stoff tyskerne trengte.

Jeg har ingen minner som kan relateres til sjokk eller traumer fra krigen. Det tror jeg gjelder alle her i distriktet, selv om det nok var noen nazister der. Som barn hadde vi ingen motsetningsforhold i det hele tatt. Noe vi likte godt var jo at naboen hadde radio. Som lensmann fikk han beholde radioen, og der var vi ungene ofte og lyttet. Men jeg tror bare at det var vi ungene som var sammen med ungene i huset og hørte på radio. Jeg husker ikke at foreldrene våre hørte på radio noen gang, men motstandsfolka som var her, var nok relativt godt informert allikevel.

Ingen visste på den tida at selv om far hadde leieinntekter fra tyskerne på grunn av gruvedriften, så var han også med i Milorg. Det fikk folk greie på først i mai 1945.

Til gruvene her inne var det lagt opp strøm hele veien. Det var åpne dagbrudd med full belysning hele døgnet. En gang vet jeg at far var involvert. Da skulle engelskmennene

komme med et flyslipp med utstyr til motstandsfolka. De hadde en plass langt oppe i skogen hvor utstyret skulle slippes. Men den natta da flyene kom inn, var det nær på at utstyret ble sluppet over gruva. På et eller annet vis klarte de å få gjort noe med lysene i gruva sånn at flyene dro videre.

I grenda her har det ellers aldri vært forhold som har gjort at noe har vært holdt hemmelig etter krigen. Ting som har blitt fortalt videre til barn og barnebarn er sånt som da de prøvde å lure tyskerne.

Jeg har blitt den jeg har blitt uten at det har sammenheng med krigen. Jeg føler ikke at okkupasjonstida har preget etterfølgende generasjoner, verken direkte eller indirekte. Men det ble jo forandringer etter krigen. På den ene gården døde faren i huset av poliomyelitt i 1946. De hadde familie med gård ikke så langt unna, og flyttet dit, og gården ble forpaktet bort en periode.

Nede på den andre gården ble lensmannen satt i fengsel i noen år fordi han hadde vært nazist og lensmann under krigen. Familien ble værende, men det var forpaktere som drev gården. Etter krigen kan jeg aldri huske at noen mobbet sønnen. Vi gikk jo sammen på skolen, og jeg har aldri hørt om noe sånt. Men vi har aldri snakket om krigen. Kanskje det var best for alle at vi lot fortid være fortid?

Milorg var den militære motstandsorganisasjonen i Norge under andre verdenskrig. Armbindet med norsk flagg symboliserte Milorg-tilhørighet. For å bli godkjent som lovlig stridende personell i henhold til Genèvekonvensjonen, måtte de stridende bære et synlig kjennetegn, slik som et armbind. Illustrasjonsbilde, ikke knyttet til personene som beskrives i historien.

FOTO: ARVE LINDVIG/VEST-AGDER-MUSEET

Den jeg er, har nok ikke noe med krigen å gjøre. Det er jo mange ting man husker, men det har ikke preget meg i ettertid. Men når man har opplevd krigen, har man nok et annet perspektiv og en annen «bagasje» å ta med seg, og sikkert andre tanker om krig enn de som ikke har opplevd den. Det at vi her på de tre gårdene ikke føler oss så berørt av krigen, har nok med at den kontakten vi hadde med tyskerne, var god. Hvis vi var nede på Sørlandske hovedvei, og

det kom tyske tropper forbi, så stoppet de og ga sjokolade til oss ungene. For oss barn var de ikke fiender. De var snille mennesker, akkurat som oss. Vi vet godt at vi var heldige som opplevde det på denne måten, og jeg har jo lært at dette kanskje var spesielt. Men vi må være klar over at soldatene var folk som i de fleste tilfeller ikke ønsket å være her eller å okkupere eller drepe, men at det er lederne som avgjør, som så ofte ellers i livet.

«Med naboforholdene her i grenda har det vært helt uproblematisk å vokse opp etter krigen»

TOR MARTIN, SØNN, 82 ÅR

Med naboforholdene her i grenda har det vært helt uproblematisk å vokse opp etter krigen. For noen var det nok problematisk at far eide gruva som produserte råstoff for tyskerne. Han hadde jo ikke noe å gjøre direkte med gruvedriften, for den var overlatt til andre. Det var en fra Oslo som stod for driften. Far hadde bare gitt lov til å drive gruvedrift på vår eiendom. Om han hadde hatt mulighet til å nekte, vet jeg ikke.

Det skulle jeg gjerne ha visst svaret på selv. Det snakket aldri far om.

Jeg har veldig tro på at dette prosjektet er viktig. Gjennom dette arbeidet kan de unge i dag kanskje forstå i alle fall litt mer av hva som skjedde under krigen. Krig er en forferdelig ting, men alle menneskene som er involvert i krigen, trenger ikke å være stygge mennesker.

BARNEBARN, 48 ÅR

«Jeg fikk et annet bilde av bestefar, men det har ikke endret mitt syn på han»

Jeg har på mange måter vokst opp hos besteforeldrene mine. Jeg flyktet dit når det ble for tøft hjemme, og det ble det ofte. Det var vold, både psykisk og fysisk. Bestemor og bestefar var min trygge havn. De ga meg den kjærligheten jeg aldri fikk hjemme. Derfor var det et sjokk da jeg fikk bunken med dokumenter fra Riksarkivet for fem år siden, som viste at bestefar hadde en fortid jeg ikke kjente til, en mørk hemmelighet fra krigen.

Bestefar ble født i 1921. Han var 19 år da krigen begynte og en temperamentsfull, impulsiv ung mann. En januardag i 1942 befant han seg på Markens i Kristiansand, da han kom i klammeri med en beruset tysk offiser. Slagsmålet endte med at han slo ned og påførte tyskeren stor skade og sannsynligvis drepte han. I selvforsvar, ble det slått fast. Bestefar ble arrestert, sendt til Oslo og til forhør på Victoria terrasse. Det endte med at han ble vervet til tysk tjeneste. Ferden gikk til østfronten, og min oldemor fikk sivilklærne hans sendt hjem i posten. Bestefar var blitt SS-soldat. I september samme år ryddet han miner i nærheten av Leningrad. Noe gikk galt, og en av minene eksploderte. Bestefar fikk en splint i høyre øye og endte opp på sykehus, for senere å bli sendt hjem til Norge til en leir for SS-soldater i Holmestrand. Hendelsen førte til at han for alltid kom til å ha glassøye.

Nå begynte en tilværelse med ulike oppdrag og reising fram og tilbake til kontinentet. Han arbeidet som sjåfør og kjørte rundt på prominente tyske offiserer og ledere. Selv kan jeg huske han spøkefullt lot falle noen bemerkninger om at han hadde kjørt rundt på Hitler. Den gangen lo vi og trodde alt var tøys og tull. Bestefar hadde rykte på seg for å være lystløgner.

Dokumentene viser at bestefar levde et turbulent og noe opprørske liv i tysk tjeneste. Han rømte, sluntret unna og kom for sent tilbake etter permisjon. Han ble dømt for en rekke disiplinærforselsler. Blant annet satte han ut falske rykter om en engelsk operasjon som skulle skje. Likevel hadde han en viss innflytelse, og han fikk sin bror, som var motstandsmann og satt på Grini, benådet. Han ble betegnet som en god soldat «hvis han var under kontroll».

Da krigen var slutt, ble bestefar arrestert. Han fikk en dom på fire år for landssvik. I papirene fra rettssaken står det at han hadde «et forbrytersk sinnelag» og var «mangelfullt utviklet», men det var ingen formildende omstendigheter. Dagen før hans første sønn, min far, ble født, ble han sendt til soning.

Denne historien, om kanskje det viktigste mennesket i mitt liv, var ukjent for meg. Inntil den dagen i 2015 da jeg hørte på

Bamsen «Brumle» var en stor trygghet i barndommen. På et tidspunkt måtte bestemoren gi den nye knappeøyne. De andre falt av. «Jeg tenkte alltid at det var fordi Brumle hadde sett for mye stygt at han valgte å «slippe» øynene.» FOTO: PRIVAT

radioen at landssvikarkivet var åpnet. Jeg fikk en underlig følelse i meg, som førte til at jeg tok kontakt for å høre om det fantes noe der om min bestefar. Jeg fikk 200 sider med dokumenter.

Jeg er eldst i en søskenflokk på tre. Vi vokste opp ganske avsides, på heia, men bestemor og bestefar bodde bare en halv kilometer unna. Fars bror bodde også i nærheten. Det hendte at min far og onkel ikledde seg tyske uniformer og moret seg med å skyte på gryter og panner. Jeg ble også dratt med i denne «leken», men var aldri fascinert av krigen. Som barn var jeg faktisk helt uinteressert i krigshistorie.

Det var en fryktelig barndom. Både mor og far mishandlet oss. Min far var sjømann. Han hadde et voldsomt sinne og var nok den som slo mest, men mor var ikke bedre. Hun var mentalt ustabil. Det var både fysisk vold og psykisk terror hjemme. Man fikk ikke lov til å glede seg over noe, fikk ikke lov til å ha håp, det var trakassering og nedrakking. Mor løp etter oss med kniv og slo etter oss med langkosten hvis vi gjemte oss under sofaen.

Jeg husker en gang jeg var 15-16 år og min far slo meg, mens min mor deltok med heiarop og boksing ut i lufta. Vi måtte ikke lage lyder. Alt kunne forstyrre. Jeg ble en mester i å tolke stemninger og ansiktsuttrykk. Det var en overlevelsesstrategi, for det var ikke noe språk for følelser i hjemmet vårt. Jeg søkte tilflukt i naturen og i bøkene, men det var

Bestefarens hjemmestrikkede jakke er et symbol på trygghet og omsorg. FOTO: PRIVAT

også galt. Så mest av alt søkte jeg tilflukt hos bestemor og bestefar. Det reddet meg, og av og til har jeg dårlig samvittighet for at jeg lot småsøskenene mine være igjen hos foreldrene mine.

Bestefar forgudet meg, og jeg forgudet han. Det var også noe som provoserte min far. «Du kjenner ikke den jævelen», kunne han si. Og først nå i ettertid har jeg forstått mer

«Jeg tror jeg forstår.
Og hvis du forstår, er
det lettere å tilgi.»

BARNEBARN, 48 ÅR

av sammenhengen. Og jeg har klart å tilgi min far, for han var også et produkt av sin far, en far som var oppfarende, voldelig og straffende, en far som forskjellsbehandlet de to sønnene sine; eldstemann fikk gjennomgå med juling, mens yngstemann husker barndommen som fin. Bestefaren som forgudet meg, var samtidig en far som hadde mishandlet sin sønn, noe som nok førte til at min far har mishandlet meg.

Men verken jeg, min onkel eller min far kjente bestefars hemmelighet fra krigen. Glassøyet ble forklart som en arbeidsulykke under veibygging. Alle de små hintene om en ukjent fortid som bestefar fra tid til annen ga – som at han hadde kjørt rundt på Hitler og at han skulle vært danseskolelærer, ble raskt dysset ned av bestemor og betegnet som lystløgner. Men dokumentene jeg har foran meg nå, forteller at disse historiene faktisk var sanne.

Min far døde i 1995 etter en hjerteoperasjon, og han fikk aldri vite hva som hendte under krigen. Hadde han visst noe, ville han nok fortalt meg det, både for å rive bestefar ned av pidestallen jeg hadde satt han på, og fordi vi på slutten fikk et bedre forhold og hadde lange samtaler og bilturer sammen. Det var som om han endelig kunne slappe av, slippe ansvaret og føle seg trygg da jeg hadde blitt voksen og sterk og kunne ta vare på han.

Men min onkel husker to konkrete episoder fra noen år tilbake. Han hadde funnet en medalje med hakekors på blant sin fars ting. Opprørt skal bestefar ha konfiskert «dritten». Den andre episoden var en telefon fra frontkjemperveteraner som ville danne en forening. «Jeg er ferdig med den dritten – det har jeg lagt bak meg», hadde bestefar sagt. Og noe mer ble aldri sagt om den saken. Bestefar trodde nok at han tok

Besteforeldrenes bibel og favorittservise.

FOTO: PRIVAT

med seg hemmeligheten i graven da han døde i 2003.

Bestefar har betydd enormt mye for meg. Han og bestemor ga meg trygghet og kjærlighet og reddet meg. Da han ble enkemann i 1988 og begynte en ny epoke i livet med kjærester og en litt mer vågal livsstil, annerledes enn den religiøse som preget samlivet med bestemor, ble det naturlig for meg å kjøre han rundt og følge han opp. Jeg trodde at jeg kjente alle sider ved han.

Det var derfor et stort sjokk da historien fra krigen brettet seg ut for meg: Var dette min bestefar? Var han en ekte nazist? Var han en sadist? Det har vært en emosjonell berg-og-dalbane å arbeide seg gjennom dette stoffet, som jeg også føler har hatt så stor påvirkning på mitt liv: All smerten fra fortida ga min far en vond oppvekst, som igjen ga meg en vond oppvekst, som jeg nå har brukt flere år i terapi for å bearbeide. Men jeg tror bestefar kanskje prøvde å gjøre noe godt igjen – både med kjærligheten og omsorgen han ga meg og ved å søke tilgivelse i troen. Da bestefar og bestemor var midt i livet, ble de mer og mer religiøse, og jeg tenker at det kan ha bidratt til at han ble så mye mildere med årene.

Ja, jeg tror jeg forstår. Og hvis du forstår, er det lettere å tilgi. Og jeg har tilgitt. Bestefar var så ung da han gikk inn i krigen, bare 19 år gammel. Han var ikke formet som menneske, og alt det han opplevde under krigen kombinert med en hissig personlighet, ga han et sinne han tok ut på den eldste sønnen sin. Og min far tok det ut videre på meg. Men den kjærligheten bestefar ga meg, gjorde at det stoppet der. Hvis du blir vist kjærlighet, gir du kjærlighet videre, slik jeg har gitt mine barn.

Jeg fikk et annet bilde av bestefar da jeg leste disse dokumentene, men det har ikke endret mitt syn på han. Tvert imot bidro den nye erkjennelsen til å forstå hvordan bitene i livet mitt henger sammen, og til å gjøre meg i stand til å tilgi.

**«Det å ha en bestefar
som forteller mye,
er det ikke alle som har»**

MORTEN RIMSTAD BENTSEN, BARNEBARN, 43 ÅR

Min bestefar vokste opp i Kristiansand i en fattig arbeiderfamilie. Harry var flink på skolen, men på grunn av familiesituasjonen, kunne han ikke ta noen utdannelse. Han reiste i stedet til sjøs og fikk sett mye under seilasene før han ble havnearbeider i Kristiansand. Da Tyskland angrep Norge, var det en helt uvirkelig situasjon. En sterk militærmakt angrep med store flåtestyrker. Bestefar flyktet opp i Baneheia hvor han kunne se tyskerne bombardere byen. Under seilturene på 1930-tallet hadde han flere ganger vært i Tyskland og sett nazismen på nært hold, ideologi han tok sterk avstand fra.

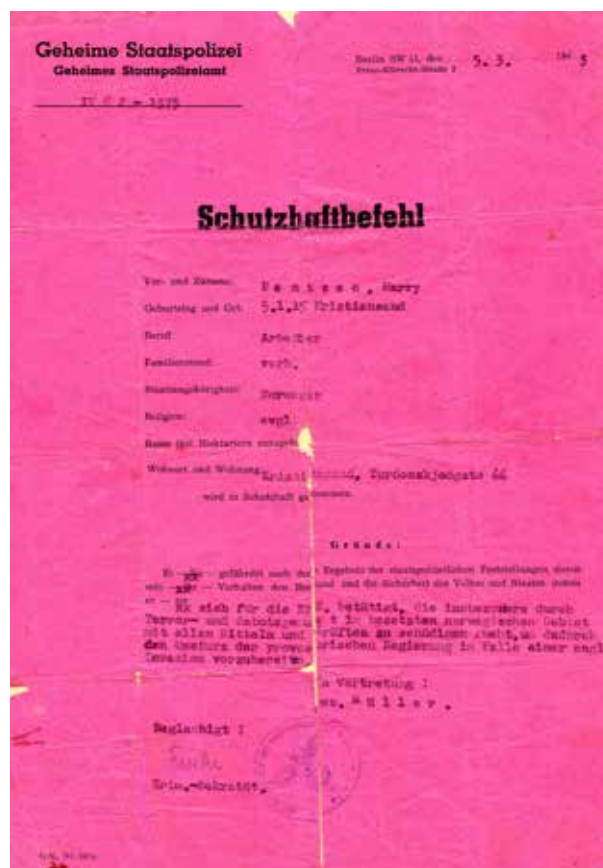
Mange var oppgitt og skuffet over det som skjedde under den tyske invasjonen. En gang mens han var i Baneheia, kort tid etter invasjonen, traff han på tyske offiserfruer som brøt ut at deres fører hadde gitt dem et fantastisk flott land, Norge! Da brukte han uttrykket at dette var det jævlig å høre på!

Bestefar ble med i en motstandsgruppe av havnearbeidere som skulle drive sabotasjevirksomhet. De skulle smugle bomber fordekt som kull om bord i tyske skip og senke dem. Mye av motstandsarbeidet var ikke kommet i gang for fullt. Organisasjonen var for dårlig bygd opp og medlemmene manglet trening. De var heller ikke gode nok på hemmelighold. Gruppen ble avslørt i august 1942.

En av lederne ble arrestert under en kontroll. Han bar et brev med alle navnene på medlemmene på seg. Tre av 70 klarte å rømme, mens resten ble sendt til Arkivet. Der ble de stilt opp mot en vegg i flere timer og kom til avhør hos torturisten Lipicki. Da hadde allerede noen tilstått, og dermed visste Gestapo på forhånd hva bestefar hadde gjort. Han var innstilt på ikke å fortelle Gestapo noe, men ble slått flere ganger på siden av hodet. Når smertene var verst, måtte han gjøre tunge knebøyninger. Lipicki festet en spiker i munnen hans og slo på den. Harry tilsto da at han var med i en kommunistisk sabotasjegruppe. Men i forklaringen smurte tyskerne tjukt på og tok med ting han ikke hadde gjort. Harry nektet og fikk en ny porsjon juling, hvor han til slutt tilsto det også.

Han fortalte aldri familien om detaljene fra torturen han ble utsatt for på Arkivet. Han prøvde å spare oss for det verste som hadde skjedd. Min far Øystein fikk vite om mishandlingen, da han leste gjennom politiavhøret på Riksarkivet. I en sak vitnet min bestefar mot en norsk tolk for Gestapo, som slo fanger under avhør.

I begynnelsen av 1943 ble Harry sendt fra Grini til Sachsenhausen. For mange var det et sjokk, det var mye strengere enn på Grini. De ble satt til å gå i åttetall i flere dager, for å teste tyske soldatstøvler. Det

Fangeordren, «Schutzhaftbefehl», for Harry, skrevet ut av Gestapo i Berlin, 5. mars 1943, etter at han kom til Sachsenhausen. FOTO: PRIVAT

var vinter, og han hadde bare en tynn fangedrakt. Fangene manglet mat, spesielt i begynnelsen. De pådro seg sykdommer og manglet medisiner. Når tyskerne skulle more seg, stilte de opp fangene på en rekke og slo dem etter tur.

Bakgrunnen fra sabotasjevirksomhet gjorde at Harry ble innkalt til straffekompanier

med hardt arbeid i helgene. Bestefar ble flere ganger alvorlig syk og fikk dysenteri og og febersykdom. Mens han lå på sykebrakka og skulle på do om natta, måtte han forbi en likhaug. Flere ganger var han i grenseland for å overleve. De norske fangene ble bedre behandlet enn de østeuropeiske, ifølge bestefar, fordi de hadde lyst hår. De fikk ett brød til seks mann, mens de sovjetiske var 12 på ett brød. Flere tusen av de sovjetiske fangene ble henrettet da de kom til leiren. Fangene måtte være vitne til hengninger, noe som var en stor påkjenning.

På slutten av krigen ble fangene sendt med de hvite bussene til Neuengamme, en oppsamlingsleir. Reisen fortsatte gjennom Danmark til en karanteneleir i Sverige. De var ikke vant til å spise ordentlig mat. De var der i 20 dager, før de ble sendt videre med tog til Oslo og Kristiansand. Jeg har bildet hvor Harry kommer med toget, og min bror Espen har fangelua han gikk med i Sachsenhausen. I etterkrigstida var det mange som ikke trodde på det Harry fortalte. Flere tusen tysklansfanger fikk vanskeligheter når de kom hjem til familien sin, også bestefar. Familien kunne ikke forstå hva de hadde opplevd. Familien kunne sende pakker, og fangene kunne sende postkort. Men de fikk ikke lov å skrive noe om hvordan det var i leiren, det var sensur.

Etter krigen ble det holdt en æresrettssak i 1946. Den handlet om en konflikt norske fanger hadde hatt om hvem som skulle være tillitsmenn i leiren. Rettssaken ble ikke beskrevet i pressen før det forelå en

Bestefar Harry Bentsen (nummer to fra høyre) ankommer Kristiansand stasjon med toget fra Oslo etter nærmere tre år i tysk fangenskap, sommeren 1945. FOTO: PRIVAT

avgjørelse. Mange av fangene ble først informert da rettsaken var ferdig, og min bestefar ble forbannet over at han ikke var blitt innkalt til å fortelle det han visste. Historisk sett hadde det vært interessant å vite hva han hadde sagt om saken den gangen.

Kristian Mugaas hadde rett før krigen gått over fra Arbeiderpartiet til NKP. Han var den fremste tillitsmannen for de norske fangene i leiren. Mugaas så til at nordmennene havnet på arbeidsplasser som var rimelig trygge og prøvde å stoppe slag og spark fangene ble utsatt for. De norske

Tre generasjoner: Morten Rimstad Bentsen, hans far Øystein og bestefar Harry, Åseral 1995. FOTO: PRIVAT

«Bestefar likte å fortelle, og han likte å ha et publikum»

MORTEN RIMSTAD BENTSEN, BARNEBARN, 43

tillitsmennene fikk samlet inn matvarer og hjelp til fangene som trengte det mest. De gjorde et viktig arbeid, men på slutten av krigen ønsket noen fanger å velge en annen fangeledelse. Politisk hadde Arbeiderpartiet flertall, og for den borgerlige siden var det motstand mot å ha en kommunistisk ledelse. Enkeltpersoner dannet en komité og gikk imot den norske fangeledelsen. De ville ikke ha kommunister i spissen for fangene. Flere ble spurt om de ville overta, men de fleste sa nei. Tillitsmennene hadde gjort en så god jobb med å organisere matvarehjelp og berge nordmenn.

Det ble også smuglet inn mat til de radmagre sovjetiske krigsfangene og til

ungdomsleiren. Nordmennene gjorde det selv om det var forbudt. Hjelpen til de sovjetiske krigsfangene ble avslørt av tyske kriminelle fanger. Det endte med at tre av de norske tillitsmennene ble avsatt og sendt til tilintetgjørelsesleiren Bergen-Belsen, der de omkom på slutten av krigen.

Harry var redd for at det skulle bryte ut krig på nytt. I huset på Eg kunne han hoppe ut fra verandaen i søvne, fordi han trodde tyskerne kom for å hente ham.

På 50-tallet var det ikke lett for bestefar å være politisk aktiv. Etter kuppet i Tsjekkoslovakia i 1948 var pressen full av fordømmelser. Bestefar sto en gang på

valglista til NKP. Han var tysklandsfange og en politisk motstandsarbeider som kjente mange. Min bestefar var opptatt av å respektere folkeretten, og ville ha demokrati og rettferdig fordeling. Kommunistene ble likevel beskyldt for å stå for totalitære meninger. Spesielt én politimann i byen hadde i oppgave å notere navn og registrere hva kommunistene foretok seg. Overvåkningspolitiet kom på møter NKP holdt i Kristiansand, men medlemmene forsto hvem de var.

Bestefar kom veldig godt overens med sovjetiske fanger. Han så opp til Sovjet som klarte å ta Nazi-Tyskland. Kort etter krigen skiftet stemningen og Sovjet gjorde store feil. Da sto han plutselig på feil side politisk. Bestefar gikk ut av NKP etter at Sovjet gikk inn i Ungarn. Da sa han at det ikke var dette han hadde håpet på. Han advarte sønnene mot å drive partipolitikk. Vi kunne heller ikke fortelle at bestefar var med i NKP under den kalde krigen. Vi merket i oppvekstmiljøet at det var voksne og barn som så ned på den politiske bakgrunnen hans.

Min far gikk først inn i SF før han seinere ble lærer på Kristiansand Handelsgymnas. Han likte å ha diskusjoner i undervisningen og fikk gode tilbakemeldinger. Noen ansatte mislikte de politiske meningene hans. Jeg tror at flere av dem min far kjente, hadde vært venner, hvis ikke det politiske hadde slått inn under den kalde krigen. Slike hendelser har nok preget familien. Jeg er selv medlem av SV i dag.

Før krigen hadde bestefar giftet seg, men forholdet endte i skilsmisse. De fikk en sønn, Bjørn, noe vi fikk rede på mange år seinere. Etter begravelsen til bestefar i 1997, tok sønnen kontakt med oss. Gjennom alle år ble bestefar nektet å se sin sønn, og når sønnen prøvde å ta kontakt som voksen, var det for seint. Men det ble det ikke snakket om. Min far hadde et nært forhold til sin far.

Da bestefar fikk tilgang til en tomt på Eg, bygget han seg hus der. Bestemor var den som styrte økonomien. Han hadde vært sjømann og likte å gå ut på byen, mens hun kom fra fattige kår i Åseral og hadde andre leveregler. Bestefar sa at motsetninger tiltrekker hverandre. Jeg husker at bestefar kom på besøk til oss. Han var politisk bevisst og kom til byen i sammenheng med 1. og 17. mai. Han var med i Krigsinvalidforeningen som hadde møter på Håndverkeren. Bestefar likte å fortelle, og han likte å ha et publikum.

Bestefars fortelling gjør at jeg og min bor har et bevisst forhold til hvordan han opplevde fangenskapet i Tyskland. Når vi i familien tenker på bestefar, tenker vi at han var motstandsmann med arbeiderbakgrunn og krigsfange. I leiren var han med på å redde livene til andre fanger og vanskeligstilte. Han overlevde, til tross han ble utsatt for store påkjenninger.

Han jobbet hardt på havna i mange år, for å bekoste huset. Da min far var ferdig med studiene, overtok han huset på Eg,

og bestefar flyttet til Åseral. Jeg vokste opp i bestefars hus. Flere ganger hjalp vi ham med å hogge ved i Åseral. Å høre ham fortelle har gjort at vi har fått et nærmere forhold til historien og en større politisk bevissthet, alt på grunn av bestefars bakgrunn. Vi har nok overtatt den sterke rettferdighetssansen etter ham. For meg er bestefars historie om hvordan han overlevde fangenskapet fascinerende.

Bestefar var fornøyd med livet og satte pris på å få hjelp til ting. Når jeg hørte ham fortelle om krigen, forsto jeg allerede som barn at fangeoppholdet var en stor påkjenning for han.

Dattera mi, Kristin, er fire år. Jeg lurte på hvordan jeg skal fortelle om det som skjedde under krigen når hun blir større. En dag fikk hun øye på ei bok om de hvite bussene. Hun ble så glad da jeg fortalte at fangene fikk hjelp av sykebiler.

Jeg tror at krigsfangenskapet til min bestefar førte til at han ble strengere i oppdragelsen. Han framsto som hard og tøff i møte med andre som prøvde å rakke ned på hva han gjorde under krigen. Fra barnebarna nøt han stor respekt, og det knyttet seg glede til fortellingene hans, men også sorg over hva han hadde opplevd. Min far kunne være mild på mange områder, men sa tydelig ifra om hva som var galt. Man blir lydige og veloppdragen av det, men jeg kunne få en ordentlig støkk. Min mor solgte huset etter at min far gikk bort, og min bror Espen overtok småbruket etter

bestemor i Åseral, hvor han nå bor med familien sin. Min far skrev boka «Samhold og svik», som kom ut på Oktober forlag i 2010. Boka handler om bestefars opphold i Sachsenhausen, livet etter krigen og æresrettssaken. Han fikk mange historier av bestefar og snakket med 37 andre tidligere fanger fra Sachsenhausen.

«Det var noe som skjedde i Norge under krigen, noe grusomt»

Min far ble født i 1918 i Sør-Tyskland. Under krigen ble han sendt til Norge som soldat. Han kom via Danmark til Kristiansand og videre til Nord-Norge. Norge gjorde et veldig stort inntrykk på ham. Han omfavnet kulturen, menneskene og alt det andre nye han opplevde. Spesielt møtet med finske soldater, som kjempet sin kamp mot Sovjetunionen, ble viktig, og han fikk flere venner blant dem. Han ble også godt kjent med lokalbefolkningen og tok mange bilder – av storslått og idyllisk natur, av mennesker og hverdagsliv. Jeg har en samling på over 700 bilder fra Nord-Norge under krigen.

Fordi det var en stillingskrig, var det ikke trefninger og militære handlinger som preget oppholdet, i hvert fall slik han framstilte det seinere i livet. Og han fortalte mye om dette – det vakre og idylliske Norge, som han forelsket seg i, en kjærlighet han holdt fast ved etter at krigen var slutt og han hadde kommet tilbake fra krigsfangenskap. Det var en kjærlighet som varte livet ut. Han lengtet etter Norge, som han skulle reise tilbake til som pensjonist.

Men det rakk han aldri. Han døde, bare 62 år gammel.

Likevel var det noe som skjedde i Norge under krigen, noe grusomt, som kom til å prege ham mer enn noe annet. Noe så

sterkt at han ikke ville snakke om det. Noe som gjorde at han seinere i livet, hver gang krigen ble brakt på bane, begynte å gråte. Noe som gjorde at han ble så traumatisert at det påvirket hele vår familie, også oss fire søsknene, som aldri har opplevd krigen. Dermed ble krigen på en måte også til en del av våre liv. Jeg vet ikke hva det var, men jeg har tenkt mye på dette, og jeg tror at det kanskje har med nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms å gjøre. At han var med på å ødelegge livene til menneskene og landet han hadde blitt så glad i. Etter krigen hadde han og kamerater fra samme bataljon i Nord-Norge jevnlike treff. Jeg har hørt at de bare brøt sammen i gråt under disse møtene.

Krigen har definitivt satt sine spor i vår familie. Også min mor, født i 1922, var sterkt preget av det som skjedde i krigsårene. Hun var aktiv motstander av Hitler, og det var farlig i seg selv. Da krigen begynte, var hun forlovet. Kjæresten ble sendt i krigen og seinere drept. Han var hennes store kjærlighet, og i tillegg mistet hun sin bror. Min far traff hun først flere år etter krigen. Min mor kunne lettere snakke om det vanskelige, og det kunne også tantene mine, kvinnene i familien. Men min far stengte det inne i seg. Han – og mange i hans generasjon – valgte å bære på smerten alene og bare snakke om det gode, som om det kunne viske ut det vanskelige som hadde skjedd. Det er

Far i Lappland, 1943-44. FOTO: PRIVAT

Faren tok mer enn 700 bilder mens han var i Norge og Finland under krigen. Bildene viser en kjærlighet til natur, kultur og folk. Fra venstre: Vinterlandskap i Sør-Norge, pinsen 1943 og lafting av hus, en teknikk faren tok med seg tilbake til Tyskland etter krigen.

FOTO: PRIVAT

denne virkeligheten som gjenspeiles i bildene han tok i Norge og minnet han ville bevare – vakker natur og mennesker i hverdagslige og fredelige omgivelser. Jeg tror nok at min mor visste mer om hva som hadde skjedd med min far under krigen enn det hun fortalte oss. På sine eldre dager vendte hun stadig tilbake til disse viktige årene av livet, men hun fortalte oss aldri hele historien. Hun døde i 2002, nesten 80 år gammel.

Jeg er den yngste av fire søsken, en riktig attpåklatt. Det er 14 års aldersforskjell mellom meg og min eldste bror, og jeg var bare 13 år da min far døde. Dette har påvirket meg og forholdet mitt til min far, for han ble mildere og friere med årene, da krigen hadde kommet mer på avstand. Min eldste bror opplevde en streng far, og som sin far, snakker han lite om personlige opplevelser, men jeg vet at han

hadde krigen og virkningene av den enda tettere innpå seg. Og selv om jeg ble født 20 år etter at krigen var slutt, har den hatt betydelig innvirkning også på meg, på min personlighet og identitet, og det gjelder alle oss søsken. Det å vokse opp med krigstraumatiserte foreldrene, og med de sterke minnene om så mange døde i nær relasjon, har ført til mye tristhet og angst i familien. I dag kjenner man til at det også finnes en biologisk komponent i dette, at spor etter traumer kan nedarves gjennom DNA og vise seg for eksempel som engstelse og frykt hos etterkommere. Jeg tenker at dette kan bidra til å forklare hvorfor hendelsene under krigen har merket oss søsken så sterkt.

Samtidig har jeg personlig også arvet kjærligheten til Norge. Selv om min far aldri kom tilbake til Norge, bygde han

Faren bygde hytte i Sør-Tyskland i samme stil som dem han hadde sett og vært med på å lafte i Norge og Nord-Finland under krigen. I hytta var drømmen om Norge samlet. FOTO: PRIVAT

sitt eget lille norske drømmested i Sør-Tyskland. Han kalte det sin «norske hytte», en kopi av liknende hytter han hadde sett i Norge. Jeg vokste bokstavelig talt opp der, siden vi ofte dro dit – der hvor drømmen om Norge på en måte var samlet. Og hytta har vi fortsatt; vi kaller den ”Donatus-Hütte”, etter et slektsnavn fra farssiden av familien.

Etter at jeg i 2018 flyttet til Norge og selv forelsket meg i landet, har jeg mange ganger

lurt på om jeg bare dro dit for å fullføre min fars drøm – at det var hans prosjekt jeg forsøkte å realisere. Jeg måtte tilbake til Tyskland for å finne ut av det. Nå vet jeg at det ikke er hans drøm, men min egen, og at jeg så snart som mulig vil dra tilbake, for min egen skyld.

Jeg føler at jeg passivt har opplevd krigen, at jeg vet hva krig egentlig betyr. Når man har vokst opp med en krigstraumatisert far, vet man hva det handler om, uavhengig av

«Jeg føler at jeg passivt har opplevd krigen, at jeg vet hva krig egentlig betyr»

DATTER, 55 ÅR

hvilken side i krigen man befant seg på. Noe av det som derfor har sjokkert meg mest etter å ha flyttet til Norge, er det jeg oppfatter som en forherligelse av krigen, som er ganske utbredt, ikke minst blant ungdom. 75 år etter at krigen var slutt finnes denne merkelige fascinasjonen for det tyske krigsmaskineriet, for våpen og uniformer og krigskjøretøy fra andre verdenskrig. Da jeg under et arrangement så at folk moret seg og syntes det var fantastisk å sitte på lasteplanet til et tysk krigskjøretøy, ble jeg rystet og syntes det var kvalmende.

Det er noe av bakgrunnen for at jeg ønsker å fortelle min historie. Det handler om at krig ikke må forherliges og opphøyes, at krig er vondt, og at man også bør få vite om og forstå skjebnene og ofrene til «den andre siden». De var mennesker, alle sammen, folk fra lokalbefolkningen og soldatene. Det er først når mennesker møter hverandre at det kan skapes fred.

Den «norske hytta» i Sør-Tyskland var et fristed for familien. Her er informanten ca. fem år, 1970.

FOTO: PRIVAT

Faren min var soldat på østfronten. En vakker talemåte for at han var soldat i SS. Han var en del av det regimet som iscenesatte holocaust i Øst-Europa.

Dette fikk jeg vite ved en tilfeldighet. Da var jeg 12 år. En kamerat av meg hadde vært på politikammeret og ventet på faren sin, som jobbet der. Der hadde han sittet og bladd i forbryteralbumet som lå på kontorpulten. Da jeg møtte han senere den dagen, fortalte han meg at han hadde sett faren min i det albumet. Jeg antok at det sikkert handlet om tyvjakt på ender eller spritsmugling, alle drev jo med det. Allikevel tok jeg det opp ved middagsbordet den kvelden. Da fortalte far meg at han hadde vært soldat for tyskerne.

Siden snakket vi veldig lite om det, og de få gangene jeg spurte, fikk jeg aldri noen skikkelige svar. Jeg spurte blant annet om han hadde vært med på å avhøre fanger. Da svarte han at han ikke kunne huske. På spørsmål om han hadde tatt liv, svarte han enkelt: Nei, ikke mange. Han ga oss aldri noen ordentlige svar. Selv ikke i hans 30 sider lange forklaring til påtalemyndighetene har jeg funnet noen svar. Her kommer det blant annet frem at han holdt foredrag for RSHA, forkortelse for Reichssicherheitshauptamt, som var hovedkvarter for sikkerhetstjenesten i Tyskland på den tiden. Det står derimot

ikke hva han holdt foredrag om. Detaljene finnes ikke.

Selv om far ikke snakket noe om det selv, så forstod jeg at det var verre ting. I lengre tid lot jeg dette bare ligge. Så fikk jeg ved en anledning se mappen hans, og da dukket det opp igjen, og det ble klart for meg at han hadde gjort mye mer enn å koke surkål for sine soldatvenner.

Da krigen brøt ut, var han en del av kystartilleriet i Oslofjorden og kjempet mot tyskerne da de kom. To måneder senere meldte han seg til tjeneste for Reichskommissariat i Kristiansand. Der drev han med pressesensur. Her jobbet han, frem til Quisling kom med sitt opprop om å stå skulder ved skulder med sine tyske brødre i kampen mot England. To uker etter meldte han seg til tjeneste for SS. Han jobbet også noen måneder for Germanische Leitstelle i Oslo, kontor for propaganda og rekruttering, før han igjen gjorde tjeneste med SS i utlandet. Så han reiste en del og var nok mer innblandet enn han ville innrømme.

Politiet holdt på med etterforskning i ett år før saken kom opp. De fant nok en del, men fulgte bare opp det som kunne brukes i en norsk rettssal. Om man leser mellom linjene, finnes det veldig mye mer. Nå kan jeg fortelle relativt uanstrengt om en del av disse tingene, men det er fortsatt ting jeg

«Jeg er overrasket over at vi er så få etterkommere som beklager det foreldrene våre rotet seg bort i, eller målbevisst gikk inn i under 2. verdenskrig»

Da informanten som 12-åring ved en tilfeldighet fikk vite at faren hadde vært soldat for tyskerne under krigen, ble han skamfull. På dette bildet er han 13 år, 1954. FOTO: PRIVAT

Informanten 14 år, ca. 1955. FOTO: PRIVAT

ikke kan fortelle. Det er ikke hemmelig, for det meste av informasjonen ligger i mappen hans, men jeg makter ikke å si det.

Jeg tilhører nok den minoriteten som ikke ble plaget i oppveksten på grunn av dette. Politimesteren der jeg vokste opp understreket etter krigen at barna skulle gå fri. Så problemet mitt etter dette ligger mer på det personlige plan. Først er det denne underliggende uroen og spørsmålet

om han har gjort noe mer. Hvem var han egentlig? Så er det en lojalitetskonflikt og en ambivalens til hvordan skal jeg forholde meg til foreldrene mine når det kommer til disse tingene. Og hvor mye skal jeg egentlig grave? Skal jeg prøve å få dem til å snakke om det som skjedde?

Mye har jeg nok fortrengt. Jeg har sett bilder av min far fra årene etter krigen, da han satt i fengsel. Blant annet var han

«Det ble klart for meg at han
hadde gjort mye mer enn å koke surkål
for sine soldatvenner»

SØNN, 79 ÅR

hjemme på permisjon i forbindelse med en 17. mai-feiring en gang. Denne helgen har jeg ingen minner fra, selv om jeg vet jeg var der. Jeg husker masse fra den tiden, men ikke denne helgen. Det er helt borte.

Min umiddelbare reaksjon etter at jeg fikk vite at faren min hadde vært soldat for tyskerne, var skam. Det var forferdelig. Vennene mine hadde fedre som hadde vært i

polititroppene og motstandsbevegelsen. En av dem hadde til og med vært i syv ulike fangeleirer i Europa. Faren min hadde kjempet ved østfronten. Jeg turte ikke snakke om det. Når noen begynte å snakke om krigen, ble jeg stille. Alle kunne snakke om hva deres fedre hadde gjort, men ikke jeg. Så jeg var et stille barn. Senere gikk denne skammen over i uro og usikkerhet. Ville det dukke opp noe nytt?

Da jeg var i midten av 20-årene, fikk jeg vite at farmor hadde vært medlem av NS. Dette var rundt ett år før hun døde. På en måte var det verre å få denne beskjeden, i hvert fall var det annerledes enn da jeg fikk vite at min far hadde vært i SS. Jeg har jo ikke minner om far fra tiden før jeg fylte åtte år. Farmor, derimot, hadde jeg et veldig godt forhold til. Da jeg fikk vite at hun hadde vært i NS, var det som om barndomsminnene ble besudlet.

Skammen jeg en gang følte, kjenner jeg ikke lenger på, men ubehaget er der fortsatt. Selv om jeg har snakket mye om dette, også i avisen, er det fortsatt en del ting jeg ikke vil snakke om. Jeg føler at det jeg forteller, også sier noe om meg. Det kan være med på å definere meg. Det vil jeg skåne meg for. Det samme gjorde nok faren min. Han tiet ikke for å skåne familien, men for å skåne seg selv. Jeg husker jeg sa til han at du er en del av historien. Det som har kommet ut hittil om SS, det stemmer ikke, og du har et ansvar for å fortelle. Han bare trakk på skuldrene. Han ville aldri gå inn på ideologi og hva han stod for. Han fortalte aldri hvorfor han hadde tatt de valgene han hadde tatt.

Dette har opptatt mye av livet mitt. Ikke så mye at det har gått utover jobb, men sosiale relasjoner har nok merket det. Jeg har offentlig gitt uttrykk for en overraskelse over at vi er så få etterkommere som beklager det foreldrene våre rotet seg bort i, eller målbevisst gikk inn i under 2. verdenskrig.

*Portrett av informanten, 7 år, 1948:
«Alle kunne snakke om hva deres fedre hadde
gjort, men ikke jeg. Så jeg var et stille barn».*

FOTO: PRIVAT

Det er det blitt mye bråk av. Min bror sa til meg en gang at vi må tilgi far, for da lever vi bedre. Men kan vi det? Tilgir vi han, tilgir vi også SS. Vi kan ikke tilgi det han har vært med på. Vi kan ikke tilgi ting vi ikke kjenner. Men snakke om det, det kan vi, og bør vi. I taxien til en jeg kjenner henger det et skilt. På det står det «Snakk Dem frisk». Faren hans var i førergarden til Quisling. Dette er vi skjönt enige om: Det hjelper å snakke om disse tingene.

«Hvordan kan man bearbeide noe hvis man ikke vet hva det egentlig handler om? Det er umulig»

Min far var sjøkaptein og løytnant i forsvaret. I aprildagene 1940 var han med og forsvarte Odderøya. I 1943 ble han fengslet av tyskerne og sendt til Polen. Da han vendte hjem til Norge etter krigen, ble han dømt som landssviker og sendt i nytt fangenskap. Dette snakket vi aldri om.

Jeg hadde ingen far i min tidlige barndom. Det vil si, jeg hadde en far, men han bodde ikke hjemme. Far var på sjøen, ble jeg fortalt. Av og til kom det pakker fra ham. Flotte utskårede båter, med mast og tauverk. Det var båter han hadde laget på sjøen, tenkte vi.

Da jeg begynte på skolen, var det fortsatt ingen far hjemme. Det er fra denne perioden jeg har det første minnet om at noe ikke var som det skulle. En venninne av meg sa – vi hadde vel vært litt uvenner – men i hvert fall sa hun at min far satt i fengsel. Jeg husker at jeg ble helt lamslått. Jeg løp hjem til mor og fortalte hva venninnen min hadde sagt og spurte om det var sant. Det rare er at jeg ikke kan huske hva min mor svarte. Jeg husker ikke om hun sa at det var sant, eller om hun fortsatte med historien om at han var på sjøen. Antagelig har jeg ubevisst skjønt at dette var noe vi ikke skulle vite og ikke snakke om, og så ble det fortrengt.

Da jeg gikk i andre eller tredje klasse, kom far tilbake. Det ble ikke fortalt hvor han

hadde vært, og jeg og min bror snakket heller ikke om det. Det var jo ingenting å snakke om. Vi trodde han kom hjem fra sjøen.

Den neste gangen jeg husker at noe ikke var som det skulle, var mange år senere. Det var i en tale, som min onkel holdt i bryllupet mitt. I talen kom det frem at min far hadde sittet i fengsel, også etter krigen. Jeg husker jeg spurte min mann om han visste noe om dette, og det gjorde han faktisk. Han fortalte at hans tante hadde fortalt noe om dette til hans foreldre, men at heller ikke han kjente til detaljene. Så folk rundt meg visste noe, men de sa det ikke til meg.

Den dagen jeg fant ut hva det dreide seg om, hadde jeg fått en telefon fra min fetter. Dette skjedde en gang på 90-tallet. Han fortalte om en artikkel i avisen som beskrev min far som tysk spion. Igjen følte jeg på sjokket. Hva var nå dette for noe? Jeg visste jo ingen ting. Etter et par dager kontaktet jeg artikkelforfatteren og forklarte at jeg gjerne ville møte vedkommende. Vi møttes på et hotell i Oslo. Der ble jeg fortalt at min far ble dømt som landssviker etter krigen, fordi han skulle ha jobbet som spion for tyskerne. Dette var første gang jeg hørte den historien. Det var første gang jeg fikk vite hvorfor min far ikke hadde bodd hjemme i min tidlige barndom. Da jeg fikk vite alt dette, hadde jeg fylt 50 år. Det var forferdelig vondt.

Krigen er over, og tyske soldater forlater Norge. Mandal, sommeren 1945.

Illustrasjonsfoto, som ikke er knyttet til personene som beskrives i historien.

FOTO: DAGFINN PETTERSEN/

VEST-AGDER-MUSEET/AGDERBILDER

Jeg har diskutert med min bror hvorfor vi aldri har snakket noe om dette. Hvorfor har vi ikke kommet til bunns i denne saken? Hvorfor har vi aldri klart å få verken mor eller far til å si noe? For artikkelforfatteren var jo det som stod i artikkelen sannheten, men for meg hadde far vært på sjøen.

Å skulle godta det som ble presentert i artikkelen som en sannhet, var helt grusomt. Det vekket så mange følelser. Jeg var sint og forvirret. Samtidig var jeg flau og skamfull over å ha en far som kunne gjøre noe sånt. Jeg fikk også et behov for å undersøke denne historien selv. Jeg reiste til arkivet og fikk se mappen hans. I mappen lå også dommen. Her står det at han ble dømt for å ha angitt tre personer fra en organisasjon som hjalp flyktninger over til England. Far skal ha hevdet at han ikke hadde til hensikt å angi noen, men at planen

hele tiden hadde vært å rømme til England. Han ble ikke trodd og ble dømt til flere år i fengsel. Historien ble nå, kanskje for første gang, bekreftet. Den ble på et vis sann. Det var forferdelig.

Hvordan kan man bearbeide noe, hvis man ikke vet hva det egentlig handler om? Det er umulig. For meg har dette vært en hemmelighet, og det er det til en viss grad enda. Jeg har fortsatt ikke turt å snakke om det med andre i familien. De to sterkeste følelsene oppi alt dette har vært skyld og usikkerhet. Jeg føler skyld for at jeg ikke har kommet til bunns i det. Jeg konfronterte aldri verken mor eller far. Mor hadde det tøft da hun levde. Vi var tre søsken, og den ene av oss trengte ekstra hjelp. Dette falt på mor. Hun var syk selv også. Hun hadde en type astma som gjorde at hun kunne få sterke pustevansker hvis noe ble strevsomt. Det var nok derfor jeg ikke ville bry henne med dette.

At jeg ikke konfronterte far, var nok fordi jeg aldri utviklet noe fortrolig forhold til han. Men jeg føler allikevel at han skyldte meg en forklaring, det gjorde de begge. Men jeg ba altså aldri om noen, og det er her skyldfølelsen ligger. Det er akkurat som det er min skyld at vi aldri kommer videre.

Usikkerheten kommer av flere ting. Før jeg fikk vite hva som hadde skjedd, følte jeg ofte at folk visste mer enn meg. Venninnen min på skolen, svigerforeldre, onkel og øvrig slekt. Alle visste de noe som jeg ikke visste. Det gjorde meg usikker. Nå er dette

snudd litt på hodet. Nå føler jeg at jeg ikke presenterer den ordentlige meg, hvis de rundt meg ikke kjenner hele min bakgrunn, altså historien om min far. I tillegg er jeg fortsatt redd for at det plutselig skal dukke opp flere hemmeligheter.

Dette er selvfølgelig ikke tanker jeg går og tenker på hele tiden. Det går i bølger. De kommer når saken blir tatt opp, eller når jeg hører liknende historier. Min bror ble blant annet kontaktet av en jurist, som mente at far var feilaktig dømt. Da kom følelsene igjen. Det ga oss et håp om at dette bare hadde vært en stor misforståelse, men så kom man ingen vei med den saken. Det ble bare til at man rørte ved såret.

Jeg får liksom aldri lagt saken helt til ro. Det som står i domspapirene kan jeg nok lære meg å leve med, men i artikkelen blir hans rolle så mye større og hans deltagelse mer forsettlig. Det at det hersker tvil om hva som er sant, gjør at det blir så vanskelig å forholde seg til, forsone seg med det og tilgi. Men kan jeg egentlig tilgi? Skyld, tilgivelse og forsoning, det er vanskelige begreper, men han var min far, og han var en snill mann. Jeg prøver å si til meg selv at sånn er det, dette må jeg bare leve med. Av og til gråter jeg, og av og til går det helt greit. Det er en sorg som man må leve med, som alle andre sorger.

Denne historien setter jo ting i perspektiv, for min del i hvert fall. Jeg føler jeg har lettere for å forstå andre personer som har vært i eller er i liknende situasjoner. For

«Da jeg fikk vite alt dette, hadde jeg fylt 50 år. Det var forferdelig vondt»

DATTER, 79 ÅR

meg er det avgjørende at jeg klarer å forsone meg med denne historien. Skal jeg klare å leve med den, blir jeg nødt til det. Å fortelle blir et ledd i denne prosessen. Jeg trenger å åpne litt opp på hemmelighetene. Jeg vil at de etter meg skal vite hva det handler om, slik at de slipper å gå rundt og lure og bli

engstelige. Jeg har bestemt meg for å fortelle historien til mine barnebarn. Det tror jeg kan bidra til at også andre ting som føles vanskelige, blir lettere å snakke om. Jeg vil at de skal se at mormor kan snakke om ting, selv om det gjør henne lei seg. Det er en styrke i det.

JAN JØRG TOMSTAD, SØNN, 68 ÅR

**«Far var villig til å ofre
sitt liv og sin fremtid
i kampen for å oppnå
den frihet vi har i dag»**

Jeg er født i 1953 og vokste opp på gården Helle utenfor Flekkefjord. Min far er motstandsmann og dobbeltspiller Gunvald Tomstad. I 1940 var han typograf i lokalavisen Agder og drev ved siden av en gård, med melkekyr og fruktdyrking.

Da 2. verdenskrig brøt ut, ble min far som 22-åring med i en britisk motstands- og etterretningsgruppe som opererte i Norge. Gruppen samlet inn og telegraferte meldinger til London, om tyske krigsskip, troppeforflytninger, utbygging av flyplasser og festninger og så videre. For å dekke over virksomheten med en illegal radiosender som var gjemt på loftet, ble min far medlem av fiendens organisasjon, Nasjonal Samling. I januar 1943 ble motstandsgruppen han arbeidet i, avslørt av Gestapo, og far måtte flykte til England. Foruten å drive med farefulle radiosendinger til England og etterretning blant den tyske fienden, var han også med på utgivelse av den illegale avisen "Kongsposten".

Under krigen måtte far hele tiden være klar til å parere enhver farlig situasjon. Han måtte alltid ha klart et svar eller forklaring til spørsmål eller situasjoner som kunne oppstå. Han ble en betrodd mann hos fienden. Gestapo og nazilederne søkte råd hos ham. Det aldri å vite når de kunne slå til og avsløre ham, var som å leve i et bur med farlige giftslanger.

Da han i 1943 fikk militær skolering i England, innså den militære ledelsen i London at helsen hans var for redusert til at det var forsvarlig å slippe ham ut i fallskjerm over Norge, for å drive videre motstandsarbeid.

Krigen satte sine spor i kroppen til far. Den ene foten sviktet etter en motorsykkelulykke i 1942. Den arrangerte han selv, for å unngå å måtte kjempe for tyskerne på Østfronten. Skaden i foten ble også et handikap i et travelt og tungt gårdsarbeid. Men den største smerten kom i årene etter krigen. Spenningen etter å ha levd med krigens dobbeltspill ville ikke slippe taket i kroppen til far. Han ble lett skremt av brå lyder og bevegelser, og søvnen ble dårligere. Om morgenen kunne han være gjennomvåt av svette etter mareritt om natta. Som så mange andre krigsinvalidere, med dårlige nerver og redusert helse, ble alkoholen en form for selvmedisinering. Far tålte svært lite alkohol, fordi han hadde operert bort store deler av magesekken.

Som 40-åring så han ut som en olding og var mentalt og fysisk redusert. Da legene på Rikshospitalet i 1963 kartla hans grad av krigsinvaliditet, sa overlegen at hvert år under krigen hadde kostet ham fem år i virkeligheten. Men når far hadde det bra, da var tilværelsen god. Jeg husker en gang skolekringkastingen i radioen siterte et

*Jan Jørg sammen med mor, far og nabo i hagen på Helle i Flekkefjord, ca. 1955. Faren bærer hærens offisersuniform med løytnants grad, og med Kompani Linge skuldermerker. Han er hjemme etter et militært oppdrag.
FOTO: PRIVAT*

utdrag av den illegale avisen ”Kongsposten”, som de mente var en av de beste illegale avisene som ble utgitt i Norge under krigen. Da minnes jeg at far smilte.

Far var en god formidler, og jeg likte å sitte på fanget hans og høre ham fortelle. Han lærte meg om interessant teknikk, om motorer og dampmaskiner. Det er gode minner å ha etter ham. På 1950- og 60-tallet hadde vi mye besøk av journalister og bekjente av ham fra krigen. Jeg likte å være til stede når de pratet om krigens hendelser. Som barn forsto jeg ikke alltid krigens historier, men jeg forsto at de var ekstraordinære. Min barndom var kanskje litt annerledes enn de fleste, og jeg ble tidlig bevisst hvem min far var. Mange sa, ”Så heldig du er!” De visste ikke hvor strevsomt det var hjemme.

Far tålte ikke uro og bråk. Vi barna måtte gå på tærne for ikke å lage støy. Jeg husker en gang at jeg gjemte meg bak en dør og sa ”Bø!” til far. Det var som å dolke ham, han ble helt satt ut. Han ble ikke sint, han hadde nok med å samle kreftene igjen. I over to år hadde han levd med konstant spenning og redsel under krigen, og ved brå bevegelser kunne han ”sitte som klistret under taket”. Ved de minste ulyder og raske bevegelser på gården, kunne han spørre: ”Hva var det?” Han var som en spent fjær, men snill og mild av natur.

En julaften hadde mine søstre fått to livaktige dukker fra Amerika, og stolte plasserte de dukkene i sofaen. Plutselig

reagerte far voldsomt og bad dem fjerne dukkene straks. I etterkant forklarte han situasjonen med at han hadde vært med på å rydde et bombet barnehjem i London. Minnet om dette skapte en kraftig reaksjon hos ham.

Når vi var ute og reiste, måtte jeg alltid passe på at far ikke fikk i seg alkohol. For hvis han drakk, så gikk det galt, og alt kollapset. Hvis vi på gården ikke hadde sett far på en halvtime, måtte jeg lete etter ham. Mor minnet meg og mine søstre på: ”Vi må kanskje regne med å finne ham død.” Gården og løa hadde mange rom, og det var mange steder han kunne bli borte. Huset var også fullt av våpen og ammunisjon. Han sa til mor en gang ”Om det smeller, må du ikke være redd for hva som har skjedd.”

Jeg likte å prate med far når han var god. Han fulgte daglig med i flere aviser og var opptatt av det som hendte i tiden. Han hadde mye teknisk kunnskap, og han hadde mange ideer og planer som han likte å prate om med folk. Men jeg savnet en far som var med på mine ting. Andre fedre var med på skolen eller felles turer, men han hadde nok med seg selv og sine lidelser. Fra 9-10 årsalderen måtte jeg være hans hjelper. Mitt forhold til ham var tosidig. På den ene siden var jeg stolt av ham, men når han drakk mye og ikke var særlig presentabel, da var det trist. Jeg kan enda føle smerten og skammen, og hvor nedverdiggende det var når han var full.

I 1965 kom boken ”Det største spillet”. Det er en beretning om motstandskamp. En

På 1950- og 60-tallet hadde familien ofte besøk av journalister som ville skrive om Gunvald Tomstads opplevelser under krigen. Her er Jan Jørg sammen med faren, som viser fram en britisk radiosender fra krigen.

*FOTO: GUNNAR HAUGAN,
ARBEIDERBLADET/PRIVAT, 1965*

dag jeg gikk sammen med far på gaten i Flekkefjord, kom en mann bort til ham og tok ham i hånden. Han unnskyldte seg for at han hadde beskyldt far for å være nazist. Jeg tror at boka får ungdom til å forstå hva krigen har kostet av innsats, og hvor villige de var under krigen til å ofre sine liv og sin fremtid for den friheten vi har i dag.

12. mai 1970 døde far. Jeg var 16 år og husker hvert minutt av dagen. Det var en vakker vårdag med knallblå himmel, og bjørka var nyutsprungen. Bare min eldste søster med familie og jeg var hjemme. Mor var i Kristiansand og pleide et sykt familiemedlem. Kvelden før var jeg innom far med noen tabletter. Han klarte ikke å sove. Jeg husker at jeg gråt etterpå og følte at nå gikk det mot slutten. Jeg tok avskjed, og neste morgen var far død. Jeg følte en lettelse, for det var enden på en lang lidelse.

Den smerten barn av krigsdeltakere må være med og ta del i, er viktig å få frem. Et familiemedlem siterte far en gang med følgende: ”Den prisen som freden har kostet, må generasjoner være med og betale i form av nedarvet angst og uro”. Det hadde han rett i.

Fars medlemskap i nazipartiet under krigen var godkjent av den militære ledelsen i England. Dokumentasjon på dette ble oppbevart på Slottet etter krigen. Den fikk vi tilsendt. Da mor og far var på hærens uke i Vigelandsparken i Oslo i 1965, gikk kong Olav bort fra «den røde løperen» for å hilse på far. Det var ikke vanlig at kongen gjorde det. Det har rørt meg. Kongen var informert om fars alkohol- og helseproblemer. På fars 50-årsdag kom et gratulasjonstelegram signert ”Olav”. Far satte pris på den hilsenen.

Han fikk mange blomster på bursdagen sin, og jeg lurte på hvorfor. Han sa bare ”Alle vet at jeg aldri fyller 60 år”. Far visste at livet

«Den smerten barn av krigsdeltakere må være med og ta del i, er viktig å få frem»

JAN JØRG TOMSTAD, SØNN, 68 ÅR

ville bli kort, og det var realiteten. Da han døde halvannet år senere, lå det en stor hvit blomsterkrans på kista, en siste hilsen fra kong Olav.

Minnestøtten til far i Flekkefjord er laget av Per Palle Storm. Planen var at det skulle være en byste. Men mor ”orket ikke å se hodet til mannen sin på en stake”, og da ble det et relieff.

Da jeg som 18-åring flyttet hjemmefra, ble det først fem år med utdannelse og tjeneste i forsvaret. Etterpå ble det ingeniør- og medieutdannelse. Jeg har jobbet 40 år i NRK og har reist mye utenriks. Kanskje har jeg arvet fars interesse for utfordrende oppgaver. Jeg har savnet hans nærvær, og har misunt vennene mine, som kunne ringe en far når de trengte noe hjelp. Jeg måtte gjøre mine erfaringer selv og hadde ikke noen jeg kunne hente den kunnskapen fra.

Jeg er blitt selvstendig av det og har prøvd å gi mine erfaringer videre til mine to sønner.

I media har det vært skrevet at ”Gunvald døde som en bitter person”. Men han var ikke bitter. Han var takknemlig for den innsatsen han hadde gjort, og for den friheten han var med på å skape, den friheten vi har i dag. Dette gjentok han, og han angret aldri.

Når hobbyhistorikere skrev om hans krigsinnsats ut fra deres egne oppfatninger og beskrev han som selvsentret, ble far på den måten nedverdiget og skjendet i media. Det er sårende for oss. De ser ikke hvor mye han ofret. Far ofret alt, og han var villig til å ofre sitt eget liv.

Min mor, som selv var aktivt med i motstandskampen under krigen, følte seg dolket i ryggen av folk som skrev at Gunvald

Minnestøtten for Gunvald Tomstad ved Flekkefjord kirke er laget av Per Palle Storm. Planen var at det skulle være en byste, men «mor orket ikke å se hodet til mannen sin på en stake, og da ble det et relieff.» FOTO: JAN JØRG TOMSTAD

Tomstad var en ”krigshistorisk bløff”. Hun sa at de beskrev en helt annen person enn den hun hadde vært gift med i 25 år. Hun var forsiktig i uttalelsene og brukte ikke store ord.

Et par historiefortellere i Norge greide det nazistene ikke greide, å dolke henne i ryggen.

Jeg mener det er galt når de sier at han satte seg selv i sentrum av fortellingene. Far

var opptatt av å fortelle hvilken innsats de utførte, de han var sammen med i motstandskampen under krigen. Vi har lidd mye av sjikanerende medieoppslag, og mor fikk nedsatt livskvalitet i sine siste leveår grunnet det. Dette preger fortsatt mitt liv i dag.

Familien er stolt av fars frihetskamp, samtidig har vi måttet kjempe for å få frem hans historie i et riktig perspektiv.

«Jeg skulle gjerne visst mer om hva familien gjorde under krigen, men vi snakket ikke om det»

Jeg tok kontakt av tre grunner, fordi jeg har et brev som min far skrev til min mor fra Møllergata 19, ei dagbok etter min bestemor som flyktet ut på landet 9. april, og fordi min onkel og tante flyktet til Sverige under krigen. Min far ble arrestert i midten av juli 1943 og ble løslatt i slutten av august 1943. Han ble plassert på Møllergata 19 i Oslo, der motstandere av det tyske regimet ble satt i varetekt under krigen. Brevet far skrev til mor er ganske nøytralt. Far forteller at han savnet mor og sånt, og han spurte hvordan ungene hadde det. Brevet er gjennomlest og godkjent av sikkerhetspolitiet med stempel.

Bestemor, min farmor, flyktet med bil til Ringsaker 9. april 1940. Hun var der et par måneder, tror jeg. Vi har ei dagbok på 35 sider etter henne fra denne tida. Dagboka hennes dukket opp for 10 år siden. Jeg har en slektning som driver med slektsgranskning, og han hadde fått tak i den og kopiert den opp til familien. Dagboka er litt artig, for der har hun skrevet ganske mye om det som hendte disse dagene i april. Bestemor døde i 1945, så jeg husker henne nesten ikke.

Tante og onkel, min fars bror, måtte flykte til Sverige under krigen. Jeg vet ikke hvorfor de måtte reise. Vi har bare noen løse notater om denne tida. Min kusine mener de ikke hadde noen opplevelser som var verdt å snakke om. Det ble aldri snakket noe om

tida i Sverige, akkurat som det aldri ble snakket noe om at far ble fengslet, i alle fall ikke så lenge far og mor levde.

Far fortalte aldri om at han hadde blitt arrestert eller det han hadde opplevd. Jeg fikk ikke vite om det før jeg ryddet etter faren min. Han døde på 90-tallet. Det var jo et lite sjokk å få vite at far hadde sittet på Møllergata 19. Det hadde tydeligvis hendt ganske sterke ting den gangen.

I min oppvekst snakket vi ikke om det som hendte under krigen i familien. Ingen av foreldrene mine fortalte noe til oss barna, og vi spurte ikke heller. Men de var negative til tyskerne, det vil si de tyske nazistene, etter krigen. Mor var veldig tyskerfiendtlig, så vi fikk ikke lov til å spørre om det som hendte under krigen. Mor hadde hele tiden et stort tyskerhat, eller nazisthat, det er jo viktig å skille mellom tyskerne og nazistene, synes jeg. Hun hadde dette tyskerhatet hele tiden og snakket mye om hvor fæle tyskerne var. Men vi snakket i familien om en fjernere slektning, Gregers Gram, som var en kjent motstandsmann og som ble drept under krigen. Med familien i ettertid har det jo egentlig ikke hendt noe, opplevelsene under krigen har ikke hatt noe å si for vår familie.

Jeg har generelt vært interessert i krigen, særlig gjennom førstegangstjenesten og vært opptatt av hvor viktig det er å ha fred

Møllergata 19 sett fra Folketeaterbygningen i 1930-årene. Bak politistasjonen sees fengselsbygningen ved Grubbegata. Illustrasjonsfoto. FOTO: J. H. K ENHOLDT A/S / OSLO BYARKIV / CREATIVE COMMONS

og frihet. Krigen har alltid interessert meg, hvorfor det skjedde, hva som skjedde og tiden etterpå, og særlig når familien min har vært såpass involvert. Mange familier ble jo involvert på godt og vondt.

Jeg skulle gjerne visst mer om hva familien min gjorde. Men vi snakket ikke om det,

ikke om hva far hadde opplevd, eller hva tanten og onkelen min hadde opplevd. Ingen i familien vil si noe i dag heller.

Jeg skulle gjerne visst hvorfor far ble fengslet, men det f r jeg vel aldri vite. Det er jo langt tilbake i tid.

«Mor var veldig tyskerfiendtlig, så vi fikk ikke lov til   spørre om det som hendte under krigen»

S NN, 77  R

«Lite er blitt skrevet om livet på Borhaug under krigen. Vi bodde jo i en festning, tett på tyskerne»

Jeg ble født i 1933 og var sju år da krigen startet. Da krigen sluttet, var jeg ti år. I 1995 skrev jeg boka «Barndomsår under en fremmed makt 1940 – 1945». Boka er basert på minner fra barndommen min på Borhaug på Lista. Den ble trykket i 1150 eksemplarer og ble fort utsolgt. Jeg har pratet med barna mine om krigen. Boka skrev jeg først og fremst for dem. Altfor lite er blitt skrevet fra Borhaug under krigen. Vi bodde jo i en festning, tett på tyskerne. Det var bare fremmede folk på Borhaug, det var russere og tyskere og nordmenn som jobbet for tyskerne. Nå er det nesten ingen igjen som kan fortelle hvordan det var å leve der under krigen.

Hele Borhaug ble evakuert under krigen. Nesten alle familiene der måtte flytte fra stedet. Fordi mor drev postkontoret, fikk vi bli boende i bygda. Vi måtte flytte ut fra huset vårt og inn i huset der postkontoret lå. Vi bodde der i tre-fire år. Det var masse å gjøre på postkontoret under krigen. Mor måtte ansette en person, og i perioder måtte vi bo i andre etasje, fordi stua vår ble brukt til pakker og post. Det var mest norske kunder, det var nordmenn som jobbet i norske firmaer for tyskerne. De flyttet inn i bolighus som ble ledige etter evakueringa. Far hadde et bakeri før krigen, men tyskerne kom og tok husene. Under krigen drev han gården og hjalp mor på postkontoret. Tyskerne bygde flyplass

og bunkere på vår eiendom og gjerdet den inne med piggtråd, slik at det var vanskelig å drive gårdsdrift.

Vi visste hvem som var tyskervennlige, men jeg vil ikke nevne navn. Det gjaldt ikke så mange. Det var jo noen kvinner også. Vi kalte dem tyskertøser, og de jobbet for tyskerne. Men svært få var fra Lista, kvinnene var gjerne fra andre steder i landet.

Det var en spennende barndom, jeg husker fortsatt mye av det som skjedde oss da vi var barn. Vi levde tett på tyskerne, og vi barna lærte oss tysk. Jeg likte å vandre rundt og opplevde mye. Jeg husker ikke noe vondt om tyskerne. Vi barna var inn og ut hos dem. Vi var med og sveive på kanonene sammen med tyskerne også. Da jeg var i militæret, kunne jeg mer om kanonene enn han som skulle lære oss opp. Vi syntes ikke tyskerne var så galne. Vi var ikke akkurat venner med dem, men jeg har ikke noe vondt å si om dem. Tyskerne bygde jernbane til Hassel. Vi satt på med toget til Tjørveneset. Vi fikk sukker og sjokolade av dem, det var stas. Etter krigen, da engelskmennene kom, fikk vi ikke lov til noen ting.

Skolen, som hadde hatt 130 elever før krigsutbruddet, hadde bare seks elever igjen, fordi folk måtte flytte fra Borhaug.

*Fra byggingen av Lundebanen på Lista.
Denne smalsporede jernbanen ble bygget for
å transportere forsyninger og byggematerialer
fra havna i Lundevågen til tyske byggeplasser
på Lista. Foruten flyplassen var batteriene i
Marka og på Tjørveneset de største anleggene.
Jernbanen hadde flere sidespor, blant annet
til sandvaskeriet på Nesheim og steinbruddet
i Mabergåsen. Illustrasjonsfoto, som ikke er
knyttet til personene som beskrives i historien.
FOTO: LISTA MUSEUM*

Vi fikk vite at vi skulle gå på skole på Hassel, men vi hadde hjemmeskole en lang periode. Om høsten fikk vi endelig begynne på skole igjen, men det var langt å gå. Området vi bodde på, var lukket, og for å komme hjem til Borhaug måtte vi gå gjennom kontrollposter på Bausje og Hassel. En gang var det noen nye, unge vakter som ikke kjente oss og ikke ville slippe oss inn. De trodde vi var sendt av sabotører og ringte en offiser. Han kjente oss og kjørte oss hjem i sidevogna på motorsykkelen sin.

En dag, på vei hjem fra skolen, fikk vi se tre militærbåter ankret opp utenfor moloen. Dette var da krigen var slutt. Vi var to gutter og to jenter som rodde ut til båtene. Der ble vi tatt godt imot av

engelskmennene. De turte ikke å komme inn i havna på grunn av minene, men da de fikk se en stor båt som dro ut og inn av havna, tok de sjansen og gikk inn til brygga. Brygga ble full av folk. Far foreslo at vi skulle syng «Gud signe vårt dyre fedreland», og alle sang. De engelske og tyske offiserene sang også. Det syntes jeg var veldig rart, at engelskmennene og tyskerne kunne være venner. Jeg trodde de skulle skyte hverandre.

Men det var vanskelige opplevelser også. Vi ble utsatt for bombing. Far og jeg var akkurat kommet hjem og sto på trappa. Jeg ble sendt ned trappa, min far ble sendt inn i gangen, og nabohuset ble bombet. Naboen vår, Oliver Larsen, ble drept. Det gjorde veldig inntrykk på meg. To ganger under krigen ble engelske fly skutt ned. Broren min så fire fly bli skutt ned en gang. En annen gang var vi rett under en luftkamp, det drysset splinter ned over oss fra lufta. Stranda var forbudt område. Vi fikk ikke lov av de voksne til å gå der, fordi tyskerne kunne skyte oss. Tyskerne la miner på stranda etter tegninger. Vi så hvor de la dem, og fordi vi visste hvor de var, var vi ikke redde, så vi gikk ned i minefeltet likevel. En gang så vi fem døde russere på stranda. Jeg turte ikke si det hjemme.

Det var så mye som drev i land fra båten Lindesnes, som gikk ned utenfor Lista. Jeg husker vi gikk på stranda og samlet ting, og der lå de. En annen gang fant vi en død mann på stranda. Det var lik som var drevet i land fra skip. På en holme fant vi

også noen. I dag er det merkelig å tenke på at vi tålte å se sånt.

Etter krigen, og etter at stranda var ryddet for miner, gikk to kamerater på en mine. Jeg glemmer ikke den røykdotten som sto opp. De gikk utenfor stiene og fikk skutt beina i stykker. De lå lenge på sykehus. Det var et under at det gikk bra med dem. Etter krigen samlet vi ammunisjon fra tyskerne og gjemte i bunkersene. En gang skjøt vi opp en rakett, et sånt nødbluss, så skipene som kjørte konvoi forbi Lista, stoppet opp. De skjønte ikke hva det var og varslet politiet. Politiet fant oss og tok fra oss all ammunisjonen. Jeg har lest om dette i avisen senere.

Jeg husker ikke noe vondt om tyskerne, og jeg har ikke hatt noen problemer med opplevelsene i ettertid. Men vi så hvordan tyskerne behandlet russerne, og det var grusomt mange ganger. En gang ble en russer straffet. Han krøp under gjerdet og tok noen neper som en bonde hadde tatt opp. Vi hørte skuddet da russeren ble skutt. Liket ble liggende i fire dager til skrekk og advarsel. Men tyskerne var ikke bare stygge med dem. Jeg husker jeg ga mat til noen av russerne. Det var mat jeg hadde fått av tyskerne. Jeg la maten i ei hummerkiste. Russerne visste det og hentet den der senere. En av de tyske vaktene så hva jeg gjorde. Han rufset meg litt i håret og kalte meg «ein gutes Kind».

Ingen av tyskerne som var på Borhaug ønsket å være der. På slutten av krigen ble

«Jeg husker ikke noe vondt om tyskerne. Vi barna var inn og ut hos dem»

OLAF, 87 ÅR

de fleste unge tyskerne sendt til fronten andre steder, det var bare de eldste soldatene igjen. Jeg har ikke møtt noen av dem senere, ingen har kommet tilbake. Jeg synes det er litt rart.

Etter krigen dro vi ungene hjem ting vi fant etter tyskerne. De voksne visste ikke om det, jeg gjemte det i potetkjelleren. Jeg ble tatt, og en engelskmann på flystasjonen sa til meg at du har tatt så mye at vi kan ta fra faren din huset og gården. Jeg ble jo redd og viste dem alt jeg hadde. Engelskmennene brant mye av det. Hadde vi spart det, kunne vi hatt et fint museum

her på Lista. De fleste flyttet hjem igjen til Borhaug etter krigen. Etter krigen måtte vi barna fortelle hva tyskerne sa, vi snakket jo tysk.

Det var mange fra Lista som ble værende i Amerika under krigen. Etter krigen kom mange fra Lista hjem igjen. Hele sommeren var det folk her. Det var en rar tid. Folk kom hjem og pusset opp husene. De som kom hjem fra Amerika hadde jo penger. Vi ble også boende på Borhaug etter krigen, på grunn av postkontoret. Mor drev postkontoret til 70-tallet, da hun ble pensjonist.

**«Hva er det som gjør
at en far ikke engang
ønsker å få kista
med sin sønn tilbake?»»**

LISE GUNN ESKELAND, GRANDNIESE, 55 ÅR

Det har alltid ligget et slør av hemmelighet over historien om min grandonkel i vår familie.

Han var 20 år da krigen i Norge brøt ut og hadde en stilling i et firma som utførte byggearbeider for Wehrmacht. Etter hvert ble han avslørt som en viktig brikke i en større bedragerisak i firmaet, og etter en rettssak med over 30 involverte i desember 1942, ble han dømt i krigsretten for svindel og underslag. Om det var for egen vinnings skyld eller en bevisst handling mot den tyske okkupasjonsmakten, vites ikke. Etter fengselsopphold i Arendal og på Akershus, ble han sendt til Tyskland for å sone der. Han ble etter hvert overført til et nytt soningssted i Belgia, hvor han pådro seg alvorlig brysthinnebetennelse. Da krigen var slutt, skulle han bli med de hvite bussene hjem til Norge, men fordi han var så syk og svak, ble han lagt inn på et sykehus i Danmark.

Der endte livet til min grandonkel. Han ble bare 25 år og hadde ingen egen familie og etterkommere. Hans far ble spurt om han ønsket kista tilbake til Norge, men avslø dette. Min grandonkel ble begravet på en kirkegård for krigshelter i Danmark, uten sine nærmeste hos seg.

I løpet av tiden i fengsel i Norge, på kontinentet og på sykehuset i Danmark, skrev han flere brev hjem til slektninger og

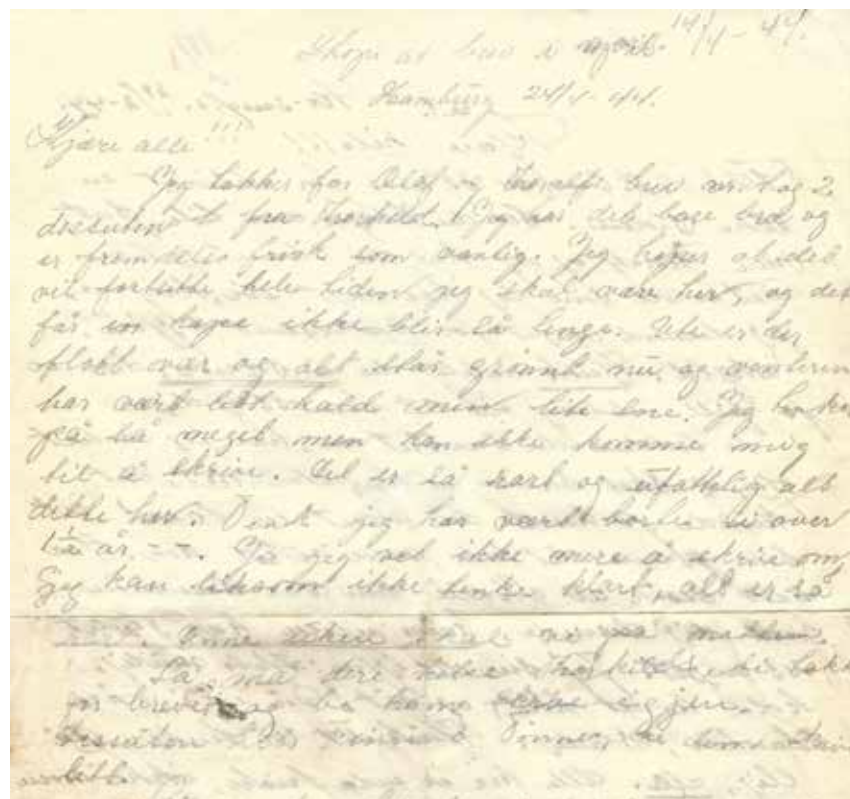
venner i Norge, blant annet til sine to brødre. Det framgår av brevene hans at han ønsket kontakt med sin far, min oldefar, men han opplevde at faren ikke ville vite av han. Min oldefar besvarte nemlig aldri brevene. Heller ikke henvendelsen fra forfatterne bak verket «Våre falne» i 1948, der min grandonkels forbrytelse ble karakterisert som «sabotasje», valgte min oldefar å besvare. Saken er dermed ikke nevnt i bokverket.

Og dette har jeg undret meg over opp gjennom livet: Hva var det som egentlig skjedde med min grandonkel? Hvorfor ville ingen i familien min snakke om han? Hvorfor finnes det ikke et eneste bilde av han? Jeg spurte min grandtante og min farmor mens de levde. Jeg spurte også min far. De sa alle at de ikke visste noe. Men det kan ikke stemme, for jeg har jo senere funnet ut at min grandtante faktisk var på sykehuset i Danmark og besøkte han på dødsleiet.

Selv om ingen vedkjenner seg denne historien, vet jeg at den har satt sitt preg på familien, blant annet gjennom denne selvpålagte tausheten. Min far, som heller ikke lever lenger, har fortalt at dette var veldig vondt for hans mor og hennes søster, og at den eneste gangen han så sin mor gråte, var da hun fikk dødsbudskapet fra Danmark i august 1945. Spesielt vanskelig var det for dem at deres far ikke ville ha kista hjem.

Brev til Nils Einar
Lislevand mens han satt i
Kristiansand kretsfengsel,
30. november 1942.
FOTO: PRIVAT

Utdrag av ett av mange
brev Nils Einar Lislevand
sendte fra fengselsopphold
på kontinentet. Dette er
sendt fra Hamburg
24. april 1944.
FOTO: PRIVAT

«Det har alltid ligget et slør av hemmelighold over historien om min grandonkel i vår familie»

LISE GUNN ESKELAND, GRANDNIESE, 55 ÅR

Da min datter og jeg fant dette materialet med alle brevene under opprydning i familiens hus i Kristiansand for noen få år siden, ble jeg for alvor interessert i å finne ut av hva som hadde hendt. Og selv om jeg egentlig ikke er personlig berørt av denne historien, rørte den ved noe vesentlig i meg. Jeg har alltid vært interessert i mennesker og hvordan de handler, spesielt i pressede situasjoner – slik en krig er.

Hva er det som gjør at man avviser en sønn og en bror på denne måten – også hans minne? Hva er det som gjør at en far ikke engang ønsker å få kista med sin sønn tilbake fra en krig?

I Danmark er han begravet på en minnekirkegård for falne under krigen. Alt lå egentlig til rette for at han kunne gå inn i historien som en helt, men hvorfor valgte familien det bort? Var det fordi min grandonkel hadde utført kriminelle handlinger, selv om det var den tyske okkupasjonsmakten han svindlet? Lå det en annen form for svik, skam eller skyld knyttet til denne saken? Hva slags hat gjorde at en far ikke engang i døden kunne tilgi og ønske en grav å gå til her hjemme?

Nils Einar Lislevand ble begravet på en minnekirkegård for falne i Danmark – som en krigshelt. Alt lå til rette for at han kunne gå inn i historien som en helt. Hvorfor valgte faren det bort? FOTO: LISE GUNN ESKELAND

Alle disse spørsmålene har jeg aldri fått svar på, og nå er alle som kjente min grandonkel trolig borte. Jeg skulle ønske det vært åpenhet om hva som skjedde, og at man hadde søkt forsoning og tilgivelse – hva som enn hadde skjedd.

Keep it quiet!

Family secrets in the aftermath of WWII

Keep it quiet!

Family secrets in the aftermath of WWII

The drafts of most of the personal accounts have been written by the following employees at the Vest-Agder Museum: Birgit Gautschi, Marius Kolkin, Arve Lindvig, Judith Seland Nilsen, Kathrin Pabst, and Gunhild Aaby, and afterwards examined and approved by the informants themselves.

This does not apply to Jan Jørg Tomstad and Morten Rimstad Bentsen, who have signed in full name. They have written their accounts personally.

Published by the Vest-Agder Museum 2022

Editors: Kathrin Pabst and Gunhild Aaby

Design: Janne Grundetjern

Photo, front page: By courtesy of Endre Wrånes

Print: Sindland & Jacobsen

Paper:

Offal: 130 gr Amber Graphic

Cover: 200 gr Amber Graphic

Number printed: 700

ISBN: 978-82-91178-88-2

Proofreading: Torborg Igland

English translation: Erik Aalvik Evensen and Einar Tore Larssen

Vest-Agder-museet IKS

Oddeøyveien 21

4610 Kristiansand

Vestagdermuseet.no

The publication and the exposition are supported by the Fritt Ord Foundation.

No part of this publication may be reproduced or copied without the prior permission of the Vest-Agder Museum.

Keep it quiet!

Family secrets in the aftermath of WW II

21 personal narratives
about how experiences during the war
have affected the lives of the time witnesses'
children and grandchildren.

This publication is a catalogue,
following the travelling exhibition
“Keep it quiet!
Family secrets in the aftermath of WWII”.
It is based on the Vest-Agder Museum’s
documentary project with the same name,
2020-2022.

Keep it quiet!

Family secrets in aftermaths of WWII

Long-term consequences of the World War II in Norway, and its repercussions within some families

KATHRIN PABST, PHD, PROJECT LEADER

The project's background and starting point

In the years between 1940 and 1945 some 500 000 German soldiers were temporarily deployed to Norway in order to occupy a country whose population numbered 3.0 million people. This implies that in that period one out of six persons could be Germans, and in certain parts of the country the percentage was even higher. Throughout the five years of occupation the German troops approached the Norwegian local society in a number of different ways. They recruited political sympathizers, and they punished their adversaries hard and brutally. They hired Norwegians to build military installations or roads, they fell in love with Norwegian girls, married them and got them pregnant. In 1945, when the occupation was over, the Germans departed. But they had left their traces, and more than 75 years later there are still many who struggle with the long-term consequences of what happened during the war.

The condemnation of those who had collaborated with the Germans could be strong, both from the Norwegian authorities and from the local society. Many women who had had an affair with a German soldier, had their hair cut off publicly and were rejected by their families and the people around them. Many of the children whose father was a German soldier were branded as “German bastards”, and some even stowed away in earmarked institutions. At the same time other kinds of relations between Norwegians and the occupiers were suppressed in the public debate, such as the large number of profiteering companies and individuals who had worked for the Germans and supplied them with goods and materials they needed.

Incidents that took place during or after the war could result in different types of long-term consequences, regardless the side one was on. Many of those who fought against the Germans, found that life in the aftermath was hard to handle, and even though many members of the resistance were decorated and honoured, there were

VESTAGDERMUSEET

DET SNAKKER VI IKKE OM!

Familiehemmeligheter etter krigen

Er du etterkommer av en tysker eller noen som arbeidet for tyskerne? Hvordan har krigen satt sine spor i deg og din familie?

Hvilke historier fortelles – og hvilke forties?

Vi planlegger en ny utstilling om hvordan hendelser og valg under krigen fortsatt preger oss i dag. Ønsker du å bidra med din historie, håper vi at du vil ta kontakt.

Alle henvendelser behandles konfidensielt.

Kontakt oss på hemmelig@vestagdermuseum.no eller prosjektleder Kathrin Pabst på tlf. 932 46 157

VESTAGDERMUSEET
VI FORTELLER DIN HISTORIE

This advertisement was published on social media and in local newspapers in January 2020. DESIGN: PER GRIMSGAARD

some who had risked their lives for Norway without feeling that their contribution and sacrifice was properly acknowledged and appreciated.

Even today the history of the Second World War contributes to forming people's self-image, their family history and identity. In some families it is still, two to three generations later, challenging to talk about what happened. This is particularly so if family members were on the "wrong side" during the war – those who supported the occupier or fraternized with the foreign troops in a way that could be considered improper or even treacherous. But even among those who had been on the "right side", had to cope with severe long-term effects of the war, for example after imprisonment and torture. This is what constitutes the core of Vest-Agder Museums's documentation and exhibition project, *"Untold Stories. Family Secrets after the War"*: The different personal attempts to handle what happened during the temporary migration of more than 500 000 German soldiers from 1940 to 1945.

About the working process and the contact with the informants¹

The project was launched in January 2020 with an announcement and advertisement in newspapers and social media. In the advertisement we asked: *Are you a descendant of a German or of someone who worked for the Germans? What kind of marks has the war left on you and your family? And: Which stories are told – and*

which are suppressed? Our premise was that possible family secrets must have been kept secret for some reason, and that it, therefore, would not be legitimate to ask people directly to share their personal stories. Research from other countries and disciplines indicated that trauma could be involved in many of them, and that this made it particularly challenging to talk about what has happened. This was the main reason why we decided to wait and see who contacted us, instead of being more active in finding the informants ourselves. Only on one occasion, towards the end of the project, have we approached an informant, well knowing that he had gone public with his story before.

After the public advertisement we received several calls and e-mails from people who wanted to talk with us and become informants. Each of these informants has been followed up by one member of the Museums' project group, for a one-to-three hour interview, face-to-face or through the digital platform Zoom. Afterwards a summary of the interview was written and sent to the informants for comments, corrections and finally an approval by means of a detailed declaration of consent. Two of our informants chose to write their stories themselves.

As theoretical starting point for our work we mainly used the German philosopher Axel Honneth's approach to recognition. In his well-known book *Kampf um Anerkennung* from 1992, Honneth establishes a social

theory based on the premise that people have a fundamental need for being respected and recognized on three different levels: as a loveable person by the members of his inner circle, as a citizen with well-defined rights from the state, and as an equal member of a group where his unique skills and experiences are held in high esteem.² The Museum wanted to work on all three levels. We wanted a genuine and authentic contact with the informant during and after the interview. It was self-evident and imperative to us that all the legal rights and demands an informant has in his encounter with a public museum would be followed.³ And we wanted to use the exhibition as a channel of dissemination in order to reach a public which could be moved by and made attentive to what the informant had experienced.⁴

Our advertisement in newspapers and social media has prompted 31 people to contact us. Among them were women who have had relations with German soldiers, their children and grandchildren, descendants of members of the Norwegian Nazi Party and descendants of German soldiers. Several stories bear witness of traumatic incidents during and after the war, which have made a lasting impression on the families. 21 have given us permission to recount their stories, most of them under a vow of anonymity.

Examples from some of the stories we have collected

Our informants are men (11) and women (10) from all over the country, aged between 32 and 94. All three generations

are represented with a large majority of members from the second generation. One informant is a first generation representative, which implies that she was a grown-up person who made her own independent choices during the war. Fifteen informants are from the second generation, that is to say they were children of people who were grown-ups during the war, and five informants are third generation members, which means they are grandchildren of people from the first generation. In one case we have had the opportunity to interview three generations from one family. Only three informants come forward under their full name. Five others have authorized us to use their first name; all the rest have wanted to be anonymous.

The stories we were invited to share have so many different angles and subtleties that it is hard to categorize them. Any attempt will necessarily have to be superficial in the sense that the categorization will be based on the most prominent aspect of the story, without considering the many subsidiary aspects which make that story unique, and which might have prompted us to categorize in a different way. For the travelling exhibition here in Norway we have selected extracts from 12 of the stories, and nine can be found in their entirety on the following pages.

The most important findings

A first analysis of the collected material indicates that at least two aspects play an important role for the long-term

consequences of the war for children and grandchildren. The consequences seem to be more severe

- a) if the first-hand witnesses have had painful experiences which they couldn't or wouldn't share, and
- b) if the local society acted as a punitive instrument.

Altogether the stories show that silence and concealment have had a major impact on children and grandchildren. The descendants have often been able to perceive that something was withheld, either because the behaviour of their parents or grandparents indirectly revealed this or because of the reactions they received from their local society. Research confirms how important it is for the development of one's own identity that one knows who or what has had formative influence on one's life. If one is denied access to all the knowledge required for this process, one could be left feeling alone and not accepted as separate individual.⁶

We have also seen that the local society has had a major influence on how one was able to cope with the happenings during and after the war. The local environment could either accept and support or punish and exclude. If everyone in the local community knew what had happened and accepted the chosen course of action as understandable, given the challenges one was up against, the long-term consequences turned out to very limited. If, on the other hand, it was necessary to handle not only the incidents as such, but also punishment and to some extent

exclusion from the local society, the negative consequences, even for descendants, were intensified and to some extent multiplied.

In addition, the material suggests that negative behaviour such as violence and anger, as well as negative feelings like shame, guilt and loneliness might have been transferred to the succeeding generations. The less the descendants knew about the reasons for the negative behaviour or feelings of their parents or grandparents, the stronger the negative impact seemed to have been. Several circumstances are likely to play additional roles here, and further studies are required before stating clear correlations.

Intergenerational transfer

In general, our first findings support research results within disciplines like psychology, epigenetics and neuroscience which over the last decades have studied so-called inter- or transgenerational transfer. The concept refers to the transfer of a "something" – most often in the form of memories of specific events or experiences – from one generation to another, either within one family or in the society as a whole from members of one generation to members of the next. Memories that are transferred may change form and content with the passage of time, and both the memories themselves and the change that can be ascribed to the passage of time depend on a number of external factors, psychological as well as biological, which in turn are unique for each person and each situation.

When traumatic or potentially traumatizing experiences form the basis, that is to say incidents which were experienced as life-threatening or negative to such an extent that they have affected one's life over a long period of time, the transfer may be particularly noticeably.⁷ People who have been exposed to war, flight, genocide, forced migration or totalitarian regimes – and their descendants⁸ - are among those who are especially exposed to this.

Some thoughts upon the theme, the working process and the dissemination

The catchline of Vest-Agder Museum is “We tell YOUR story”, and this includes the difficult, sensitive and tabooed narratives which so far have not been told. Such stories have been part of our working schedule over the last fifteen years, and we have gradually established routines for all contact with informants and visitors. Among other things we are organizing workshops to prepare for challenging interview situations, always aiming at providing the best possible setting for the informant. In addition, we were in this particular project part of an international collaboration of museums, with partner institutions who all worked on similar themes and used similar methods.⁹ We knew very well that both the interview situation and the exhibition could trigger emotions which in turn could provoke strong reactions.¹⁰ The preparations we made were crucial and have more or less worked out as we expected. Still, the working process has given us a considerable amount of new insight.

Among other things we have seen four informants withdrawing their consent after we had carried out the interviews and sent the transcript of the stories to the informant for approval. When we asked about the reason why these informants withdrew, one of them said quite explicitly that it was not until the moment when he read his own story in black and white that he really understood the full extent of the impact the events of the war still have today. The strain and stress were so intense that he asked us to help him find a psychologist so that he could get on his feet and move on in life. Two of the others wanted to protect family members they thought would not want their stories to be exposed, not even in an anonymous version. And in the last case we were told that we had not managed to account for the full complexity and all the repercussions of the war in a sufficiently precise manner.

Even though we had taken a lot of precautions and tried to prepare ourselves as best we could for the interviews and the reproduction of the stories, we were surprised by learning how tabooed the war still was within certain families, and to what extent the wall of silence had affected the lives of children and grandchildren in a negative way.

That went not only for the informants, but also for us museum employees involved in the project. The work was much more demanding than we had foreseen. We had dug deep into the subject, discussed

different approaches and their possible consequences in plenary sessions and kept in touch with each other without interruption just to make sure we could handle the numerous ethical challenges that popped up during the process. Still, several of us have reacted strongly to what we have learnt, particularly after the personal contact with the informants where their feelings came to the surface in such an unambiguous way. Suddenly some of us understood that there were untold stories about the war in our own families, while others were astounded by seeing how easily the long-term effects of silence and concealment could be projected upon their own lives.

As a direct consequence of the new things we have learnt, we have changed our routines for future work. Sensitive and tabooed topics have long-term effects and repercussions, of which we up till now had not been sufficiently aware. In such projects there should always be a psychologist as member of the team from the very beginning until the end. Such contact with a competent supporter is essential in order to approach adequately such a sensitive and personal topic as long-term effects of historical events within the own family. It is important to have the possibility to ask for advice and guidance in challenging interview situations which may occur in the course of the process. And it is helpful also for us museum employees, who may need someone to talk to if the interviews turn out to trigger something in ourselves which we did not know was there.

Each interview took between two and four hours.

PHOTO: ARVE LINDVIG

Summing up: What are the main issues to remember in such projects?

Vital parts of our common history will remain deficient when first-hand witnesses do not tell about what they have experienced, particularly when their experiences are not fully compatible with the prevailing historical record. In such cases the delicate subtleties in our common understanding of history will not have possibility to rise to the surface, the diversity will not be what it ought to be. This, in turn, may have the effect that visitors feel they are not seen or understood in the cultural institutions' representation of history, as their views and understanding of the past are not presented. It is therefore urgent to bring forth the stories that so far have not been

told; small but important pieces in the mighty puzzle which constitutes our common understanding of the past; pieces that will contribute to a more eloquent and diversified historical narrative.

In this work it is essential to remember that some stories are too sensitive, too personal and too private to be shared with others. They touch a human being's innermost feelings and affect the relations to those who are his kith and kin. If they are linked to negative feelings like shame, guilt or anger, it is even more difficult to talk about them. Such stories require a transformation which makes it possible to share them with others, and that transformation has several steps, all of which have to be taken with care. In this context museums as institutions which have credibility in our society and a focus on our common cultural heritage, play an important role. When proceeding correctly, museums may have the possibility to operate as an adaptor and transformer of stories which otherwise, if they remain secret, can reverberate from one generation to another.

World War II was a historic catastrophe with complex consequences and repercussions on three different levels: for the development of personal identity for those who were directly exposed to the shock, for the inner life of families, and for the society which saw it happen. In this project we have been in touch with all three levels, even if our focus has been on levels one and two: the impact of the events of the war on children and

grandchildren and its signification for the family relations.

A lot of research is still to be done in this field. In our view intergenerational transfer has not, up till now, been sufficiently clarified and integrated into the work of the museums, and it is about time that this change. In particular the historical events which have brought about demanding and traumatic experiences for those involved have resulted in obvious long-term consequences for their descendants. We do not yet know enough about the underlying mechanisms, but we understand they are important in order to help museums meet their informants and visitors in an adequate manner. In order to understand the organic connections and fully exploit new knowledge, it is vital to side with and learn from disciplines like psychology and neuroscience, both of which have been studying these phenomena over a long period of time.

Here at the Vest-Agder Museum our ambition is to continue our work devoted to intergenerational transfer from one generation to another. A follow-up research project will deal with secrecy and concealment and their long-term consequences for individuals, for family relations and for the society as a whole. By finding out more about what it is exactly that is transferred, and how that transfer takes place, our hope and ambition is to become even more professional and better prepared in our contact with informants and visitors.

References:

- ¹ This paragraph represents, like some other paragraphs, a shortened version of the respective parts of the article. Pabst, K. (2021). «Det snakker vi ikke om! Familiehemmeligheter etter krigen»: Et blikk på krigens langtidskonsekvenser i et tre-generasjoners perspektiv. I T. Bjerkås, T. V. H. Hagen & G. Aaby (Red.), *Tid for anerkjennelse. Andre verdenskrig i fortid og i nåtid* (Kap. 4, s. 79–104). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.148.ch4> Lisens: CC-BY-NC 4.0.
- ² Axel Honneth, *Behovet for anerkendelse: En tekstsamling*, København: Hans Reitzel 2003; A. Honneth & Holm-Hansen, *Kamp for Anerkendelse: Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk*, Oslo: Pax 2008; J.-P. Dereanty, *Beyond communication: A critical study of Axel Honneth's social philosophy* (Vol. 7), Leiden: Brill 2009; O. Lysaker, *Sårbar kropp – verdig liv: Anerkjennelseskampers eksistensielle kosmopolitikk*, Oslo: Universitetet i Oslo 2010.
- ³ Axel Honneth & B. Rössler, eds, *Von Person zu Person: Zur Moralität persönlicher Beziehungen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2008, 10, 142. See also K. Pabst, *Mange hensyn å ta – mange behov å avveie. Arbeidet med følsomme tema på museum*, Oslo: Museumsforlaget 2016, 196-198.
- ⁴ Pabst, 2016.
- ⁵ M. Rzeszutek, et al., Knowledge about traumatic World War II experiences among ancestors and subjective well-being of young adults: A person-centred perspective 2020, *PloS one*, 15 (8), e0237859, 9-13. <https://doi.org/10.23734/mcs.2018.1.119.141>
- ⁶ In special fields like psychology, focus has for a long period been directed to how traumatic incidents may influence persons' lives, also many decades after they actually happened, see e.g. A. Shalev, et al., *International Handbook of Human Response to Trauma*, New York: Plenum Publishers 2000; Y. Danieli, ed., *Intergenerational Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*, New York: Plenum Press 1998; B. van der Kolk, *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of trauma*, New York: Penguin Books 2015; M. Wolynn, *It Didn't Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle*, New York: Penguin Books 2017. See also R. Yehuda & A. Lehrner, *Intergenerational transmission of trauma effects: Putative role of epigenetic mechanisms*, *World psychiatry: Official journal of the World Psychiatric Association (WPA)* 2018, 17 (3), 243-257. <https://doi.org/10.1002/wps.20568>
- ⁷ See e.g. S. Bode, *Die vergessene Generation: Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*, Stuttgart: Klett-Cotta 2004; S. Bode, *Kriegsenkel. Die Erben der vergessenen Generation*, Stuttgart: Klett-Cotta 2009; S. Aleksijevitsj, *De siste vitnene*, Oslo: Kagge Forlag AS 2016; M. Smith-Solbakken, & H.-J. Wallin-Weihe, *Post-traumatic stress reactions in a long-term and several generation perspectives*, *Multicultural Studies* 2018 (1), 119-141. <https://doi.org/10.23734/mcs.2018.1.119.141>
- ⁸ The involved employees in the seven partner institutions in the international project *Identity on the Line* (see www.i-on-museum), have among other things cooperated to produce an interview-guide which was meant for use in all sub-projects in the seven countries.
- ⁹ K. Pabst, *Med fokus på de besøkendes følelser. Jo mer disponering, jo mer læring? Nytt Blikk. Årsskrift fra Stiftelsen Arkivet* 2015, 60-73; K. Pabst, *The individual's needs versus the needs of a broader public. A short introduction to a central moral challenge museum employees could face when working with contested, sensitive histories*. Deutschland, ICOM (Hrsg.): *Difficult Issues: Proceedings of the ICPM international conference 2017, Heidelberg: arthistoricum.net* 2019 (Beiträge zur Museologie, Band 7), 2019.

«*Keep it quiet! Family secrets in the aftermath of WWII*» is not only a separate documentation- and exhibition project, but also a part of an overall project, co-financed by the European Union. Here, we are regarding the German occupation as temporary migration of more than 500.000 soldiers between 1940 and 1945.

«**Identity on the Line (I-ON)**» is a large-scale cooperation project between six cultural history museums and one university from seven European countries - Norway, Denmark, Sweden, Poland, Lithuania, Slovenia and Croatia. Our goal is to explore the long-term consequences of different migration processes, forced or voluntary, which took place in Europe over the last 100 years. Through the collection and dissemination of experiences from former migrants and their descendants, summarized and placed in factual historical contexts, we will unfold and transmit common features of migration from past to future generations. What does migration mean for one's feeling of belonging or not-belonging, and in which ways does migration affect the feeling of identity of all touched by it?

The seven migration processes cover, in sum, experiences of soldiers and children of war, indigenous people, Greenlanders within the Danish society, internally displaced peoples due to war, multi-ethnic inhabitants emigrating and their descendants searching for roots, and a mixed group of migrants collectively deprived of their identities and basic human rights.

Each of the partner institutions have produced a separate exhibition in their own country, and together they have worked on a joint exhibition, publications, movies, guided trips to places of remembrance, school packages, webinars and lectures. In total, 164 in-depth interviews have been conducted, each of them between two and fifteen hours long. Here, the same interview guides have been used, and the comprehensive material collected was the starting point for all jointly produced outcomes, as well as for scientific articles.

Please find more information about the overall project on our webpage www.i-on.museum and in our social media channels!

The historical background

BY ENDRE WRÅNES, MILITARY HISTORIAN

Norway and Germany

– two nations, two destinies

During World War I, 1914-18, Norway, a seafaring nation, was dependent on co-operation with Great Britain, the leading maritime power. Norway was a “neutral ally” and lost approximately 915 ships and 2000 sailors that fell victim to mines and German submarines. But no foreign soldiers ever set foot on Norwegian soil and the supply of goods to Norway was maintained. Norwegian neutrality had stood the test.

Germany was one of the losers of the 1914-18 war. An Allied blockade had paralysed German naval warfare and provoked starvation in Germany. Both the war and the peace following in its wake were laborious charges. Germany was held responsible for the war, which forced her to cede territories as well as pay enormous reparations. During the turbulent years of the inter-war period the new German democracy fell apart.

As the Second World War was drawing close, Norwegians and Germans had very different historical records to fall back on. An entire generation of Germans had personal experience of the hardships of the trenches of World War I, had suffered from

the exacting demands of the peace treaty, and had been subjected to the vicissitudes of an unstable post-war democracy.

April 9, 1940. Germany attacks Norway and Denmark

The German plan for the attack was audacious and based on surprise. The main concern within the German military was not the Norwegian defence, but the risk of having their task force discovered by the Royal Navy. In spite of serious losses of ships, among them the heavy cruiser Blücher in the Oslo Fjord, broadly speaking, the German attack was a success.

In Kristiansand the attackers were met with stiff resistance from the coastal fort at Odderøya. Shells from the German warships overshot the island targets and impacted within the city proper. Several buildings were destroyed and some twenty Norwegian soldiers and civilians were killed. Norwegian land forces pulled back up the valley of Setesdal where they surrendered without fighting a few days later.

During the fighting between German, Norwegian and Allied forces in Norway in April-June 1940, several Norwegian towns were bombed to rubble by German aircraft. This was done in order to hit enemy troops and supplies. 853 Norwegian soldiers were killed in the defence of Norway in 1940.

German coastal artillerymen at Odderøya in Kristiansand in 1940. PHOTO: COURTESY ENDRE WRÅNES

Why did Germany attack Norway in 1940?

At the outbreak of war in 1939 Norway once more declared herself neutral. Shipping was the most important branch of Norway's economy, and Great Britain was the most lucrative market for Norwegian trade. An agreement entered into in the autumn of 1939 gave Britain the right of disposal to some 40 % of the Norwegian merchant fleet. Once more Norwegian ships were attacked by German submarines.

In order to keep her armament industry going, Germany was dependent on the import

of iron ore from Northern Sweden. When the Baltic was frozen, this ore was shipped out from the port of Narvik. Germany wanted to secure this supply, whereas the Allies were set on stopping it. For Germany it was also important to avoid a repetition of the unfavourable strategic situation from World War I. With the occupation of Norway, Germany had an advantage in her war against Britain, which she had been denied during the previous war.

Hitler feared an Allied takeover in Norway and Sweden and the consequences this would have for the German war effort. This

The Reichskommissar for Norway during the German occupation, Josef Terboven.

PHOTO: THE NATIONAL ARCHIVES OF NORWAY

seems to have been decisive for the German attack on April 9.

The occupation forces

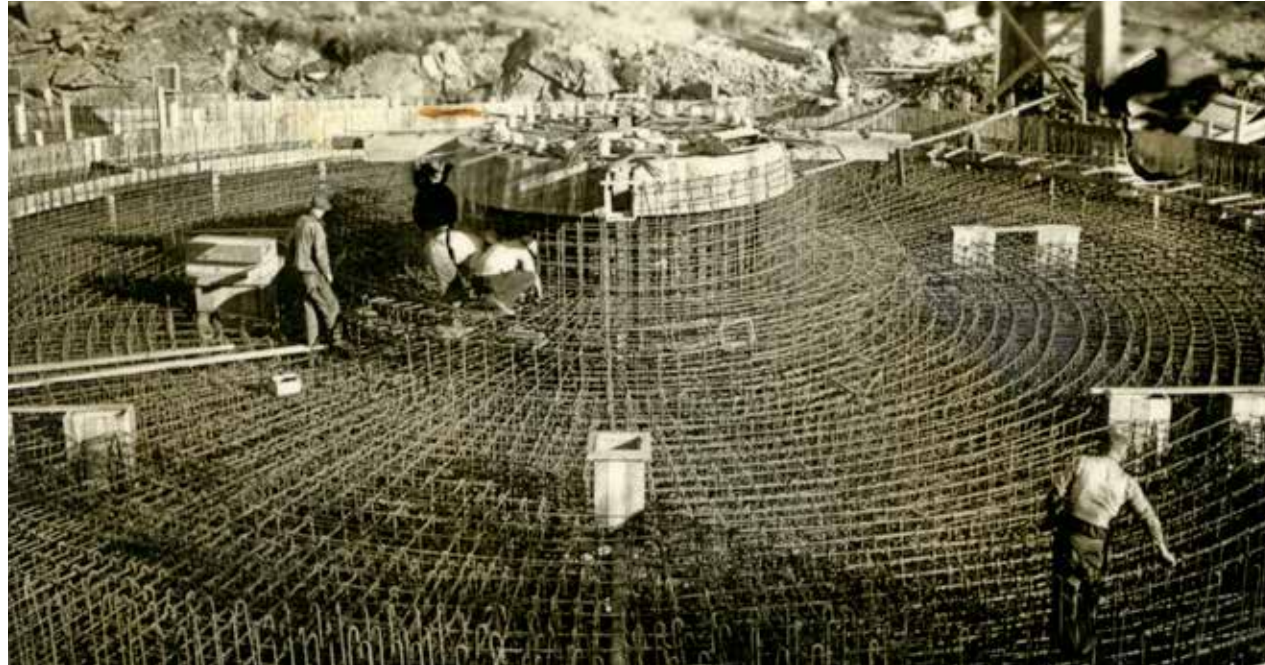
The German military, the Wehrmacht, had an occupying force numbering up to 400 000 troops in Norway. At Agder some 20 000 German soldiers had their barracks.

The number of civilians living there was approximately 160 000. The German defence of the region was an anti-invasion force, whose control of the sea lanes was essential. Accordingly, with some minor exceptions, the troops were deployed along the coastline. The most important military assets were Kristiansand harbour and the airfield at Lista. This was where the number of German troops was highest.

The overall purpose of the German effort was to win a World War. A successful Allied invasion of Scandinavia could result in Germany being outflanked in the North. The German military built barracks and defensive strongholds in large numbers using Norwegian money, Norwegian deliveries and Norwegian manpower. German military interests had a considerable impact on business, trade, and economic life.

The Hague Convention gave an occupying power the right to requisition companies and manpower in order to build military quarters and barracks. But defensive constructions in large numbers were also put up. If your house happened to be located within the field of fire of a gun position, there was a considerable risk that it would be demolished. However, if so happened, you would be entitled to a compensation. This was a favour which was not granted to each and everyone in the World War.

Collectively, the Wehrmacht was a guarantor safeguarding Hitler's

*Norwegian construction workers building a gun position at "Batterie Vara" near Kristiansand in 1941.
PHOTO: THE NATIONAL ARCHIVES OF NORWAY*

dictatorship. German military forces were used to arrest people and in combat against the Norwegian resistance. But in general, the German soldiers behaved correctly towards the Norwegian civilian population. There were also German soldiers involved in co-operation with Norwegian resistance groups at Agder, eventually paying a high personal price for such activity.

«Proceed in such a manner that you win the Norwegian hearts and minds for me»

This was Adolf Hitler's instruction to Josef Terboven in 1940, before he was sent to Norway as Reichskommissar,

(Reich Commissioner). The Nordic peoples were high-ranking within the Nazi racial hierarchy. Therefore, Norwegians must be persuaded to join the Germanic fellowship and endorse German destiny. This was going to prove a difficult task. Even though their Germanic roots were beneficial to Norwegians, there was a tendency on the German side to forget or ignore the fact that Norway had a history of her own.

Norway was governed by Terboven as Reichskommissar. A control system, similar to those operating in Germany, where the Gestapo had a prominent role, was soon

*Labour from Norwegian contractor Betongbygg at work on the road to "Batterie Vara" in 1941.
PHOTO: REGIONAL STATE ARCHIVES IN KRISTIANSAND*

established. Censorship became standard practice and opponents of the regime were persecuted. All political parties except Nasjonal Samling, Vidkun Quisling's Nazi-inspired NS-movement, were forbidden. But Quisling's party had little support from the Norwegian population and from Terboven. From 1941 onwards, the German presence in Norway took the form of a classic occupation, with popular resistance directed against the foreign oppressors. The first members of the Home Front were executed in 1941. In 1942 the hamlet of Telavåg was burnt down after a skirmish where German policemen were killed by Norwegian agents.

The local inhabitants were deported, 31 of them did not survive their detention in German concentration camps. The hard-line policies of Terboven provoked increased resistance in the population.

Prominent personalities within the German Navy, who wanted stability around their bases in Norway, were at odds with Terboven. They thought that Germany from the very beginning should have supported a Norwegian government under Quisling. Hitler, however, retained Terboven as Germany's senior civilian representative in Norway until the end of the war.

Impressive dimensions – “Batterie Vara” near Kristiansand. This coastal fort, whose purpose was to deny access to the Skagerrak, was to a large extent built by Norwegian labour. PHOTO: STEINAR FURU

In German service

Quisling’s party, Nasjonal Samling, governed Norway at Germany’s mercy and had 44 000 members in 1943. “Hirden” was the party’s political vanguard and was organized as a military formation. A total number of some 8000 Norwegians were enlisted into “Hirden”. The Norwegian police were Nazified. They were involved in the arrest of refugees, political opponents, prisoners of war and Jews. Some 30% of Norwegian policemen were NS members in 1942. From a German point of view, however, the service was never fully reliable. More than five thousand Norwegians

enlisted into the German military as “front fighters”. Most of them served as soldiers in Waffen-SS units in the Soviet Union. About 750 of these were killed in action.

The ships that happened to be in Norwegian waters on April 9, 1940, were defined as units of the Norwegian home fleet. During the war these ships carried vital supplies to the Norwegian society. They were also used as cargo ships for the German occupier. Allied aircraft and ships attacked a number of naval targets along the Norwegian coast and more than 600 Norwegian home fleet sailors were killed during the war.

The Norwegian mercantile marine and its sailors gave the most important Norwegian contribution to the Allied war effort. The S/S Hesmanden sailed the seas during the two World Wars and is today in use as the Norwegian War Sailor Museum. PHOTO: VEST-AGDER MUSEUM

In addition to these are the numbers of perished passengers.

At Agder several thousand Norwegians worked as manpower on German construction sites, both as volunteers and as conscripts drafted into the “labour service”. This was done in accordance with the special laws adopted for that period. The occupier was dependent on Norwegian manpower to have their plans and projects fulfilled. Several Norwegian companies were established in order to exploit the “construction boom” and make money on the hectic German building activity.

The first prisoners of war came to Agder in 1942. They represented a minor part of the total labour force set to work at German construction sites in this region. One of the major shipping catastrophes in Norwegian history took place near Lindesnes, when Allied aircraft sank the transporter Palatia. Almost one thousand Soviet prisoners of war perished.

In Allied service

About 80 000 Norwegians fled the country or were stranded abroad during World War II. With Allied assistance the Norwegian exile government in Britain built up

Norwegian military units overseas. At the end of the war the Norwegian “exile forces” numbered 28 000 men and women.

In 1945 the Norwegian Navy numbered about 7 500 sailors. The service had a total of 27 vessels sunk and suffered the loss of some 650 dead. The Air Force totalled 2 700 officers, ranks and files, and lost 228 dead. The Army numbers peaked at 4 000 and the service had 165 dead and 12 reported missing.

The Norwegian merchant marine and the commitment of its sailors was Norway’s most important contribution to the Allied war effort during World War II. Of particular significance was the traffic to and from Britain until the day the United States entered the war. From the autumn of 1941 Great Britain had about three quarters of all Norwegian ships at her disposal. From 1942/43 onwards the entire Norwegian merchant marine was an integral part of the Allied war effort.

The Norwegian ships were targets for enemy submarines, and about 3 000 Norwegian sailors lost their lives in foreign trade operations during the war. A considerable number of crew members of other nationalities also perished onboard Norwegian ships.

At the Nürnberg Tribunal in the wake of the war, Admiral Karl Dönitz, Commander of the German Submarine Arm, 1939-1943, and Commander-in-Chief of the whole German Navy, 1943-1945, was convicted of

having planned and started an unnecessary war. However, Dönitz was acquitted for the charge of having waged submarine war on Allied cargo ships. The reason for this was that cargoes were defined and treated as belligerents. They were most often armed and used their radio to report on German positions.

According to the Tribunal, unwarned attacks from German submarines on neutral cargo ships in waters declared as war zones represented an infringement of the London Agreement of 1936. But since the Allies had acted in the same way, Dönitz was not found guilty of this.

In Sweden Norwegian Army units were trained as “police forces” in order not to violate Swedish neutrality. By the end of the war these had reached a total number of 13 000 troops and had suffered the loss of 25 dead during operations in Finnmark.

At Agder, as in other parts of Norway, resistance organizations were established. Their purpose was to build military capacity and run intelligence operations against German installations and activities. Milorg was the largest of these organizations.

«Everything is relative»

- Albert Einstein

As a nation Norway got off World War II, history’s largest armed conflict, relatively cheaply, with a number of casualties totalling slightly more than 10 000 dead

abroad and at home. The Second World War cost some 75-85 million people their lives. One of the characteristic features of this war was the high number of dead civilians. Several factors can account for this such as the effect of modern weapons, genocide, city bombing, massacres and war crimes against civilians as well as starvation and illness.

Compared to what took place in other parts of Europe, the German occupation of Norway was not particularly severe. Provided they did not take part in open resistance against the regime, most Norwegians had reasonable chances of getting through the war without suffering any harm. Here, however, some reservation is required – not all groups enjoyed such luxury. 773 Norwegian Jews were deported to German extermination camps, most of them to Auschwitz. Only 38 survived. People of Romani extraction, political opponents and resistance members were also persecuted and killed. At a personal level, with those who were direct victims of military actions or persecution, the suffering was not more tolerable than elsewhere.

A total of more than 400 Norwegians were executed by the occupier and by the Quisling regime, 130 died as prisoners, and more than 2 000 political prisoners and members of the resistance lost their lives. Among the rest of the civilian population 1 779 died of various reasons during the war years. The losses of the Norwegian military forces as a whole totalled 2 000, of whom 765 served in the Army, 923 in the Navy and 312 in

the Air Force. These numbers include the fatalities incurred during the battles in Norway in 1940. These numbers form a contrast to the number of dead among the prisoners of war who were transported to Norway by the occupier to work at German construction sites in Norway. Out of a total of 100 000 Soviet prisoners in Norway some 15 000 died, whereas the 4 200 Yugoslav POWs suffered the loss of 2 839 dead.

Norway had a favourable location on the outskirts of Europe. In Central and Eastern Europe Hitler’s and Stalin’s policies and belligerence caused the death of 14 million civilians. There were many reasons for this such as inflicted starvation in the Ukraine, German and Soviet destruction of Poland, German belligerence in the Soviet Union, including the encirclement of Leningrad, Germany’s murder of nearly six million Jews, terror against the civilian population resulting from the constant shifting of the fronts, plus murder and rape in Germany towards the end of the war. Such harassment was rare in the West.

Strategic bombing was done by belligerents who had the capacity for this kind of warfare. This bombing was also targeting the civilian society. Germany, Japan and the Soviet Union suffered most bitterly with roughly half a million civilian casualties each. Such bombing was relatively rare in Norway. One of the major incidents was an attack on Bergen harbour in 1944 where almost two hundred Norwegian civilians were killed, among them many children.

During their retreat from Finnmark and Northern Troms in 1944-1945 German forces burnt some 12 000 houses and evacuated almost 60 000 Norwegians by force. This was “scorched earth tactics”, where everything that could be of any use to the enemy was destroyed before the German withdrawal. The damage was enormous. Still, the German C-in-C North, Lothar Rendulic, was acquitted by the Nürnberg Tribunal. “The scorched earth tactics” was considered permissible when there were good military reasons for it and had to a large extent been used on other fronts, the Eastern Front in particular.

The peace

German military discipline turned out to be of great value for the Norwegian civilian population, particularly when peace came to Norway and hundreds of thousands of German troops were going to be disarmed. The German forces administered this without help and to a large extent disarmed themselves.

After the war German soldiers, under Allied and Norwegian supervision and contrary to what was stated in the Geneva Convention, were used to clear minefields. It was common practice to have the POWs march shoulder to shoulder through a newly cleared minefield. Almost 300 were killed and many more wounded under such work in Norway in 1945. Quite a few fatal accidents took place in Southern Norway, notably at Møvik.

Compared to the situation in other countries which had been under German occupation, there were relatively few examples of people taking the law into their own hands in Norway when the war came to an end. But, for example, the German “tarts”, that is women who had consorted with German nationals and had had sexual relations with them, could be victims of psychic and physical violence locally.

After the war some 2 200 policemen were suspended from their jobs, many of them because of NS membership. 3 300 Norwegians were convicted of economic treason after the war. Voluntary work for the Germans, done by ordinary Norwegian manpower, was not prosecuted, for one thing because this practice had been so common. 25 Norwegians who had collaborated with the occupiers were executed after the German capitulation.

THE PERSONAL NARRATIVES

«During the war one was faced
with many difficult choices.
My father chose the right thing,
but what would I have said if he had
made the wrong choice?» *(short version)*

I was three years old when the war started and eight when it ended. When I was five, my father was arrested. I was with him in the forest when my sister brought him message to return home. He probably knew what was coming, because the teachers had met and discussed what they ought to do – after all they had received Quisling’s demands. The Germans arrested seven teachers in the area, including my father. He was transported to Kirkenes. They were put to forced labour, and work and food proved to be difficult. Father was away for half a year.

My mother was left with the responsibilities at home, and we lost our income. I asked my mother: Do we have enough food? Yes, we have enough food, my mother answered, but I had the feeling that it was not quite true.

We were not allowed to go near the German camp. The swastika was flying at the entrance. I remember one of the Germans showing me some pictures and crying, it must have been in 1945. It really made an impression on me. That day I understood that there were kind Germans too. My whole life I have remembered this.

My father came home in September that same year. I remember being uncertain when we met him, I had not seen him for several months. My father did not tell about his experiences, but his hunger must have been severe.

I believe few people in the hamlet were on the wrong side. I remember the adults using the word “striped,” it was difficult

to know whom to trust. I often think that the relations between the Norwegian girls and the Germans were romanticized, many of the girls were after all very young. The girls received cigarettes and presents, and some of them fell in love. It was turned into a romantic dream of great love, but for most of them it was just fun.

The disgraceful haircuts were scandalous, many people had done worse things than those girls. It was quite natural for me that my father did not speak about his experiences, it was not difficult for me. My sister, who was older, understood more and was more afraid.

I have kept the letters my parents wrote to each other when my father was in Kirkenes. I have told my sister: "Here are the letters," but she will not read them. My brother, who is a sensible man, will not read them. I have not read the letters, they are too close, too many feelings are brought to the surface.

When you are at war, you must make many difficult choices. My father chose the right thing, but what would I have said if he had made the wrong choice? My mother supported my father, but she was left at home with the responsibilities. For our family, the consequences became considerable.

The parents taking part in a May 17 celebration at Breidablikk in 1941. The blinds are down and on the table are photographs of the royal family. In the following year the father was arrested, which made life difficult for those who were left behind. PHOTO: PRIVATE COLLECTION

«Had it just been over when
the war ended! But no,
then the new war
started» *(short version)*

Red banners with the hammer symbol flying in Kristiansand. In 1934 the Norwegian Labour Party, (Det norske Arbeiderparti), chose the hammer as their symbol – with clear reference to the Soviet hammer and sickle. Symbolically, the hammer was meant to crush the swastika. After the war – and after the swastika had been eradicated – many communist resistance members experienced that their important war effort was met with distrust, monitoring, discrimination, and actual persecution from labour-governed Norway. PHOTO: DAGFINN PETTERSEN / VEST-AGDER MUSEUM

In 1942 they came and arrested my father. I was only one year old. This event marked him – and us – for the rest of our lives. The background was that that he and a band of other communists had smuggled weapons from Evje to a resistance group in Kristiansand. He was transported to the prison camps in Sachsenhausen, Natzweiler, and Dachau – and did not return home until after the war was over. He was a so-called “Nacht und Nebel” prisoner, a political prisoner, sent to Germany to “disappear.” But he did not disappear. But a lot of him did not return home. He never recovered, neither physically nor mentally.

We lived at Evje when my father was arrested. He joined the Norwegian Communist Party (NKP) in the 1930s and remained a communist until he died in 1972, only 59 years old. After his arrest, the situation became difficult for our family. I

think we survived thanks to our landlord. He put a bucket of potatoes outside our door every week. Before the war came to an end, we moved back to Kristiansand and stayed with my grandparents. I remember the day when my father was supposed to return home. I was not allowed to go to the station to meet him because I was too young, only four years old. I screamed!

Then everyday life started. And with it, a new war, the Cold War. And “the war” against the communists in our own country. My father was never honoured for his efforts during the war. On the contrary, he was counted among the enemies of the state. Everything he had achieved before the war was confiscated and gone. He had to start a new.

His experiences in the prison camps in Germany had left lasting scars in my father, I

The homecoming: Not all of those who had been sent off to German concentration camps during the war experienced that the effort they had made during the war was acknowledged and appreciated when they returned home. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story.

PHOTO: DAGFINN PETTERSEN/

THE VEST-AGDER MUSEUM/AGDERBILDER

but the lack of recognition and the mistrust after the war were probably the worst to bear. Daily our phone was tapped. We could hear a little click when we lifted the receiver. I had no idea that this would also have repercussions for me and my brothers and sisters. When we tried to apply for jobs, we discovered that the labour market was closed to us. When my children applied for their first jobs, they also experienced some strange rejections, and indirectly I learned that this was because their grandfather had been a communist while he was alive.

My father never managed to open up for his children and show nearness, emotions, and love. In our family his needs always came first, and his words were law. He never talked about his experiences in the war. But he carried them with him, deeply hidden beneath the shell he had constructed around himself. He lived with a lot of disappointment and bitterness which resulted in dedicated outward involvement and strictness inward in the family.

Days of liberation 1945: Five years of German occupation were over, and people flocked to the streets, but for some, peace became difficult. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story. PHOTO: DAGFINN PETERSEN, KRISTIANSAND/THE VEST-AGDER MUSEUM/AGDERBILDER

GRANDDAUGHTER, AGE 32

«Shame and guilt
have changed forms,
but they are still there»

When the war started my great-grandparents and my great-grandfather's brother owned shops in a little village on the West Coast, and the shops went well. My grandmother has always said that they joined the NS (the Nazi party) because they were "afraid of the Communists".

My grandmother, who was ten years old when the war began, was a member of "Jentehirden" (the Nazi girls' organization). She told that it was like participating in the scouts' association. But I have realized that she was not aware of, or conscious of, its political orientation. I did not know that she was also a member of the NS until some years ago when a relative picked up the records concerning my family and the post-war trials. It was recorded that my great-grandfather's brother, my great-grandmother, my great-grandfather and their two eldest children were members. My grandmother was the second child in the row.

I have not seen these documents, since my relative holds them close to her chest. She has only said that there were many testimonies from other people in the village that my great-grandparents allegedly were informers who followed closely what happened in the village in order to be able to pass on information. For instance, some people maintained that they had proof that my grandmother had informed on a number of people who had been singing the national anthem.

When the war was over, my great-grandfather was picked up by the police and brought to a camp. He was lucky and was released after a short while because of bad health. My grandmother, who was then 15, was denied the right to sit for her exam by the head-master. This man's family has afterwards been disliked by my family. I remember I was told when I was little that "in our family, we don't like that family". She was met with disdainful comments from

It was forbidden to talk about or ask what had happened during the war. The only thing the informant knew was that her grandmother had been a part of Jentehirden (the Nazi girls' organisation) and was abandoned by the local society after 1945. Here a group of Jentehirden is taking part in the Nazi Hafrsfjorddagen's parade, July 18, 1941, Stavanger. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story.

PHOTO: HANS HENRIKSEN, KEPT BY THE REGIONAL STATE ARCHIVES IN STAVANGER.

people in the village, including the police. She was forced to go alone to the nearest big town to ask for permission to sit for the exam. There she was met by a headmaster who declared that she deserved to be treated better than she had experienced in the village where she lived. He received

her kindly and let her sit for the exam. My grandmother had to read her subjects as a private candidate, and then went to the big town and passed her exam. Afterwards she went to a few other places in the country to study. But because of illness she dropped out and was asked to take over her uncle's shop

in her home village. She chose to accept the offer and became a resident there. She was part of the community, and at the same time she was an outsider. She married a man who told her that that she was a bloody Nazi brat whom nobody else wanted. This must have scarred her deeply.

My grandmother has not participated in the 17th of May celebrations after the war. I think this is because she in a way accepted her stamp as a traitor, or maybe she was afraid of the consequences if she went out into the streets on that day? Perhaps it would awaken memories from the time after the war? She has been depressed for long periods in her life. I think she first of all was heavy with grief because she sort of lost her own life. In addition, I think she after the war has felt powerless when she came face to face with life. She has always defended the choice her parents made during the war. She has all the time only talked about them in positive terms. The story I have been told relates that other people punished them after the war because those who had been in the lower classes earlier, now were able to take revenge on the merchants; that it was a pleasure for them to trod down those who before had been on top of the society.

I regard my grandmother as faultfinding and arrogant. I don't know if that was the case with the family earlier, or if it came as a reaction to the punishment and the shame which were inflicted upon them after the war. I think the arrogance was a reaction to her feeling of shame; that she tried to

balance the pain she found in her shame by extolling herself in relation to other people. The reason for my believing so, is that she was also faultfinding with her own children and grandchildren. I have always felt that she loved me, but at the same time she sizes me up with her stare and she never gives me a hug without commenting on my losing or gaining weight.

My mother was born in the 1950s and grew up in a flat above my grandmother's shop, in the same village where my grandmother was raised. My mother has told me very little about her childhood. The only thing she has told about the war, relates to the fact that when she felt that somebody did not like her, she never knew if that was because of the person she was, or because of what her grandparents had done. She was shy and reserved and concentrated on doing the right thing. She is also prone to criticize others and most of all herself. She is preoccupied with her appearance and what others think of her. I have often felt that for her it is more important what others think of me and my brothers and sisters than what she thinks and feels for us.

She has never been satisfied with herself and that has done something with her and with me. As long as I can remember she has spoken negatively about herself. She was also often very angry when I was little. Today she reminds me a little of my grandmother because she is constantly passive and disappointed with life. She easily gets depressive thoughts and it is easier for her

to meet us children in a sad mood than to take part in our joys. I have always felt that she loves me, but also that I disappoint her. I have never managed to give her what she wanted in her life.

Nobody in my family has ever talked about this in an open manner. Most of it I know because I have asked questions. The story of what happened is always the same, like a rehearsed story; a defence speech about choices of action and an accusation of others who they think have gone astray. Once, several years ago, I raised the question with my cousin if some people in our generation still feel ashamed about bearing the family name of our great-grandparents? It was a confidential conversation about feelings. She passed it on to her sister, who told it to her father and it ended in accusations and recriminations against my grandmother, and then against me, who according to my mother was responsible for my grandmother's pain. I think I ripped into something which they would not hear anything about.

All this has influenced me very much. I see clear lines going from my grandmother to my mother and to me. Both my grandmother and my mother are very busy keeping their backs straight, at all times and independently of how we feel inside. My mother used to poke her finger into my back and say "straighten up!" – presumably to conquer her inward shame. My mother justified her action by saying that her mother used to do the same thing to her.

To me that is a symbol of transferring the shame. I remember when my grandmother once criticized my aunt because she did not hide that she was tired when paying us a visit. One should hide being tired, and hide being angry. One should be polite, clever and make the best of oneself; show the world that one is equal to the others. The expression "the others" my mother used a lot – I had to act like "the others". I remember from my youth that I called back "who they, 'the others', who are these 'others'?" Perhaps "the others" is a transferred symbol of social shame. I have myself felt that I have been hindered from living my own life, as if the opinions and thoughts of others are more important than what I want from my life.

It has evolved into a feeling of guilt both in relation to others, and particularly mother whom I have never managed to give what she wanted in her life, and in relation to me. My brothers and sisters, cousins and I have in a way continued wearing the same mask, with good marks and good jobs. This is also a benefit. We have learned to use our potential, and we have learned a lot about structure and order. Things should be "proper".

If I widen my horizon and consider what events which took place during and after the war have done to my family, I must conclude that my grandmother's shame and guilt must have been so heavy that she chose to remain with a man who exacerbated her misery; in a way, she got what she deserved, she accepted her punishment from the

society. Her way of compensating for the situation was to build an appearance while she on the inside became powerless and sad and outwardly bullied others, and passed her ways on to her daughter. I have been influenced by this, but I have gradually worked my way out of the shame and the guilt. They are after all not mine. It took a long while and many, many thoughts on whom one may feel ashamed about and a realization that the guilt and the shame stem from the war. Now I have in great measure been able to free myself from the shame and the guilt harboured by my ancestors.

If there is one thing I wish for, it must be to have the events during and after the war related in a balanced manner. No defence speeches or accusations, but an honest and open conversation about what had happened and how they saw it. Why did my great-grandparents choose to remain members of the NS while Norway was occupied? Choices are usually more complex than they appear to be in the stories. What it has done to them to be looked down upon, scorned, isolated and accused of something which was not all that serious compared to what was asserted shortly after the war? They were only passive members of a political party.

The guilt they have carried is out of proportion compared to what they actually were guilty of. Especially for my grandmother who was only 15. She had not chosen to join the NS. Is that why none of them has managed to admit guilt, because

they were accused of something very grave, and also bigger than what people can carry? Constructing a defence was maybe the only way for them to survive with a certain amount of self-respect. I also wish for a conversation dealing with the question: What does all this do with us who have not experienced the war, but still carry feelings from it? How has it molded us? How does it affect my view of myself today? I wish we could talk about it without feeling shame and anger, or resorting to defence and attack.

The history of the descendants of the NS-members is still lacking in our society, and the nuances are lost. The stories are not really about heroes or villains, but about people who made choices which in posterity have brought their own punishment. We need more openness about this, and we must talk about the emotions which followed in the wake of the choices, both for those personally involved and those who got to experience the long term effects of the same choices. Those who experienced it probably could not take all the emotions to heart. I think it was too painful and too deep. By and by it became part of their personality and identity. But for many who are still alive, and who are further down the row of generations, the pain has diminished and it is therefore possible to talk about it. I hope I can contribute to the process by telling my story.

BJØRN, SON, AGE 77

«From my early years
I was taught never to tell
anyone that I came
from Germany»

Throughout the first three years of his life Bjørn lived with his father's family in Germany. His Norwegian mother died of typhus in the autumn of 1945. Here, he is with his grandmother in Bad Freienwalde.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

My father was a German soldier who participated in the Norwegian campaign. Here he met my mother and shortly afterwards she was pregnant with me. I was born in October 1943. Early in 1944 my mother took me to my father's family in Germany. In September 1945 my mother died, one month before my father came home from his POW captivity. Throughout the first three years of my life I hardly ate anything but potatoes we stole from the farmers.

In 1946 my Norwegian grandfather reported me missing and I was traced and found by the Salvation Army. I can vaguely remember sitting on my father's shoulders when he was about to deliver me in Hamburg for further transportation to Norway. My mother's sister met me on the quay. The ship was packed with children

with cropped hair, dirty, full of lice and with a tag tied round their neck. I had beautiful, blond, curly hair. They hadn't had the heart to give me a haircut. In the train to Oslo they gave me cocoa from my aunt's vacuum flask. That cocoa still lingers as one of the best things I ever tasted.

Growing up, I was soon taught never to tell anyone that I came from Germany and to lie about who my mother was. Looking back, I have understood that secrecy and cover stories were good for me. I have had friends who have grown up without such stories, and who have committed suicide as grown-ups because they couldn't cope with it anymore. Later in life, as an adult, I made good contact with my father again. All the time I had known about him and my German family.

The problems connected with being a «German brat» have presumably to some extent been a question of where. Even though I grew up in a rural district with a large number of resistance fighters, the locals were very tolerant.

After I had gone public with my story, people have come to me and said: «I have a German father, too». They have begun straightening their back, which is definitely high time.

I have some experience with refugees. After all I was a refugee myself, already in my mother's womb, and also when I was sent from Germany back to Norway in 1947. I can see points of similarity with the situation many of today's refugees are in. I am afraid of what I see today. It really scares me that so many of the ideas in vogue before and during the war

start popping up again, only with slightly modified signs.

My childhood heroes were never Germans, but those who fought against everything the Nazis stood for of racial hatred and exclusion. Still, there is something that has bothered me all my life up till the present day.

Once, early in the 1950s, another “German brat” showed up in our backyard. He was a sturdy chap, one year older than me, who had recently returned to Norway from Germany. He was very keen on getting to know the other kids, but his poor Norwegian speech gave him away. We flocked around him, and I seized him by the throat and pushed him up against a wall, calling him a Nazi. The poor fellow started crying and we never saw him again. I hope the shame of what I did will stick to me as long as I live.

Bjørn with his grandmother and cousin, 1945. Bad Freienwalde, Germany.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

The son has his father's hand-written pilot logbook. Here his last sortie and his air crash at the island Föhr in northern Germany is described. PHOTO: PRIVATE COLLECTION

The young Norwegian waitress and the German pilot met each other through music. She was a great vocalist whilst he played the accordion. Many years later their son met his German relatives and he inherited an accordion.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

SON, AGE 77

«Quite early I was told that my father was a German fighter pilot. Everyone knew that» *(short version)*

My mother was 15 years old when the war broke out. She took a job in the kitchen at Luftwaffe Air Station Lista and gradually rose to serve as a waitress for the fighter pilots. She fell in love with one of them. She was good at singing; he played the accordion, so music became a perfect match for them. The plan was that they were going to get married. But he was shot down when she was one month pregnant with me. After her delivery she had to find a job to make a living. Shortly before my first anniversary I was adopted by my grandparents. Their daughter, my mother, has always been "Tullemor" to me. Quite early I was told that my father was a German fighter pilot. Everyone knew that.

In 1985 I made a first attempt to get in touch with my family in Germany. I found out that my father's sister was alive, but that she did not want any contact with me. So I didn't follow it up. 20 years later, in 2006, I tried once more to make contact.

Then at last I received an e-mail from the daughter of a cousin of mine, which said they wanted to see me. So I travelled down to Germany and met my German family, three generations strong. My aunt, who by then had passed away, had never told them that I had tried to make contact 20 years earlier. She had kept it secret. None of them knew that I existed and that my father had a son. Since then we have met regularly and our contact is good. I received letters, photographs, school certificates, references, my father's old accordion and his hand-written flight log. There I can read about his last sortie and his air crash at the island of Föhr, at Wyk in northern Germany, with the exact time for his mishap. He didn't even reach the age of 22.

My German grandparents lost all their three sons during the war or in its wake. Only one little sister survived and helped the family see another day. War is a terrible thing!

«Well, you know, he has got German blood running in his veins» (*short version*)

German troops marching down the Karl Johan, Oslo's parade street, on April 9, 1940. Five long years under German occupation are about to begin. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story. PHOTO: HENRIKSEN & STEEN, VARDEN, PUBLIC DOMAIN, VIA WIKIMEDIA COMMONS

I have kept all this a secret to protect my brother.

My brother came to us during the spring of 1946. An acquaintance of my mother's used to have a young girl staying in her house. This girl had given birth to a little boy who was now one and a half years old and had been kept in an orphanage. My mother was asked to let this boy live in our family. I was 12 at that time, and my sister was 10.

This little boy at once became the life and soul of our family – we were very proud of him. I always felt a special kind of responsibility for him. “Join the armed forces and get yourself an education,” I advised him. He did as he was told. Little brother listened to big brother.

I cannot remember anyone telling us that his father was a German soldier when he came to us. This was something I got to know about later. I suppose that our neighbours and people at school knew about it, but they accepted things as they were.

But I remember one incident. My brother had been playing tricks on one of our

neighbours. This neighbour didn't get very angry, but he told me, as if to excuse the boy's behaviour: “Well, you know, he has got German blood running in his veins.” I remember this quite clearly. Before we knew anything about his biological father, I suggested that we made a trip to Germany to find information about his family. “Well, I've got one father and one mother, and that's enough for me,” he replied.

Some years later I started doing my own research. What I discovered really chocked me. I knew that he had an important position within the German occupation authorities, but not that he was responsible for doing such a lot of horrible things – that he had been executing people.

It has been painful living with this information, but my feelings towards my brother haven't changed. On the other hand I'm afraid what this cruel truth can do to his self-image, and to his reputation if the story is revealed.

Therefore it's extremely important to me that this story is kept a secret.

Norwegian women arrested after the war, 1945. Treatment of Norwegian women who had fallen in love with German soldiers was so harsh and exclusionary that many did not want to talk about it again.

Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story.

PHOTO: GRIMSTAD TOWN MUSEUM, AUST-AGDER MUSEUM AND ARCHIVE

On the following pages, three women tell the same story from their individual perspectives. The women are directly related to one another: Mother (94), daughter (62), granddaughter (33).

DAUGHTER, AGE 62

«I seem to be open
and sociable, but in my heart
I have always felt lonely»

My mother was the youngest in a family with five children. All her siblings were active in the resistance movement, and one of them was killed as a consequence of this. In 1942, at the age of 16, she fell in love with a German soldier and appeared in public with him. She was expelled from her parents' house and travelled to Oslo where she married her fiancé.

After the war they were both first interned in a detention camp here in Norway and then sent to Germany where they stayed with his family. They were happy, but like many others they were starving in those post-war years. In 1947 they had a baby, a little boy who was ill and needed better living conditions than what could be offered him in Germany. My mother divorced in order to be able to travel with him to Norway, and they made a plan providing for her to return to Germany as soon as the boy had recovered. However, there was no return. Even though she lived at

the mercy of her parents, she was warned against going back, and after some time she married a Norwegian. He adopted the boy, but in return she had to promise never to talk about her marriage to the German. Everybody in the parish knew about it, but none of them talked about it either. When I was twenty, I happened to learn about it at a pub in the city, that my eldest brother was only my half-brother. Even my best friend had known about it all her life, but had got so strict orders not to mention it to me, that she didn't dare.

I was angry and disappointed but it still took a year before I was able to confront my mother. It was not common to discuss such matters in my family, there was little room for feelings, and we all held on to an innocent surface which should not be tampered with. My mother has always been compliant and done what she has been told, with the exception of this single occasion when she appeared in public with her

German soldier. And she had later accepted the stigma she was given, both by her family and later by her new husband, that she was the one who had made the wrong choice and no longer belonged. She had promised her husband not to say anything about it, a promise she kept. From now on she made a clear distinction between her two lives – the first before she met my father, and the second afterwards – and suppressed the first as best she could. Even if my father knew that I knew, I have never talked to him about it. All the same, very slowly it became possible to mention in passing what had happened, and my half-brother gradually achieved good contact with his family in Germany.

In my adolescence I often felt different. In a way I could never really live out my feelings, everything was suppressed and hushed up. There was so much under the surface, but nobody touched it; silence was everywhere. My mother tiptoed around because of my father, and I was never able to reach her, nor him. None of the things we talked about had real importance, everyday matters was all we discussed. I reacted with anger, revolt and a lack of respect for authorities, but only outwards. At home I had accepted that the silence was untouchable. The feeling of knowing that something was wrong, without understanding what it was, was painful.

In the summer, when I was allowed to accompany my cousin to my mother's sister, I was surprised to find out how different

things were there. My aunt talked a lot about her experiences during the war and about the resistance movement she had worked for. This was the glorifying story, and it was eagerly shared. Nobody talked about my mother. Everyone was nice to me, but I have always felt like an intruder, one who was not quite as welcome as the others. But I have never understood the reason why. Later I found out that all my cousins knew very well what had happened, all except me. Maybe I could have handled this in a better way if I had only known the reason why I felt like a stranger, that there was a logical explanation.

If I look back at my life up until the present day, I think that the event itself, that my mother had married a German and that my brother was only my half-brother, has been of minor importance. That was something which in a way had nothing to do with me. But the fact that I was not allowed to know, while all the others knew, and that there was no room for talking about matters which were important for the individual members of our family, that is something which has really marked me. Seen in that perspective, it is obvious that my mother's "secret" has had considerable impact on my life, but only because it has resulted in even less openness than what was there before, in the earlier generations.

Since it was so painful to feel different, I have chosen the opposite for my family and my children. I talk to them about everything, and we have a very close

relationship. But even if we internally, as a family, have a good life, we have kept our distance to others and stayed much on our own. We were never an integral part of a larger family, one whose members saw each other regularly and cared about each other. At the bottom of my heart I have a strong feeling that no one is really allowed to come close to me, that I am not willing to let anybody in, not even my own husband.

Even though I may appear extrovert and open, deep inside me I am on my own and in a way alone. I am very happy that my children seem to have a totally different life. They stick together and my daughter in particular is closely related to my mother. Together, they talk about everything. I have learnt a lot from the painful period of my life and I am happy about the approach I have chosen as far as my children are concerned. I am also proud of my mother, who is still alive with a clear mind and a relatively healthy body. She is a strong woman in her way and has been a pillar in our family for years. I am also proud of coming from a family with many courageous and strong people, who have been steadfast in their choice of values and persistent in their convictions. Even though I have never had a close relationship with my relatives, this gives me a good feeling.

My message to those who read this is that openness can never be overestimated. Children need love and honesty and openness. The feeling of being different is painful, particularly if one doesn't know

where that feeling comes from. Often there is a logical explanation, and that helps a lot. And secrets which everybody knows about, except oneself, are maybe the worst. For it does something with the confidence one is supposed to have in those who are one's nearest and ought to have said something.

MOTHER AND GRANDMOTHER, AGE 94

«I have never been a
German-tramp, just a woman
who loved a German»

An iron box that contained all of the items the German soldier and the Norwegian woman ever shared. He kept it as sacred all his life, despite her going back to Norway a few years after the wedding.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

In the war years I was a young girl. One evening, when I was on a trip to the cinema, I turned around in the queue and looked straight at a German soldier. I felt so strongly that moment that it seemed as if he had a halo round his head. After the film, we got talking and started meeting each other in secret. After some time, I could not stand more secrecy and began showing myself in public in his company. My parents threw me out of the house, I was 16 years old, but I was lucky and got a job doing domestic work in Oslo.

We continued seeing each other and were formally engaged in February, 1944. When the war was over, we were sent to a camp together where we got married in May, 1945. Those were happy months, even though we had to work hard. In August, 1945 we were sent by boat to Germany, across the North Sea. There were 3500 people on board, women and men strictly separated. We had awful days on board,

women were having miscarriages and there were mines which might explode around us. In Germany we were again sent from place to place, still separated from each other, until we finally managed to come together in the town he came from.

Everything was bombed out, and we could find neither heat nor food. We had to work hard for the Russians who controlled the area, and were constantly hungry and cold. But we were happy, together and with his family; kind, good people who wished us well. In 1947 we had a son. The lack of food was so severe that we worried about his health, and we decided that I should go back to Norway with him to make sure he got what he needed. We had to get a divorce to be allowed to travel, and we agreed that I should come back as soon as he had become stronger. It was difficult to leave my husband, but we felt it was the only solution to give our son a chance to survive.

In Norway I was allowed to stay with my parents, but had to work for them as a house-maid. Nobody wished me welcome. My brothers and sisters had worked for the Resistance, and one of my brothers had been killed as a result of this. The other siblings who had survived treated me like air, only my brother-in-law gave me a warm hug, even though he had suffered severely under the German occupation. In the village I was non-existent. But I hung on for the sake of our son; he was precious to us.

Every day I longed for my husband and life in Germany, and it was terrible to be away from him. Yet, I let my mother convince me that our son would not survive in Germany and that I had to think of him and his health. A man from the village who for a long time had shown an interest in me, wanted to marry me and adopt our son as his own. It was awful to write the letter to my German husband, and at the same time accept all the conditions linked to my son's well-being.

In 1950 I was married to my Norwegian husband, and we were married for more than 50 years. We had two children, and he never made a difference between my first son and our common children. But at the same time he was so jealous that I had to walk on my toes during all those years. He would not hear a word about my first marriage, and I was not allowed to speak about it all. We had to tell my son when he turned 16 because he wanted to travel and needed a passport. Until then he had

been a German citizen and each month I had to go to the police station to bring his documents in order. After my son was informed about his German father, I asked him if he had any questions, but he had not. My other children have not asked any questions, not until many years later. If they had asked me, I would have answered them.

I went through many heavy periods and had nobody to talk to. Who could that be, in the little village where everybody knew what I had done? I had this hatred inside me, that I was a good-for-nothing. So I became stubborn and promised myself that I should get through this on my own. I have worked hard in all these years to ensure that we could have a family life where everybody was in good care. I have been forced to shut in parts of myself to achieve that.

Only many years later did I get friends whom I could tell about my first marriage. When my son was confirmed, I smuggled out a letter with pictures of him and asked my friends to mail it to Germany. They did so, and told me that they had received an answer which bore witness of my first husband's deep pain. I learned that he had married again, but that the marriage was unhappy, just like mine. Shortly before he died, he asked his second son to take care of a chest in the attic, containing his most important objects in life. The whole chest was filled with letters from me from the period we were together, and pictures of

me and us. A drawing he had made of me during the war, had hung in his bedroom all his life.

Later I travelled with my son to Germany, to the town where he was born. We were so happy there; quite different people from back home in Norway. "We should have lived here", my son said, and I thought the same. I liked the culture, the buildings and the people, and I have never forgot the kindness showed me by my German husband's family. In recent years I made contact with them again, and they were so happy when they heard from me.

I have thought a lot about the choices I have made over the years, and I know that I have never been a German-tramp. I was a Norwegian woman who fell in love with a German, and he loved me. There is nothing wrong in that, and we did not do anybody any harm. He was the love of my life, and even today I speak with him. I have done so all since I left him.

I know that my daughter, who was born in Norway, would have liked to know what has happened, and I am sorry we did not talk about it. It was not customary in our family to do that, and I did not dare risk the domestic peace with my husband and thereby making it difficult for everybody. Probably, I became tough, cold, by living this way, and in fact did not know what my children knew. But I would have answered if they had asked, I really would. Later I have talked a lot with my grandchild, my

daughter's daughter. She was completely fascinated by my story, and more stories followed.

I believe that secrets can influence the next generation, but I do not quite see what is passed on. I understand that my daughter has felt this, and we have spoken out. I told her everything I remember, as honestly as I could. At the same time I feel strongly that my love for my first husband is mine only. It is my story, and I will protect it. I can share it with some people, but only with people who are close to me.

My message to everybody who may read this is that you must fight for love. I should have gone back to Germany, and I have often regretted that I did not do that. But then I would not have had my other two children, my grandchildren and my great-grandchild. I have a very good relation with them and would never be without them. After all, something good came of it all.

This story is told from the different perspectives of three generations. For all of them the salient points are love and openness, not least for the third generation member, the 33-year-old granddaughter. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story. PHOTO: SHUTTERSTOCK

GRANDCHILD, AGE 33

«Follow your heart,
and love, that is the
only thing that matters»

According to the story I was told, my grandmother met a German soldier during the Second World War. He had been posted to the rural district where she lived with her parents. He was a good number of years older than her. In actual fact she was only 16, was completely thrilled and fell in love right away. Considering the fact that my family was committed anti-German (anti-Nazi), that my grandmother had a sister who was very active in the resistance and a brother who was shot, it is easy to understand that this was not at all a romance they favoured.

My mother and I have thought a lot about this and wondered what it was that made my grandmother take the risk of appearing in public with her German soldier lover when she was well aware that the consequences would be enormous. Maybe it was a kind of opposition against the role she had in the family, as the youngest and the one who perhaps felt neglected by the others.

After some time she decided to marry him, travel with him to Germany and have a baby. As the living conditions there became very difficult and her child – my uncle – fell ill, she chose to return to Norway. She had to divorce her husband and work as a housemaid for my great-grandparents. And then she met my grandfather who adopted my uncle, but reportedly was a very jealous man. Later I got to know that he had always been afraid of losing my grandmother to the German soldier, and that the issue therefore had to be hushed up. Maybe the silence was also a way of showing respect, something my grandmother felt she owed my grandfather.

I had already come of age – I was 17 or 18 - when I heard about all this for the first time. But at that time my grandfather was still alive, and everything related to it was in actual fact kept within the bosom of the lodge. But there had been certain minor incidents all the way, like when we were at the grocer's and some

German tourists asked about something. Suddenly my grandmother answered in fluent German, and she doesn't even know a word of English. There were some other bits and pieces too, things she said about love for instance, which made sense when I heard about her German husband. After the death of my grandfather, we have talked a lot about it, and she told me about all the feelings involved, that her German husband had been her one and only, and that she had done all this to save the life of my uncle. I think being able to talk about it was like a great relief for her, like some kind of liberation. Maybe it was a way of coming to terms with it.

What has made the deepest impression on me after having got children of my own, is the choice she was confronted with, whether she should listen to her heart or save her child. The feeling one must have after having chosen to sacrifice everything, certainly puts things into perspective. But maybe the rest of the ordeals she has gone through, in a prisoners' camp, in the forced labour service – it is really more or less like a movie altogether. Even today I find it difficult to see that all this is about my own grandmother. It is, as she herself puts it, like another life, strange and unknown.

I have always been very fond of my grandmother and have always been able to be frank with her when we talk. But I know that all this has done something with my mother. After all she is a very open kind of person who likes chatting with everybody,

and I suspect this may be a reaction to the fact that feelings were always hushed up in her home at the time she grew up. In our home there has always been a lot of openness, and I think her adolescence has made her decide she would do it differently with us. In that way my mother has managed to stop the negative consequences of the suppression, as she has arranged for everything to be handled in a different way in our home; that we were able to talk about anything. Speaking for myself, I have never had the feeling that this has any negative impact on my mother's relation to us children, rather the contrary.

However, I think it has done something to the relationship between my mother and my grandmother; that my mother has felt she was being deceived. In actual fact everybody knew about it except my mother. It is easy to understand she may have felt like an outsider because of this, and I think there was a lot of anger inside her. Moreover, they were never part of a larger family, such as the brothers and sisters of my grandmother and their children. And if my grandmother hadn't been so frank with me later, I think I would have ended up with a totally different relation to history and to her. In that event, I should neither have had access to her perspective, nor understood her ideas and the underlying feelings of her choices. As a result, I would have been left with bare facts which would have meant little or nothing to me. This would only have triggered more questions and possibly given rise to distance, since people of my generation are very open

and actually have trouble understanding why this was something one could not talk about.

In a certain way all this is still part of me. My choice has also been to go my own way. My grandmother has always said: "Follow your heart, follow after love, that is what matters, that is the important thing." And I married a husband who was fifteen years older than me, in spite of a lot of resistance and criticism. In consequence, what my grandmother always has said has been very important to me. And I also hope I have inherited a bit of my grandmother's strength. She is an exceptionally strong woman and has always been a person I have looked up to. And I am very proud of her, that she decided to make her own choices and had the guts to hold on to them.

It inspires respect to hold out over such a long period of time, and to suppress one's own feelings for a nobler purpose. In that perspective the events or what actually happened have not been of much importance to me. What counts are the feelings behind, the love and the strength that came up to the surface. The positivity, for that is how this has been presented. The good sides of love, love's strength.

If there is a purpose in sharing my story, it must be that openness provides for a better understanding of different situations and courses of action. The insight into the feelings behind the choices, paves the way for perceiving the other's perspective. Choosing openness and frankness is very rewarding for family relations, which will be to the benefit of all generations.

OLAV, SON, AGE 81

«Politically the
families on these
farms went separate
ways» (*short version*)

The three men who tell their stories
on the following pages grew up in
the same hamlet at the same time.

I was only one when the war broke out and six when it ended. We lived in a hamlet of three farms here with three families closely related. The story of these three families shows the complicated diversity in force during the war. My father was a rural district forester, conservative and a member of Fedrelandslaget – a national, anti-socialist movement – before the war.

However, he was never a member of NS, (i.e. Nasjonal Samling, the Norwegian Nazi Party). Administratively he was subordinate to the County Forest Office, which received orders from the Ministry of Agriculture and from German authorities. My father had a physically tough job with assignments all over the district. When the war was over, he was so meagre that it looked as if he had been incarcerated in a prison camp. In 1946 he fell ill to poliomyelitis and died.

It seems reasonable to think that the war played a major role in my losing my father at the age of six. On one of the other farms both parents were NS members. The farmer's father had gone bankrupt in the 1930s, but his son had managed to reacquire the family farm. He was extremely well liked as a person, and although he was an NS member, people felt they could trust him.

Then he ended up in a situation where everything was turned upside down. He was ordered by the County administrator, who was an NS member, to take over the job as District Police Inspector. If he did not comply, they would anew take the farm from him. He probably felt that he had no choice. On one occasion he refused to obey an order to arrest. The consequence was that the police came up from the city to pick him up. After the war he was arrested and

Arbeids-bok for herredsskogmetre og skogopsynsmenn.
Forlagt av Sam & Steinarson A.S., Oslo.

1945 Datum	For hvem arbeidet utført	Arbeidets art, arbeidstid, anvendt tid m. v.
April	forvining var jeg med og reise til Veggli for å skaffe høyfeller og kjøpe virke til N. S. B.	ste i byrsted skogst
Mai 1.	Reist til for der å møte en byll forbmann - etter pålegg av fylkesstyret. Tykkene - O.T. - skilde jeg igang med løst. 40 mann - polakkere - skilde kaffe der. Jeg var der sammen med brors til den 4 mai men der kom bare 4 byllers O.T. Den 3 mai mottok vi melding at Mussolini og Hitler var døde. Og at oberstamiral Doenitz skal være Hitlers etterfølger.	
7.	Tykkene legningene over alle fronter, også i Norge hvor de kan ca 400.000 menn. På ei vilje er følgende døde, returnert: Hitler, Terboven, Bedross som var sjef for gestapo i Norge, og Mussolini (ble drept).	
8.	N.S. folk arresteres. Frelsen feres	
9	Også idag alle fløtt til kops. N. S. B.	Diverse arbeid, forbindelse med ved til jernbanen

Extracts from the father's diary, May 1945. On May 8 he noted: "NS people are being arrested. Peace celebrations are taking place."

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

sent off to a forced labour camp. However, he soon came back to our district and was quickly reintegrated in the local society. The confidence was restored.

On the third farm in our hamlet people were not members of anything, as far as we knew, but they owned mines where there were raw materials which the Germans needed for their war industry, and the farm's forge was used for refinement and packing. Early in the war this farmer had been recruited by Milorg, the military wing of the national resistance movement, a fact which was unknown to the neighbours and the local community until the days of liberation in 1945.

The double identity of this neighbour as owner of a mine of importance to the war effort and at the same time a prominent Milorg member caused some trouble after the war. The locals found it difficult to accept his bonds to the resistance movement. It is important to remember that many Norwegians were "pro-German" before the war. This fact has been underexposed as far as I can see. Many came from families with a positive view of Germany, acquired for generations through education.

The National Socialism which suddenly surfaced, certainly frightened people, but at the same time there was some knowledge in our country about what the conditions were like in Germany in the inter-war years. A lot of the things which took place

here during the war were to a considerable extent determined by what had happened before. The war ended in 1945, but the repercussions on the local society with rationing and so on, did not end until around 1960.

In the little forest community relations between the farms were close. Even if the father was an NS member and was convicted after the war, the family did not experience any problems with exclusion in the aftermath. They simply left the war behind and didn't talk about it anymore.

PHOTO ILLUSTRATION: SHUTTERSTOCK

SON, AGE 79

«Some end up as heroes, others as shitbags» (*short version*)

I was born when the war broke out and was five when it was over. I can't remember anything of it. My father grew up here at this farm. He was a farmer and a forester. He was an NS member already before the war. People who were NS members were called Nazis. As I see it that may be an exaggeration, since this was not what gave rise to Nasjonal Samling as far as I have been able to find out. NS people were not all of the same kind and some certainly became very fervent Nazis. Here at our farm my grandfather had been a member of at timber guild involved in the purchase and sale of timber. Towards the end of the 1920s or the beginning of the 1930s, there was an economic crisis which forced my grandfather to convey the farm to an insurance company.

My father managed to reacquire the farm, but contracted a heavy debt. Towards the end of the war, he was forced to serve as NS District Police Inspector. As I have had it explained, the County government official threatened to take over the farm if my father did not comply. After the war he was convicted and sent to

some kind of forced labour camp. Life is often like that, some end up as heroes whereas others become shitbags. I do not know how long it took before my father was released, but even I have had to pay instalments on his loan after I took over the farm in 1968.

After the war my father told me nothing and I did not ask. I have never been interested. Life has always been good to me. I have been a member of organizations and have felt included. Been a member of the Farmers' association, the board of the local bank, the Forest owners' association, ten years in the Court of Protection and so on. I have been elected, which is not possible if one is disliked. I have never spoken to my children about the war. Telling them that their grandfather had been an NS member or had been punished for something would have felt shameful or unpleasant to me. I do not know if my children know. My wife and I have never talked about it. We have not needed to elaborate on it to get it out of the way, because we have already put it behind us.

«Maybe it was best for everyone
that we let past be past?» *(short version)*

Milorg was the name of the military wing of the Norwegian resistance movement during World War II. The brassard with a Norwegian flag symbolized Milorg membership. In order to be acknowledged as legally belligerent in accordance with the Geneva Convention, a Milorg member had to wear a distinguishing mark, such as a brassard. PHOTO: ARVE LINDVIG/VEST-AGDER MUSEUM

I was born in 1938 and was six years old when the war ended, so I haven't got many memories from what took place. There was a mine on our property. It was rented out during the war. I have never heard anything about envy concerning that, but it was obviously a way of earning money from the Germans. I have no recollections of the war that can be linked to shock or trauma. I think that applies to everyone here in this district, even though there were some Nazis here.

A thing we appreciated was that our neighbour had a radio receiver. As District Police Inspector he was allowed to keep his radio, and we children were often there to listen. No-one knew at that time that even if my father had income from the Germans because of the mine, he was also a member of the resistance movement, Milorg. It was not until May, 1945, that people got to know about this.

Down at the other farm the District Police Inspector was imprisoned for some years because he had been a Nazi and a police officer during the war. His family was allowed to stay, but the farm work was taken care of by tenants. After the war I cannot remember

that we ever bullied his son. We have never talked about the war. Maybe it was best for all that we let past be past? If we do not feel so concerned about the war, it may have something to do with the fact that the contact we had with the Germans was good. If German troops came passing by, they would always stop and offer chocolate to us children. To us they were not enemies. They were good people, just like us.

We know very well that we were lucky having experienced it this way, and I have learnt that this may have been extraordinary. But we have to be aware of the fact that the soldiers were people who in most cases didn't want to be here or to occupy and kill. However, it is the leaders who decide, here as so often elsewhere in life. With the relations between neighbours here in our hamlet it has been absolutely unproblematic to grow up after the war. To some it was certainly suspect that my father owned the mine which produced raw materials for the Germans. Whether he had any possibility to object, is unknown to me. I should certainly like to have known the answer to that. My father never talked about it.

The teddy-bear named “Brumle” gave her an important feeling of safety in her childhood. Once, her grandmother had to give the bear new button eyes. The old ones had fallen off. “I always thought it happened because “Brumle” had seen so many nasty things that he chose to ‘let go of his eyes’.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

GRANDDAUGHTER, AGE 48

«I got another picture
of my grandfather,
but this has not changed
my opinion of him»

In many ways one can say I have grown up with my grandparents. I fled to their house when things at home became too rough, which they often did. There was violence, both psychical and physical. My grandmother and grandfather provided a safe haven. They gave me the love and affection I never got at home. Therefore it was a shock for me when I received the bundle of documents from Riksarkivet – the National Archives – five years ago. They showed me that my grandfather had a past I knew nothing about, a dark secret from the war years.

My grandfather was born in 1921. He was 19 when the war began, and an impulsive young man with a lot of temper. On a day in January 1942 he happened to be at Markens in Kristiansand where he got into a fight with a German officer who had had too much to drink. The fighting ended

with him knocking down the German, inflicting serious injury upon him and most likely causing his death. All this in self-defence, as it was later established. My grandfather was arrested, sent to Oslo to be interrogated at Victoria terrasse, the Gestapo headquarters. The result of the interrogation was that he was recruited to serve for the Germans. The fortunes of war took him to the Eastern Front, and my great-grandmother received his civilian clothes sent through the post. My grandfather had become an SS-soldier. In September that same year he was clearing a minefield near Leningrad. Something went wrong and one of the mines exploded. My grandfather got a splinter in his right eye and ended up in hospital. Later he was sent back to Norway to a camp for SS-troops at Holmestrand. His mishap meant he would have a glass eye for the rest of his life.

From now on, his career restarted with different missions and a lot of travelling back and forth to the continent. He worked as a driver and transported prominent German officers and leaders. As for myself I can remember that he joked about having driven around with Hitler himself. At that time we all laughed and thought all this was rubbish. My grandfather had a reputation for being an incurable storyteller.

The documents showed that my grandfather lived a turbulent and somewhat rebellious life in German service. He ran away, neglected his duties and came back too late after a leave of absence. In consequence he was punished a number of times for having broken the rules of discipline. Among other things he spread false rumours about a British operation which was expected to happen. All the same, he had a certain influence, and he in actual fact managed to have his brother, who was a resistance activist and had been arrested and sent to Grini, pardoned and released. He was characterized as a good soldier, “provided he was under control”.

When the war was over, my grandfather was arrested. He was convicted and sentenced to four years in prison for treason. In the judicial documents it is stated that he had “a criminal disposition” and was “mentally retarded”, but there were no extenuating circumstances. On the day before my father, his eldest son, was born, he was sent to prison.

This story, about maybe the most important person in my life, was unknown to me. So it was until that day in 2015, when I heard on the radio that the National Archives had opened their files containing the acts of all the post-war trials against people who had been arrested for treason. I got a strange feeling which made me make contact to learn whether there was something in the files about my grandfather. I received a bundle with 200 pages of documents.

I am the oldest of three siblings. We grew up a long way from anywhere, up in the hills, but my grandmother and grandfather lived only half a kilometre away. My father’s brother also lived in the neighbourhood. Sometimes my father and my uncle put on German uniforms and had great fun shooting at saucepans and frying pans. I was also invited into this “sport”, but was never fascinated by the war. As a child I was in actual fact totally without interest for war.

It was a terrible childhood. Both my mother and my father maltreated us. My father was a sailor. He had a terrible temper and was probably the one who beat us most, but my mother wasn’t any better. She was mentally unstable. There was physical violence as well as psychological terror in our home. Joy was forbidden, we were not allowed to foster hope, there was harassment and verbal abuse. My mother used to run after us with a knife and hit us with a long broom if we tried to hide under the sofa. I remember one day when I was 15-16 years old and my father beat me

Grandma’s Bible and the grandparent’s favorite coffee tableware.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

while my mother joined in with cheering and boxing out into the air. We were not allowed to make noises. Everything could disturb. I became a master of interpreting atmospheres and facial expressions. This was a strategy of survival, for there was no language for feelings in our home. I sought refuge outdoors and in books, but that was wrong too. So more than anything else I sought a safe haven at my grandmother’s and grandfather’s. That saved me, but I often have a bad conscience for having left my younger siblings with my parents.

My grandfather worshipped me and I worshipped him. This was also something which my father found provocative. “You don’t know that bastard”, he could say. And only now, as I have come of age, do I understand more of that context. And I have been able to forgive my father, for he too was a product of his own father, a father who was hot-blooded, violent and punishing, a father who treated his two sons differently; the elder was regularly given a bashing, whereas the younger remembers his childhood as fine. The grandfather who idolized me was at the same time a father who had maltreated his son, which most likely has resulted in my father maltreating me.

But neither I, nor my uncle or father knew about my grandfather’s secret from the war. His glass eye was explained as a working accident from road construction. All the minor hints about an unknown past which my grandfather occasionally gave us – like having driven Hitler around and having a past as a teacher in a dancing school, were quickly hushed up by my grandmother and shovelled off as lies. But the documents I have in front of me now, tell me that these stories in actual fact were true.

My father died in 1995 after heart surgery, and he was never given the opportunity to know what had happened during the war. If he had known something, he would certainly have told me about it, both in order to debunk my grandfather and knock him off the pedestal I had put him on, and because we, towards the end of his life got a better

relationship and had long conversations and motor tours together. It was as if he could finally relax, escape from responsibility and feel safe, now that I had grown up and was strong and could take care of him. But my uncle remembers two episodes that took place some years ago. He had found a medal with a swastika among his father's things. Reportedly, my grandfather confiscated that "shit" in rage. The second episode was a telephone call from a frontline veteran who wanted to form an association. "I am finished with that shit – I have put it far behind me", my grandfather said. Nothing further was said about that issue. My grandfather probably thought that he took his secrets with him into the grave when he died in 2003.

My grandfather has meant enormously much to me. He and my grandmother gave me security and love and saved me. When he became a widower in 1988, a new era began with girlfriends and a slightly more daring lifestyle, different from the religious way of life he had had with my grandmother. At that time it was a natural thing for me to drive him around and follow him up. I thought I knew all there was to know about him.

Therefore it was a terrible shock to me when his history from the war was unveiled: Was this my grandfather? Was he a true Nazi? Was he a sadist? Working my way through all this material has been an emotional roller coaster for me, an experience which I feel has had a lot of influence on my own

life: All the suffering from the past gave my father a painful adolescence, which in turn gave me a painful adolescence, which has now taken me through several years of therapy in an attempt at coming to terms with it. But I think my grandfather may have tried make up for something – both with the love and affection he gave me and by seeking forgiveness in faith. When my grandfather and grandmother passed through the mid phase of their lives, they became more and more religious, and I have a feeling this may have contributed to his becoming so much milder as the years went by.

All in all I think I understand. And if one understands, it is easier to forgive. And I have forgiven. My grandfather was so young when he entered the war, only 19 years old. He was still not a full-grown personality, and everything he experienced during the war in combination with a hot-tempered mind, resulted in anger which he let his eldest son pay for. And my father prolonged this by letting me suffer. But the love that my grandfather gave me had the effect of stopping it there. If you are met with love, you will pass on that love to others, as I have done with my children.

I got another picture of my grandfather when I read these documents, but this has not changed my opinion of him. On the contrary, this new recognition has helped me understand how the bits and pieces of my own life are linked together, and made me able to forgive.

Grandfather's hand knitted jacket represented safety and care. PHOTO: PRIVATE COLLECTION

*Three generations: Morten Rimstad Bentsen, his father Øystein, and grandfather Harry, Åseral, 1995.
PHOTO: PRIVATE COLLECTION*

MORTEN RIMSTAD BENTSEN, GRANDSON, AGE 43

«Not everyone is fortunate enough to have a relative who liberally shares his story» (*short version*)

My grandfather grew up in Kristiansand in a poor working class family. Harry was a gifted schoolboy, but because of his family situation, he could not afford a long education. He signed on as a sailor before finding employment as a dock worker in Kristiansand.

When Germany attacked Norway, the situation seemed totally unreal. My grandfather escaped up into the hills of Baneheia from where he could see the Germans bombard the city. During his period at sea in the 1930s, he had several times been ashore in Germany and seen Nazism at close range, an ideology from which he completely dissociated himself. On one occasion up in Baneheia he came across a group of German officers' wives, who enthusiastically declared that their Führer had given them a magnificent

country. When talking about this incident he used to say that it was "bloody awful" to listen to.

My grandfather joined a resistance group whose task was to carry out sabotage in Kristiansand harbour. The dockers' mission was to sink German ships. His group was unmasked in 1942. One of their leaders was arrested in a control. In his clothing he had a letter with the names of all the group members. Three out of 70 managed to escape, the others were sent to Arkivet, the local Gestapo headquarters. There they were lined up against a wall for several hours and interrogated by Lipicki, a notorious torturer.

Since some members had already confessed, the Gestapo knew well what my grandfather had done. His resolve was not to tell the

Gestapo anything, but he was brutally beaten several times on the side of his head. When the pain was at its most intense, he had to perform heavy knee bends. Lipicki fastened a nail in his mouth and hammered on it. Harry then confessed that he was a member of a Communist sabotage group.

In the beginning of 1943 Harry was sent from Grini, (a prisoner camp near Oslo), to Sachsenhausen. To many newcomers this was a shock. They were ordered to footslog in figures of 8 for several days, in order to test German soldier boots. It was winter and he had only got a thin prison uniform to wear. The prisoners were short of food, particularly in the beginning. They contracted illnesses and lacked medication.

When the Germans wanted to amuse themselves, they lined the prisoners up and hit them, one after another. Harry was

frequently ordered to punishment drills with hard work. Several times he was taken seriously ill and contracted dysentery and fever. While he was confined to medical treatment and had to go to the loo at night, he had to pass by a heap of corpses. On several occasions he was on the brink of succumbing. The Norwegian prisoners were better off than those coming from Eastern Europe. Several thousand of the Soviet prisoners were executed on arrival. The prisoners had to witness hangings, which was a terrible experience.

I believe that my grandad's experiences as a prisoner-of-war opened for his strict upbringing of the children.

Listening to his stories has given us a closer relation to our history, deeper political awareness; everything is connected to grandad's background.

Grandfather Harry Bentsen (second from the right) arrives Kristiansand railway station on the train from Oslo after three years in German prison, summer 1945.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

Father in Lapland, 1943-44. PRIVATE COLLECTION

DAUGHTER, AGE 55

«Something happened
in Norway during
the war, something
terrible»

My father was born in southern Germany in 1918. During the war he was sent to Norway as a soldier. He travelled via Denmark to Kristiansand and from there to North Norway. Norway made a very deep impression on him. He adored the culture, the people and all the other things that were new to him. He particularly appreciated meeting Finnish troops who were fighting against the Soviet Union, and he made friends with a good number of them. He also got to know the local Norwegians and took many pictures - of magnificent and scenic landscapes, of people and everyday life. I have a collection of more than 700 photographs from northern Norway taken during the war.

Since this was static warfare, his posting saw little or no military action, this was at least how he described it later in life. And he told us much about this – his love affair with

beautiful and scenic Norway, an affection he held on to after the war was over and he had returned to Germany from his detention as a prisoner of war. It was a romance which lasted until the end of his life. He was longing for Norway and had planned to return there after he had retired.

But life did not grant him that favour. He died at the age of 62.

Still, there was something which happened in Norway during the war, something terrible which was going to haunt him more than anything else. Something so strong that he would never talk about it. Something which later in life made him cry whenever the war came up as a subject for discussion. Something which traumatized him so profoundly that it had repercussions on our entire family. Even on us four siblings who had never experienced the war. In

The father built a log-cabin in Southern Germany in the same style as he had seen and taken part in erecting in Norway and Northern Finland during the war. He had stored the dream of Norway in that cabin.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

that way the war became part of our lives too. I don't know what it was, but I have thought a lot about it and found out it may have something to do with the scorched earth tactics which reduced Finnmark and northern Troms to ashes. That he was involved in destroying the lives of the people and the country he had fallen in love with.

After the war he and his comrades from the same battalion in North Norway saw each other regularly. I have heard they just broke down in tears during such gatherings. The war has definitely left its marks on our family. My mother as well, born 1922, was deeply affected by what had happened during the war. She was an active opponent of Hitler, which in itself was a risky business.

She was already engaged to be married when the war broke out. Her fiancé was sent to the front and later killed. He was her one and only, her great love, and in addition to him she lost her brother. She met my father several years after the war. My mother could more easily talk about sensitive issues, and

The “Norwegian cabin” in Southern Germany was a sanctuary for the family. Here the informant is at the age of five, in 1970.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

so could my aunts, the women of the family. But my father locked it up inside himself and kept it there. He, and many of his generation, chose to carry the weight of the burden on their own and only talk about the bright sides of life, as if that could blot out the painful things that had happened.

This is what is reflected in the pictures he took in Norway and the memories he wanted to preserve – beautiful scenery and people in peaceful everyday situations. I have a feeling my mother may have known more about what had happened to my father during the war than what she told us. In her old age she repeatedly returned to those crucial years of her life, but she never told us the whole story. She died in 2002, almost 80 years old.

I am the youngest of four siblings, a true offspring of an Indian summer. There are more than 14 years between me and my eldest brother, and I was only 13 when my father died. This has clearly affected me and my relationship to my father, since he became gentler and more relaxed as the years went by and the horrors of the war had become more distant. My eldest brother grew up with a very strict father, and like my father he doesn't talk much about personal matters. But I know that he had the war and its aftermath close at hand when he was a child. And even if I was born 20 years after the war was over, it has had considerable impact on me too, on my personality and identity, which indeed is true for all four of us.

To grow up with parents traumatized by the war, and with the powerful memories of so many dead among their inner circle, has caused a lot of sadness and anxiety to our family. Today it is a well-known fact that there is also a biological component in this, that remnants of traumatic experiences may be transferred genetically from parents to offspring via DNA and come to the surface as anxiety and fear among the latter. In my opinion this may help us siblings understand why the things that took place during the war have had such a profound impact on us.

At the same time I have personally inherited my father's affection for Norway too. Even though my father never returned to Norway, he built his own little Norwegian love nest in southern Germany. He called it his “Norwegian hut”, a copy of similar buildings he had seen in Norway. To some extent I actually grew up there, since we went there so often – to the place where his dreams about Norway in some way were assembled. And we still have that hut; we call it our “Donatus-Hütte”, with reference to a family name on my father's side.

After I had moved to live in Norway in 2018, and on my own had fallen in love with that country, I have often wondered whether I just did it to fulfil my father's dreams – that it was his project I was trying to make come true. In order to find out more about that, I had to return to Germany. Today I know that it is not his dream but my own, and that I shall return as soon as possible – for my own sake.

I can feel that I have experienced the war passively; that I know what war really is about. People who have grown up with a father traumatized by war will know what it is all about, no matter which side of the war he was on. Therefore, one of the things that really shocked me when I was living in Norway is what I consider to be a glorification of the war, which in actual fact is pretty common there, not least among the young generation. 75 years after the war came to an end there is still this peculiar fancy for the German war machine, for weapons and uniforms and vehicles from the Second World War. At an event I attended, seeing people having great fun sitting on the back of a German military lorry, I was really shocked and thought it was disgusting.

This is part of the reason why I wanted to contribute to this project with my story. That war must not be glorified and extolled; that war is intrinsically evil and that it is essential to learn about and understand the destinies and tragedies of the victims of on “the other side”. All of them were human beings, soldiers as well as people from the local population. It is only when people come together that true peace can be achieved.

At the age of twelve, the informant was ashamed when he learned by coincidence that his father had been a soldier for the Germans in the war. In this picture from 1954 he is 13. PHOTO: PRIVATE COLLECTION

SON, AGE 79

«I'm surprised that we are so few descendants who feel sorry for what our parents stumbled into, or deliberately joined during the World War II»

My father was a soldier on the Eastern Front. A nice way of expressing that he was a soldier in the SS. He was part of the regime which staged the Holocaust in Eastern Europe.

I got to know this by coincidence. I was then 12 years old. A friend of mine had been to the police station, waiting for his father who worked there. While waiting, he had leafed through an album of photographs of previously convicted criminals which had been left on the desk. When I met him later that day, he told me that he had spotted my father in that album. I presumed that it was all about poaching ducks or smuggling liquor, everybody was involved in that. All the same, I brought the matter forth at the dinner table that evening. Then my father told me that he had been a soldier in the German forces.

Later we talked very little about it, and on the few occasions when I asked, I never got any proper answers. Among other things I asked if he had participated the in questioning of prisoners. Then he answered that he could not remember. When asked if he had killed somebody, he simply said: - no, not many. He never gave us any proper answers. Not even in his 30-page-long statement to the prosecutors did I find any answers. There it appears that he had given talks for the RSHA, an abbreviation for "Reichssicherheitshauptamt", which at that time was the headquarters of the security service in Germany. It does not say what he gave talks about. There are no details. Even though my father himself did not talk about it, I understood that he was hiding upsetting matters. For a long period

I just let it rest. Then it happened that I got a chance to see his file, and then it all reappeared and it became clear to me that he had done a lot more than cook “sauerkraut” for his soldier friends.

When the war broke out he was serving with the coastal artillery in the Oslo fjord and fought against the Germans when they came. Two months later he reported for service at the “Reichskommissariat” in Kristiansand. There he was involved in censoring the press. He worked there until the time when Quisling issued his proclamation that we must stand shoulder to shoulder with our German brothers in the fight against England. Two weeks later he reported for service with the SS. He also worked for some months in the “Germanische Leitstelle” in Oslo, the office for propaganda and recruitment before he again served with the SS abroad. So he travelled a good deal, and was probably more involved with the Germans than he wanted to admit.

The police kept their investigation going for one year before the case was brought to trial. They probably found a good deal, but only followed up the matters that might be used in a Norwegian court. If you read between the lines there is a lot more. Now I’m telling this relatively easy, but there are things I still can’t tell. It is not a secret, because most of the information is stored in his file, but I can’t make myself say it.

I probably belong to the minority who were not bullied as a child because of this. After

the war the chief of police where I grew up emphasized that the children should go free. So after this my problem is more of a personal sort. First, there is this underlying restlessness and the question if he has committed other crimes. Who was he really? Then there is a conflict of loyalty and a feeling of ambivalence as to how I shall relate to my parents when it comes to these matters. And to what extent should I keep on digging? Should I try to persuade them to talk about what happened?

I have certainly suppressed a lot of things. I have seen pictures of my father from the years after the war when he was in prison. Among other things he was once home on leave in connection with a celebration of the 17th of May. I have no memories from that week-end, even though I know I was there. I remember a lot from that time, but not that week-end. It is totally gone.

My immediate reaction after I got to know that my father had been a soldier with the Germans was shame. It was terrible. My friends had fathers who had been in the police troops and the resistance. One of them had even been in seven different prison camps in Europe. My father had fought at the Eastern Front. I dared not speak about it. When somebody started talking about the war I fell silent. Everybody could tell what their fathers had done, but not I. So I was a quiet child. Later this feeling of shame changed into restlessness and insecurity. Would anything new pop up?

Seven years old, 1948. “Everybody could talk about what their fathers had done, but not I. Therefore, I became a quiet child.”

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

When I was in my mid-twenties, I learned that my grandmother had been a member of the NS. This happened about a year before she died. In a way it was worse to receive this message, in any case it was different from getting to know that my father had been in the SS. After all I had no memories of my father from the time before I was 8. On the other hand I had very good relations with my grandmother. When I was informed that she had been in the NS, it was as if my memories of childhood became tainted.

The shame I once felt is no longer with me, but the aversion lingers. Even though I have talked a lot about this, also in the newspapers, there are still things I will not talk about. I have a feeling that what I tell also reveals something about me. It could add to the process of defining me. I want to shield myself from that. My father certainly did the same thing. He did not keep quiet to shield the family, but to shield himself. I remember I told him that you are part of history. What has been revealed so far about the SS is not correct and you have a responsibility to talk. He only shrugged his shoulders. He would never approach ideology and what he stood for. He never told why he had made those choices.

This has filled large parts of my life. Not to the extent that it has influenced my job in a negative way, but social relations have suffered. I have in public expressed my surprise that we are so few descendants who feel sorry for what our parents stumbled into, or deliberately joined during the Second World War. That stirred up a lot of noise. My brother once said to me that we must forgive father, because then we shall have better lives. But can we do that? If we forgive him, we forgive the SS, too. We cannot forgive what he has done. We cannot forgive matters we don’t know. But we can and should talk about it. In the taxi belonging to somebody I know there is a sign. It reads “talk yourself well”. His father was in Quisling’s “Führer guard”. We absolutely agree on this. It helps to talk about these matters.

The war is over, and German soldiers are leaving Norway. Mandal, summer 1945.

Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story.

PHOTO: DAGFINN PETERSEN/VEST-AGDER MUSEUM/AGDERBILDER

DAUGHTER, AGE 79

«How can one process
something if one doesn't really
know what it is about?
It is impossible»

My father was a sea captain and lieutenant in the armed forces. In April 1940 he took part in defending Odderøya. In 1943 he was imprisoned by the Germans and sent to Poland. When he returned home to Norway after the war, he was found guilty of treason and again put in prison. We never talked about it.

I did not have a father in my early childhood. That is, I had a father, but he did not live at home. Father was at sea, I was told. Now and then we received parcels from him. Beautifully carved boats, with masts and sails. Those were boats he had made while at sea, we thought. When I started school, there was still no father at home. From this period I have the first memory of something being amiss. A girl friend of mine dropped a remark. We had probably fallen out with each other. Anyway, she said that my father was in prison. I remember I was completely

stunned. I ran home to my mother and told her what my friend had said, and asked if it was true. The strange thing is that I do not remember what my mother answered. I cannot recall if she said it was true, or if she went on with the story about him being at sea. Unconsciously, I probably understood that this was something we should not know and talk about and then it was repressed.

When I was in the second or third form, my father came home. It was not said where he had been, and I and my brother did not talk about it either. After all, there was nothing to talk about; we thought he had returned from the sea.

The next time I remember something was amiss, was many years later. It was revealed in a speech given by my uncle at my wedding. Through the speech it became clear that my father had been in prison,

also after the war. I remember asking my husband if he knew about this, and as matter of fact he did. He told me that his aunt had told his parents something, but he did not know the details. So around me people knew, but they did not tell me.

The day I found out what it was about, I had received a telephone call from my cousin. This happened sometime in the 90s. He informed me of a newspaper article which described my father as a German spy. Again I felt stunned. What was this? I really knew nothing. After a couple of days I contacted the author of the article and explained that I very much would like to meet him. We met in a hotel in Oslo. There I was told that my father, after the war, was convicted as a traitor because he had worked as a spy for the Germans. This was the first time I heard that story. It was the first time I got to know why my father had not lived at home in my early childhood. When I learned all this I had turned 50. It was horribly painful.

I have discussed with my brother why we never talked about this. Why have we not come to the bottom in this case? Why have we never managed to make mother or father say something? To the author of the article, the content of the article was evidently the truth, but to me, father had been at sea. Having to accept what was presented in the article as the truth, was awful. It brought to life so many feelings. I was angry and confused. At the same time I was embarrassed and ashamed having a father who could do such a thing. I had also

a need to investigate the story myself. I went to the archives and was allowed to see his file. In the file was his sentence. It says that he was convicted for having denounced three persons from an organization who helped refugees escape to England. Father evidently maintained that he had not intended to inform on anybody, but that the plan all the time had been to escape to England. He was not believed and was sentenced to several years in prison. Having read this, the story became, perhaps for the first time, solidly confirmed.

How can one process something if one doesn't really know what it is about? It is impossible. For me this has been a secret and to a certain degree, it still is. I still have not dared talk about it to other persons in the family. The two strongest feelings in all this have been guilt and uncertainty. I feel guilty for not having come to the bottom of it. I never confronted mother or father. Mother had a tough time all through her life. We were three siblings, but one of us needed extra help. This rested with mother. She was also ill. She suffered from a type of asthma which caused her having strong breathing problems when she got tired. That was probably why I did not want to trouble mother with this. I never developed a close relation to my father, and that was probably why I never confronted him. But all the same, I think he owed me an explanation, they both did. But then I never asked for one, and that is where my guilt is buried. Seemingly it is my fault that we never move on.

The uncertainty is rooted in several things. Before I came to know what had happened, I often felt that people knew more than I did: My friend at school, my in-laws, my uncle and other members of the family. They all knew something I did not. That made me feel uncertain. Now this has been turned upside down. Now I feel that I do not show the real me if those around me do not know my full background, that is, the story about my father. In addition I am still afraid that more secrets shall be disclosed.

These are of course not thoughts that I carry with me all the time. They come in waves. They pop up when the case is discussed or when I hear similar stories. My brother was for instance contacted by a lawyer who held that father had been wrongly convicted. Then the feelings came back. It gave us hope that it had all been a gross misunderstanding, but then the case stalled. The result was that we just opened the wounds.

In a way I am never able to put the matter to rest. What I find in the sentence documents, I can probably learn to live with, but in the article his role becomes so much bigger and his participation seems premeditated. As long as there is doubt about the truth, it becomes difficult to relate to, reconcile myself with and forgive. But can I really forgive? Guilt, forgiveness and reconciliation, those are difficult ideas and concepts, but he was my father and he was a kind man. I try to say to myself: that is the way it is, this is what I have to live with.

Sometimes I cry, sometimes it is all right. It is a grief one has to live with, like all kinds of grief.

This story puts things in perspective, at least for my part. I feel I can more easily understand other persons who have been or are in similar situations. For me it is decisive that I manage to reconcile myself with this story. I have to, shall I live with it. Telling this story is part of that process. I need to open up for the secrets. I want that those who come after me shall know what it is about so that they can avoid living their lives in uncertainty and anxiety. I have decided to tell the story to my grandchildren. I think this may contribute to making other difficult items easier to talk about. I want them to see grandmother talk about things, even though it makes her sad. There is strength in that.

In the 1950s and 60s, journalists often paid visits to the family, wanting to write about Gunvald Tomstad's experiences in the war. Here is Jan Jørg together with his father, who is showing a British radio transmitter from the war, 1965. PHOTO: GUNNAR HAUGAN, ARBEIDERBLADET/PRIVATE COLLECTION

JAN JØRG TOMSTAD, SON, AGE 68

«My father was willing to sacrifice his own life and future in the battle for our freedom»

I was born in 1953 and grew up at Helle, a farm near Flekkefjord. My father was a member of the resistance against the Nazis and had a role as a double agent. His name was Gunvald Tomstad. In 1940 he worked as a typographer in a local newspaper besides being a farmer.

When World War II broke out my father, aged 22, joined a British resistance and intelligence unit operating in Norway. This group collected information about German warships and the movement of troops, the construction of airfields and forts etc., and transmitted messages to London. To cover the activity with an illegal radio transmitter hidden in the farm's attic, my father joined Nasjonal Samling, the Norwegian Nazi party. In January 1943 his unit was rolled up by the Gestapo, and my father had to escape to England. In addition to housing the transmitter, which sent compromising radio messages to England and gathering intelligence about the enemy,

he also had an active role in the publication of the illegal newspaper "Kongsposten".

During the war my father must constantly be ready to ward off any dangerous situation. He always had to have at the ready a reply or an explanation to any question or situation that might pop up. This made the enemy trust him. The Gestapo and the Nazi leaders sought his advice. Living without knowing when they might strike and unmask him, was like living in a cage with venomous snakes.

In 1943, after military training in England, his superiors in London saw that his health was too fragile for having him parachuted into Norway to conduct further resistance work. The war left its marks in my father's body. One of his feet was disabled after a motorcycle accident in 1942. He had arranged this to avoid being sent to the East Front to fight for the Germans. His injury became a handicap for him in his

Jan Jørg together with his mother, father and a neighbour in the garden at Helle in Flekkefjord, ca. 1955. His father is wearing an Army Officer's uniform with the rank of Lieutenant, and the shoulder straps of "Company Linge". He is at home after a military assignment.

PHOTO: PRIVATE COLLECTION

on the air. They said it was one of the best illegal papers in Norway during the war. I remember father smiling then.

My father was a good disseminator, and I enjoyed sitting on his knee, listening to his stories. He taught me a lot about technical things, about motors and steam engines. These are good memories I have after him. In the 1950s and 60s we often had journalists and friends of his from the war coming to our house. I enjoyed being there when they talked about the war. As a child I didn't always understand their war stories, but I realized they were extraordinary. My childhood may have been a bit unlike that of other children, and I soon became aware of the person my father actually was. Many people said: "Aren't you a lucky boy!" They didn't know how cumbersome life was at home.

My father couldn't stand noise and trouble. As children we had to go tiptoe to avoid making noise. I remember once I was hiding behind a door saying "boo!" to him. It was like stabbing him; it put him totally off balance. He wasn't angry; all he could do was to collect himself. For more than two years he had been living

strenuous work as a farmer. But the worst pain came in the post-war years. The stress accumulated in his life as a double agent gave no convalescence. He was easily frightened by sudden sounds and movements, and his sleep deteriorated. In the morning he could wake up soaked in sweat after a nightmare. Like so many war

veterans with shattered nerves and reduced health, he took to alcohol as a kind of self-medication. My father was oversensitive to alcohol because of surgery which had removed a major part of his stomach.

When he was 40 he looked like an old man and was mentally and physically disabled.

In 1963 when the doctors at the National Hospital examined his level of invalidity, the senior registrar said that every year during the war had cost him five years of life. When my father was feeling all right, his life was good. I remember once the radio sent a programme for schools where an extract from the illegal paper "Kongsposten" came

under constant fear and tension, and sudden moves could “nail him to the ceiling”. Any tiny noise or hasty movement at the farm could make him ask: “What’s that?” He was like a coiled spring, but gentle and mild as a person.

When we were out travelling, I had to take care so that my father did not consume any alcohol. If he drank, everything went wrong and fell apart. Home on the farm, if we hadn’t seen father for half an hour, I had to go out and look for him. My mother warned me and my sisters: “We may perhaps expect to find him dead.” The farm and the barn had many rooms and there were numerous places where he could disappear. Our house was also filled with weapons and ammunition. He once said to my mother: “If there is a bang, you mustn’t fear what may have happened.”

I liked talking to my father when he was in good shape. He was a keen reader of dailies and interested in everything that happened. His technical knowledge was great and he had many ideas and plans he liked to discuss with people. But I missed a father who was involved in my things. Other fathers came to school or joined excursions, but he was obsessed with himself and his sufferings. From the age of 9-10 I had to be his assistant. Our relationship was two-sided. On the one hand I was proud of him, but when he drank a lot and was not presentable, everything was sad. I can still feel the pain and shame I experienced when he was drunk.

In 1965 “Det største spillet” appeared, a book about resistance fighting. One day when I

was walking with my father in a street in Flekkefjord, a man approached us and took his hand. He apologized for having said my father was a Nazi. I think the book will make young people understand what the war has cost of effort, and how willing people were during the war to sacrifice their lives and their future for the freedom we enjoy today.

On May 12, 1970 my father died. I was 16 and remember every minute of that day. It was a beautiful spring day, the sky was pure azure and the birch-buds had opened. I was alone at home with my eldest sister and her family. My mother was in Kristiansand to tend a sick family member. On the night before, I dropped in at father’s with some tablets. He could not sleep. I remember crying afterwards, with a sad feeling that the end was near. I said farewell and the next morning he was dead. I was relieved, because this was the end of a long agony.

The pain that the children of war combatants have to share in must come to light. A family member once quoted my father saying: “The price that peace has cost, is something future generations will have to pay as inheritors of fear and apprehension.” No doubt he was right.

My father’s membership in the Nazi Party during the war had been approved by the military top brass in England. After the war the proof of this was kept in the Royal Palace. From there it was sent to us. In 1965, when my mother and father attended the Army’s Week at Vigelandsparken in

Oslo, King Olav left the red carpet to salute my father. It was very unusual for the King to do such a thing. This has moved me deeply. The King was aware of my father’s problems with alcohol and illness. When he was fifty, he received a personal telegramme signed “Olav” to congratulate him. My father appreciated that enormously.

He received a lot of flowers for his birthday. As I wondered why, he just said: “Everyone knows that I will never reach 60.” My father knew his life would be short, that was a fact. When he died a year and a half later, there was a large white wreath on his coffin. A last tribute from King Olav. The monument for my father in Flekkefjord was made by Per Palle Storm. The plan was to make a bust. But my mother couldn’t stand the idea of her husband’s head on a stick. So the result was a relief.

When I was 18 and left home, I first served five years in the Armed Forces for education and further service. Afterwards I took education in engineering and media. I have worked for 40 years in the NRK and have travelled a lot. Maybe I have inherited my father’s interest for challenging tasks. I have missed him very much and envied my friends who could phone their daddy when they needed help. I had to get on in life on my own without anyone’s support. This has made me independent and I have tried to transfer my experience to my two sons. According to some media “Gunvald died as a bitter person”. But he was not at all bitter. He was grateful for the contribution

he had made, and for the freedom he had been instrumental in bringing about. The freedom we enjoy today. He repeated this, and he never regretted.

When hobby historians wrote about his war effort, relying on their own ideas and describing him as self-centred, my father was publicly denigrated. That hurt us a lot. They couldn’t see how much he had sacrificed. He sacrificed everything and was ready to sacrifice his own life.

My mother, who was also active in the resistance during the war, felt stabbed in the back by people who wrote that Gunvald Tomstad was a “historical bluffer”. She said: They described a person, totally different from the one she had been married to for 25 years. She was careful in her allegations and never grandiloquent.

Some Norwegian storytellers managed to do what the Nazis never did: stab her in the back.

In my opinion it is incorrect to say that he put himself at the centre of his narrative. My father’s concern was to report what effort they made, his fellow combatants in the resistance during the war. We have suffered a lot from insulting press announcements, and my mother’s quality of life deteriorated because of that. This still leaves a stain on my life today.

Our family is proud of my father’s fighting for freedom at the same time as we have had to fight to put his story into a correct perspective.

«I would have liked to know more about my family's doings during the war, but we never talked about it» (*short version*)

*Møllergata 19 in Oslo, seen from Folketeaterbygningen in the 1930s.
Behind the police station one can discern the prison buildings at Grubbegata.*

PHOTO: J. H. K UENHOLDT A/S/OSLO BYARKIV/CREATIVE COMMONS

I made contact for three reasons, because I have a letter which my father wrote from Møllergata 19 to my mother, a diary after my grandmother who fled into the countryside on April 9, and because my uncle and aunt escaped to Sweden during the war. My father was arrested in the middle of July 1943 and was released at the end of August 1943. He was incarcerated at Møllergata 19 where opponents of the German regime were held in custody during the war.

The letter my father wrote to my mother is quite neutral, my father says that he misses my mother and things like that, and he asks how the children are. The letter is read through, approved, and stamped by the security police. My grandmother fled by car to Ringsaker on April 9, 1940. She spent a couple of months there, I think. We have a 35-page diary left from her, dating from that time. The diary appeared ten years ago. In it she had written pretty much about the events from these days in April. Grandmother died in 1945.

My aunt and my uncle, my father's brother, had to flee to Sweden during the war. I don't know why they had to leave. We only have some loose notes from that time. My cousin thinks they didn't have any events worth talking about. Nobody talked about the time in Sweden, just like they never talked about my father being imprisoned, at least not while my father and mother were alive. My father never told that he had been arrested or related his war-time experiences. I was not informed until I tidied up after he died in the 90s. It was a small shock to get to know that my father had been detained at Møllergata 19.

In my youth we never talked in my family about what happened during the war. My mother was very anti-German, so we were never allowed to ask what happened. My mother always harboured a great hatred against the Germans, or the Nazis, I think it is important to draw a line between the Germans and the Nazis. I would like to know why my father was imprisoned, but I shall probably never know.

From the construction of Lundebanen at Lista. This narrow-gauge railway was built to transport supplies and building materials from the harbour in Lundevågen to the German construction sites at Lista. In addition to the airfield, the batteries in Marka and at Tjørveneset were the biggest sites. The railway had several side-tracks, for example to the sand washing plant at Nesheim and the quarry in Mabergåsen. Photo illustration, not pertaining to the individuals described in this story. PHOTO: LISTA MUSEUM

OLAF, AGE 87

«Little has been written about life at Borhaug during the war. After all, we lived in a fortress, close to the Germans»

(short version)

I was born in 1933 and was seven when the war started. In 1995 I wrote a book, based upon memories from my childhood. After all we lived in a fortress, close to the Germans. There were only foreign people at Borhaug, Russians, Germans, and Norwegians who worked for the Germans. Because my mother ran the post office, we were allowed to remain in the village. We, the children regularly paid visits to the Germans. We took part in traversing and elevating the big guns, too. In my military service, I knew more about the guns than the person who was training us. We were not exactly friends with the Germans, but I have not a bad word to say about them. They gave us sugar and chocolate, that was a treat.

We were exposed to bombing. I fell down the stairs, my father ended up in the hall, and the neighbouring house was hit. Our neighbour, Oliver Larsen, was killed. We saw the Germans placing mines on the beach, and because we knew their location, we were not afraid, and went there anyway. On one

occasion we discovered five dead Russians. I remember well walking on the beach, collecting things, and there they were. Today I find it strange to think that we could stand the sight of such things. After the war, after the beach had been cleared of mines, two of my friends stepped on a mine. I can't forget the wisp of smoke rising from the place. They got their legs splintered. It was a miracle that they survived.

I have not had any problems with bad memories afterwards. But we saw how the Germans treated the Russians, and that was often horrible to witness. Once a Russian was punished; he crept under the fence and took some turnips which a farmer had harvested. We heard the shot, when the Russian was hit, his body was left there for four days as a dreadful warning. I remember giving food to some of the Russians. It was food I had received from the Germans. One of the German guards saw what I was doing, he ruffled my hair and called me "ein gutes Kind".

LISE GUNN ESKELAND, GRANDNIECE, AGE 55

«What is it that makes a father
not even wanting to have his son's
coffin back home?» *(short version)*

Nils Einar Lislevand was buried in a memorial cemetery for the fallen in Denmark – as a war hero. Everything was in favour for him to gain a place in history as a hero. Why did his father choose to ignore that?

PHOTO: LISE GUNN ESKELAND

The history of my granduncle has always been veiled in secrecy in my family. He was 20 when the war in Norway broke out and was employed in a firm that carried out construction work for the “Wehrmacht”. After a while he was exposed as an important pawn in a large fraud in the firm, and after a trial in December 1942 with more than 30 defendants, he was convicted in the court-martial for fraud and embezzlement. Whether this was done for the sake of his own gains or a deliberate act against the German occupier, is not known. After doing time in prison in Arendal and at Akershus, he was sent to Germany to complete his sentence.

When the war was over, he was supposed to return with “The White Buses” to Norway, but because he was ill and weak, he was admitted to a hospital in Denmark. There my granduncle’s life ended. He was only 25 years old. His father was asked if he wanted his son’s coffin to be returned to Norway, but he refused the offer. My granduncle was buried in a cemetery for war heroes in Denmark,

without his nearest kin around him. During his time in prison, he wrote several letters home, to his two brothers, among others. The letters show that he wanted contact with his father, but my great-grandfather never answered the letters. My great-grandfather also chose to ignore the request from the authors of a book about our fallen heroes in 1948. In this book my granduncle’s crime was characterized as “sabotage”. The consequence was that the case was omitted from the book.

I have pondered about this throughout my life: what really happened to my granduncle? Why would nobody in the family talk about him? Why can’t I find a single picture of him? I asked my grandaunt and my grandmother while they were still alive. I also asked my father. They all answered that that they didn’t know anything. But this can’t be true, because later I have discovered that my grandaunt really visited the hospital in Denmark and saw him on his deathbed. And now all those who knew my granduncle have passed away. I should wish there had been more openness about what happened.

Mellom 1940 og 1945 var det i perioder stasjonert rundt 500 000 tyske soldater i det okkuperte Norge – et land med en befolkning på knappe tre millioner mennesker. Kanskje mer enn noen annen periode i norsk historie har disse fem årene satt dype spor i menneskene som opplevde dem, men også i generasjonene som fulgte. Åtti år senere er det fremdeles mange som strever med langtidsvirkningene av det som skjedde under krigen.

I denne boken deler 21 mennesker sine fortellinger om det å bære på en arv – kjent eller ukjent – fra andre verdenskrig.

Publikasjonen inneholder tekster på norsk og engelsk og følger vandrestillingen «Det snakker vi ikke om!», basert på Vest-Agder-museets dokumentasjonsprosjekt med samme navn.

Between 1940 and 1945, a total of 500.000 German troops were periodically deployed to Nazi-occupied Norway – a country whose population at that time slightly numbered three million. Maybe more than any other period in Norwegian history, those five years have left deep impressions on the people who lived through them, but also on the generations that followed. Eighty years later there are still many who struggle to come to terms with the long-lasting effects of what happened during the war.

In this book, 21 people share their accounts of what it is like to cope with a heritage – known or unknown – passed on from World War II.

The publication contains texts in Norwegian and English and supports the travelling exhibition “Keep it quiet!”, based on Vest-Agder Museum’s documentary project of the same title.